

ПРИЛОЗИ ПРОУЧАВАЊУ ЈЕЗИКА

ИЗДАЈЕ:

ИНСТИТУТ ЗА ЈУЖНОСЛОВЕНСКЕ ЈЕЗИКЕ
ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА У НОВОМ САДУ

НОВИ САД

17

1 9 8 1

ПРИЛОЗИ ПРОУЧАВАЊУ ЈЕЗИКА

ИЗДАЈЕ:

ИНСТИТУТ ЗА ЈУЖНОСЛОВЕНСКЕ ЈЕЗИКЕ
ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА У НОВОМ САДУ

НОВИ САД

Чланови редакције: Др МИЛКА ИВИЋ, ред. професор
  Др АЛЕКСАНДАР МЛАДЕНОВИЋ, ред. професор
  Др ЈОВАН КАШИЋ, ред. професор
  Др ДРАГОЉУБ ПЕТРОВИЋ, ред. професор

Одговорни уредник: Др АЛЕКСАНДАР МЛАДЕНОВИЋ
Секретар редакције: Др ДРАГОЉУБ ПЕТРОВИЋ

На основу мишљења Покрајинског секретаријата за образовање, науку и културу
САП Војводине ова књига ослобођена је основног и посебног пореза на промет.

Штампа:

СОУР „ГРАФИС“ — „МИНЕРВА“, Суботица, са н. сол. о. ООУР Штампарска делатност — 1982.

Марија Грасл

ИМПЕРФЕКАТ У ДЕЛИМА МИЛОША ЦРЊАНСКОГ

Рађено под руководством
проф. др Ксеније Милошевић

Разматрањем значења и употребе глаголских времена у нашој науци бавили су се многи лингвисти и овом проблему посветили велик број значајних радова. У зависности од научних достигнућа одређеног времена и примењених методолошких поступака резултати до којих су дошли актуелни су и данас, или су подвргнути ревизији и одбачени. У погледу тумачења значења и употребе имперфекта многи ставови су ревидирани у складу са развојем лингвистичке науке.

Циљ мог рада је да на језичком материјалу из најзначајнијих дела Милоша Црњанског утврдим значење и употребу имперфекта. Милош Црњански није пореклом из краја где је употреба имперфекта жива и обична, али га он у својим делима употребљава. Наслојаћу да одредим какве је природе употреба.

За ово испитивање послужила су ми следећа дела Милоша Црњанског:

1) *Дневник о Чарнојевићу*, Напријед, Просвета и Свјетлост, Сарајево, 1967, стр. 9—86; даље ДЧ.

2) *Свобе*, Нолит, Београд 1973 (књига I стр. 9—86. и књига II 7—84); даље СI и СII.

3) *Роман о Лондону*, Нолит, Београд, 1974, стр. 9—86; даље Р.

Број у загради означава страницу дела на којој се јавља пример.

I. ИМПЕРФЕКАТ У РЕЧЕНИЦИ МИЛОША ЦРЊАНСКОГ

Одређивање значења и употребе глаголских времена значи сагледавање њиховог односа према другим речима у реченици. „Као речи које означавају процесе којима се бићима или предметима, појмовима уопште, приписује што у виду радње, збивања, стања или особине, глаголи имају врло значајну функцију у језику. Том њиховом функцијом приписивања каквог процеса неке појму и ствара се основна је-

зичка јединица, тј. реченица. Глагол је, дакле, организатор реченице.”¹ Према томе, значење глаголских облика манифестује се тек у везама са другим језичким јединицама. Потребно је прво истаћи прецизирање значења глаголских облика које се врши прилошким одредбама за време, начин и количину, као и различитим прилошким изразима. Значење глаголских облика је у вези са типом реченичне структуре, а зависи и од ширег контекста. Међутим, одређено значење глаголских речи (уз семантички садржај) проистиче и из глаголског вида и временског облика. Сви ови моменти морају се узети у обзир приликом разматрања значења глаголских времена.

А. ИМПЕРФЕКАТ У ПРОСТИМ РЕЧЕНИЦАМА

1. *Имперфекат у простим непроширеним реченицама*

Разматрање употребе имперфекта у простој реченици показало би шта овај глаголски облик значи сам без других реченичних делова — објекта или прилошких одредаба. Међутим, у испитиваном материјалу Црњански не употребљава просту реченицу са имперфектом (забележен је само један пример). Због тога није могуће показати каква је природа употребе имперфекта без реченичних додатака.

Пример:

Беше поноћ (ДЧ 62).

Из овог једног примера прости реченице не може се извући закључак о природи употребе имперфекта. Имперфекат од глагола *бићи* најчешћи је глагол у испитиваном материјалу.

2. *Имперфекат у простим проширеним реченицама*

Уз глаголски облик у имперфекту у простим проширеним реченицама често се јављају глаголски додаци објекат и прилошке одредбе. Објекат је мање битан за временско одређивање значења гласолских облика, али су зато прилошке одредбе за време, начин и количину необично важне. Код Црњанског имперфекат у простим проширеним реченицама најчешће се јавља са прилошким одредбама за место, време и начин. У овим реченицама скоро по правилу долази објекат. Додаци за узрок, количину, намеру и последицу много су ређи.

1) Имперфекат са прилошком одредбом за време

Иза нас, из неке шумице, *йевање* неко целе ноћи, уз хармонику, нешто тужно (ДЧ 16).

Недељом, при служби, *йеваху* сулуде девојке, у бело рубље и дебеле вунене чарапе обучене (ДЧ 44).

¹ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, Београд, 1969, 506.

Он *беше* тад на броду, пред Малтом (ДЧ 53).

Само ноћу, на палуби, опраној и орибаној, загледао у небо, смешећи се на дрвеће неко бело и далеко *беше* му добро. (ДЧ 60).

Данас *беше* први пут магла (ДЧ 82).

За све то време Шилбок, пред вратима, са пушком пред прсима, истурених груди, уплашен, *сиђаше* окрућен и непомичан, то јест љуљајући се лагано на петама (СИ 34).

Сањаше је, у мукама скоро сваку ноћ (СИ 51).

Плав кафтан, жут лик, са пљоснатим носем, брадица, ретка коса, за часак *сиђаху*, као у продужењу сна, у светлости зоре, у вратима (СИ 71).

2) Имперфекат са прилошком одредбом за начин

Али његова раздељена коса *беше* мила и блага, као старо злато (ДЧ 51).

Његов отац *беше* весео човек, као и мој (ДЧ 53).

Она га *љубљаше*, сва дрхћући (ДЧ 59).

Неки, заостали, уплакани, *иђашаху* се крстећи се (СИ 13).

Певаху вичући (СИ 15).

Најрадије *иђоваше* на води (СИ 51).

У белој хаљини, сашивеној све од самих комадића свиле, тако да се *чињаше* као цвеће багремова, са меким округлим таласом трбуха клонуле главе, насмешена у полумраку, извијеним уснама (СИ 69).

Све јој се *чињаше* некако бесмислено (СИ 81).

У руци са марамом од млетачких чипака, *седаше* скоро непомично код свог прозора (СИ 85).

3) Имперфекат са прилошком одредбом за количину

Његова проседа, жућкаста коса, оштра као чекиња, и његови барусави брци још *иодрхћиваху* (СИ 41).

Толико *беше* ведрог, небесног погледа, чистих руку и грла (СИ 52).

Све чешће *додириваше* јој руке, косу, плећа, па и пас (СИ 53).

4) Имперфекат са прилошком одредбом за место

Крај мене *лежаше* неки трговачки помоћник из Беле Цркве, добро дете, Радуповић (ДЧ 16).

Пред кућама *сиђаху* прљаве жене и много, много одрпане, прљаве деце (ДЧ 17).

У рововима руским *беше* пуно обојака и кошуља крвавих, искрханих пушака, мртваца — грозан дармар (ДЧ 18).

Високо на хумци, под јаблановима, *беше* наша гробница (ДЧ 30).

Код њих не *беше*, много смеха, већ много осмејака (ДЧ 33).

Топле, љубичасте жилице *виђућаху* се на његовим рукама (ДЧ 43).

Ништа код нас не *беше* чудно (ДЧ 51).

У његовој малој собици, не *беше* ничег, осим старог намештаја и слика по зиду (ДЧ 53).

Његове радости и жалости *беху* далеко (ДЧ 60).

Беше једна клупа, једна добра клупа над урвином тамо, сва бачена напоље, у зрак, у небо (ДЧ 64).

Па ипак и ту *беше* добра (ДЧ 65).

Око нас *беше* тихо (ДЧ 66).

Степенице звонке и усијане *одбијашу* подне под ногама нашим (ДЧ 67).

Из њеног лика и голих рамена *блешташе* зора (ДЧ 69).

5) Имперфекат са објектом

Мати ми *илакаше* (ДЧ 12).

Болести ми *беху* најлепши доживљаји (ДЧ 13).

Глас му *беше* мутан и благ (ДЧ 50).

Кошуља јој *беше* оштра и сура (ДЧ 69).

Ноге му *беху* пократке (СП 12).

У њеној лепоти *беше* нечег тешког (ДЧ 31).

Избијаше поноћ (ДЧ 40).

Одбијаше зору (ДЧ 40).

У мојој души не *беше* никаквог бола, али ни среће (ДЧ 47).

То *беху* сличице облака и неба (ДЧ 53).

У простим проширеним реченицама имперфекат је обичан. То је најчешће имперфекат глагола *бити* (треће лице једине), али се јавља и имперфекат других глагола. У овом типу реченице не може се констатовати напоредност радње са неком другом радњом у прошлости. Међутим, радња у имперфекту је ближе одређена другим средствима — прилошком одредбом или временски јасним контекстом. Тако је имперфекат нужно везан за одређену временску ситуацију. Имперфекат у овим примерима не значи обавезно истицање трајања радње у прошлости. Црњански употребом прилошке одредбе некад истиче баш супротно — врло кратко трајање радње у имперфекту (за часак *сћајашу*).

У свим примерима могуће је заменити имперфекат перфектом без измене значења реченица (Све чешће *додириваше* јој руке, косу, плећа па и пас. / Све чешће додиривао јој је руке, косу, плећа па и пас.).

Б. ИМПЕРФЕКАТ У СЛОЖЕНИМ РЕЧЕНИЦАМА

1. *Имперфекат у независно сложеним реченицама*

а. Имперфекат у саставним реченицама

У делима Милоша Црњанског честа је употреба саставних реченица са имперфектом. Саставне реченице са јављају у групама од две, три или више реченица; оне су присутне и у комбинацији са супротним реченицама или са типовима зависно сложених реченица.

1) Две саставне реченице

У овој комбинацији јављају се следећи структурални типови реченица:

I. РЕЧЕНИЦА	II. РЕЧЕНИЦА
а) ИМПЕРФЕКАТ	ИМПЕРФЕКАТ
б) ИМПЕРФЕКАТ	ПЕРФЕКАТ
в) ПЕРФЕКАТ	ИМПЕРФЕКАТ
г) ИМПЕРФЕКАТ	АОРИСТ
д) АОРИСТ	ИМПЕРФЕКАТ
ђ) ПЛУСКВАМПЕРФЕКАТ	ИМПЕРФЕКАТ
е) ИМПЕРФЕКАТ	ФУТУР

а) Реченица са структуром: *Имперфекат* + *Имперфекат*

... држаше ме, под водом светом и њлакаше (ДЧ 12).

А над мојом постељом *сјајаше* таблица под распећем са црном бројаницом, и на њој *беше* као од шале, од веселих другова, написано немачки (ДЧ 48).

У пристаништима, *долажаху* му мали мушкарци, ... , и *иђраху* се радо са њим (ДЧ 60).

Под прозором *сјајаше* Марија и *љеваше* (ДЧ 69).

Ђуђаху, после тупог звука звона и *ослушкиваху* (СИ 28).

Ђуђаху и међу собом не *говараху* ни речи (СИ 41).

Хвајаше је за руку и *миловаше* је по коси све чешће (СИ 63).

Саставне реченице овог типа све су повезане истим везником *и*. Њима су означене радње истог смера које су се вршиле истовремено у прошлости (изузев трећег примера где је изражена сукцесивност). Уочава се присуство имперфекта од већег броја различитих глагола, а занимљиво је да се имперфекат од глагола бити јавља само једном.

б) Реченице са структуром: *имперфекат* + *перфекат*

Два мала дечака *сјајашу* пред њим; они су се тајно штипали ... (ДЧ 30).

А иза врата *сјајаше* моја стара тетка, па се мучила да ме сагледа кроз завесе; ... (ДЧ 32).

У Мексику *беше* устанак, у Русији су открили атентат на цара; ... (ДЧ 58).

Беше ноћ, упалио је ватру ... (ДЧ 59).

Марија *беше* лепа, црна и висока; она ме је сетила мог нежног и погуреног стаса ... (ДЧ 66).

Мене *беше* мало стид, она се замало није помирила с њим (ДЧ 78).

Деца му *убољеваху* — млађа је имала неке чиреве ... (СИ 32).

Остављаше је свуд саму, на води, од Галца до Беча, већином без новаца, у немаштини; нити је питао што ... (СИ 75).

У овом типу саставних реченица уочава се присуство већег броја реченица без везника. Само у два случаја јавља се синдетизам. Имперфекат је грађен најчешће од глагола *бити*. Битно је смањен број различитих глагола који се јављају у имперфекту.

в) Реченице са структуром: *йерфекаӣ + имйерфекаӣ*

А негде далеко на северу, лежали су моји људи прљави, вашљиви и гладни у благу, дрхтећи од зиме и потмуло чекају ... (ДЧ 24).

Загледао сам се у један леп, старински ћилим и не скидах очију са њега (ДЧ 31).
... она га је школовала, отац му *беше* писар (ДЧ 52).

Почео је да силази у загушљиве ходнике морнара, и седећи целу ноћ са њима *йеваше* неке веселе, сремске песме (ДЧ 57).

Другови његови су га мрзели и *свађаху* се са њим због Фехеровог есеја о Рембранту (ДЧ 58).

Дознао је да има сина; и од тога дана *беше* све на свету тако суморно (ДЧ 60).

У овом типу реченица присутан је синдетизам само у једном случају. Од везника коришћен је једино везник *и*. Имперфекат од глагола бити јавља се два пута. Сви примери су из романа Дневник о Чарнојевићу.

г) Реченице са структуром: *имйерфекаӣ + аорисӣ*

Он *беше* невин, и њу то тако зачуди ... (ДЧ 56).

Мени то *беше* мучно, хтедох да се дигнем ... (ДЧ 69).

Овај тип реченица потврђен је само са два примера из Дневника о Чарнојевићу. У оба случаја је имперфекат од глагола бити у истом лицу.

д) Реченице са структуром: *аорисӣ + имйерфекаӣ*

Зачудих се његовом лепом лицу, благом и чистом; на њему не *беше* ни једне боре, ни једне пијане сенке (ДЧ 51).

Једна лепа жена приступи му и *йишаше* га ... (ДЧ 61).

Прква сва отворена и хладна, оне клекнуше и *мољаху* се дуго (ДЧ 67).

То ме испуни неком грозотом, тугом, и бљутавао ми *беше* (ДЧ 69).

После опет окрете главу, једва чујно *йишаше* ... (ДЧ 69).

Узевши му све благо, преваром, после очеве смрти, при равнању, он се сажали и *йомаше* га, сваким даном све богатије, усрдно и братски (СИ 55).

Саставне реченице са аористом у првој чешће су од претходног структуралног типа (имперфекат у првој реченици). Скоро сви примери су из *Дневника о Чарнојевићу* сем једног који је из *Сеоба I*. У истом се односу јавља синдетизам и асиндетизам. Од везника присутан је само везник *и*.

ђ) Реченица са структуром: *йлусквамйерфекаӣ + имйерфекаӣ*

Беху дознали за балкански рат, и често га *најадаху* због шала ... (ДЧ 60).

е) Реченица са структуром: *имйерфекаӣ + фуиур*

Беше прва априлска ноћ, ја је никад заборавити нећу (ДЧ 49).

Последња два типа реченица потврђена су са по једним примером, оба из *Дневника о Чарнојевићу*.

2) Сложена реченица од више саставних реченица

А шуме, црвене, младе и увеле, са топлом, слатком маглом чуваху нас, *сачрањиваху* нас и *сипаху* ту своју маглу у душу нашу заувек — за цео живот (ДЧ 19). Гробље *беше* пуно света, . . . , па *илакаше* и *нарицаше*. (ДЧ 30).

. . . као да *беше* брат, муж или драган тој непознатој жени и *иљедаше* по целу ноћ пламенове и *ірејаше* и *іаљаше* плаве прашкове (ДЧ 56).

Ух, што се жене *бусаху* у груди, *Зайеваху*, *виілаху* својим белим платнима, повезима, обојцима (СИ 13).

. . . она иначе *беше* слободна и сви је *осіаваљаху* у миру, то јест сви је *најуиіаху* (СИ 84).

Она се прену, цикну, одгурну ме и *шајуиіаше* уплашено: . . . (ДЧ 40).

После су се свађали, расправљали о браку и о франковцима; *нућаху* ме сухом рибом и неким златним вином, као стење околом, тако жутиим и врелим (ДЧ 66).

Сложена реченица са више саставних реченица није ретка код Црњанског. Са неколико примера потврђена је трочлана саставна реченица са имперфектом у свакој и једном четворочлана саставна реченица. У оваквом типу саставних реченица употребом имперфекта у њима предочене су радње које су доживљене у прошлости уз наглашено истицање трајања глаголске радње, посебно се ово односи на радње које обавља исти субјекат. У једном примеру уз имперфекат *иљедаше* јавља се и прилошка одредба *іо целу ноћ* којом се наглашава трајање глаголске радње, иако је у тој реченици употребљено чак четири имперфекта (*беше*, *иљедаше*, *ірејаше*, *іаљаше*).

У другој групи примера сложене реченице са више саставних реченица имперфекат се јавља у комбинацији са перфектом или аористом. Уз аорист, којим су означене брзе и сукцесивне радње, као контраст делује имперфекат којим се одједном казивање успорава, смирује (она се *ірену*, *цикну*, *одіурну* ме и *шајуиіаше* уплашено . . .). Овакво нијансирање врше само добри стилисти који сваки израз посебно одмеравају.

У свим структуралним типовима саставних реченица могућа је супституција имперфекта перфектом без измене значења реченице, али тада нестаје непосредне доживљености која је знака имперфекта.

Замена имперфекта наративним презентом могућа је у структуралном типу реченице *иміерфекаіі + іерфекаіі* и обрнуто ако имперфекат није грађен од глагола бити. Да бисмо ово илустровали, узећемо као пример нешто шири контекст.

Загледао сам се у један леп, старински ћилим и не *скидах* очију са њега.

Столови су били пуни накита од шареног папира. Загледао сам се у један леп, старински ћилим и не *скидам* очију са њега. Прота ме је, преко стола, једнако тешио, а крај себе опазих једну лепу жену коју нисам могао да познам.

Презент у оваквим реченицама означава релативну садашњост, која је резултат имагинације и тако носи и стилистичко обележје.

б) Имперфекат у супротним реченицама

У прози Милоша Црњанског јављају се следећи структурални типови супротних реченица:

I. РЕЧЕНИЦА

- а) ИМПЕРФЕКАТ
- б) ИМПЕРФЕКАТ
- в) ПЕРФЕКАТ
- д) ИМПЕРФЕКАТ
- ђ) АОРИСТ

II. РЕЧЕНИЦА

- ИМПЕРФЕКАТ
- ПЕРФЕКАТ
- ИМПЕРФЕКАТ
- АОРИСТ
- ИМПЕРФЕКАТ

а) Реченица са структуром: *имѿерфекаѿ̄ + имѿерфекаѿ̄*

Певаху вичући, а *корачаху*, уморни и изгладнели . . . (СИ 22).

Овај тип реченице потврђен је само једним примером из Сеоба. Присуство два имперфекта наглашава процесуалност.

б) Реченице са структуром: *имѿерфекаѿ̄ + ѿерфекаѿ̄*

Цуре, мало олаке, мало покварене цуре, *кикоѿаху* се, а ја сам се смешио (ДЧ 23). Не *беше* ни једне драге слике у речима њиним, пуним непрекидних поља кукуруза и стрњика; а на ниским кућама виделе се само сенке, горе него сенке животиња (ДЧ 34).

Сумњаху, али нису смели да га осумњиче (ДЧ 61).

Око нас *сѿајаху* мрачни кипариси, а ја сам се смешио весео (ДЧ 75).

У њој *беше* више љубави него у мени, а ја сам све мислио . . . (ДЧ 85).

Већина *беше* млада, први пут одабрана за рат, али је било међу њима и оних . . . (СИ 23).

. . . велика и плава његова кућа, блато и мреже, лађе и врела, окречена пећ, *ковѿѿлаху* се више пута око његове главе, али су сваки пут нестајали у потпуној тишини топле избе и у полумраку . . . (СИ 70).

По столовима *размешѿаху* мастионице, а један официр приводио је столу, Исаковића (СИ 28).

Већина реченица овог типа забележене су у *Дневнику о Чарнојевићу*. Први пут забележен је један пример из *Друѿе књиѿе Сеоба*. Од везника јављају се само два *а* и *али*.

в) Реченице са структуром: *ѿерфекаѿ̄ + имѿерфекаѿ̄*

Варадинске су се ђуприје тресле од марша батаљона, а сва јулска ноћ *беше* светла од пијане песме закићених војника (ДЧ 10).

У цркви је владица славио верност ћесару, а по кућама се *сакриваху* иконе и слике цара Душана (ДЧ 10).

Црнина на њој није могла меко да јој обгрли стас, него *лежаше* на коленима њеним као ћилим тешки по постељама (ДЧ 31).

Напољу је сјало слатко јесење сунце а на мојим грудима *беху* кесе са ледом (ДЧ 42).

. . . небо је било тамно зелено, а *беше* прва априлска ноћ (ДЧ 52).

Имао је на левом бедру леп нож, са балчаком од беле кости, а *беше* најбољи ђак (ДЧ 53).

Његов смех је био зао и промукао, а очи му се *сјаху* као жеравице (ДЧ 56).

Покушао је да га види, али не *мођаше* да их нађе (ДЧ 60).

Изабела је била удата у Пунту, али јој муж *беше* негде у Аргентини (ДЧ 66).
У рукама ми је донела синчића свог, а очи јој *беху* пуне суза (ДЧ 79).
... био је то мир, спокојство, а све што око њега *беше*, на свету, шарено, лудо, безумно и бесмислено (СИ 32).

У ноздрвама само имала је румени и таме, а уста јој *беху* мања и другачија но пре, бледа и сасвим тиха, под једним, непрестаним, чудноватим осмехом ... (СИ 57).

Тип супротних реченица са структуром *йерфекат* + *имйерфекат* (и обрнути редослед) врло је чест код Црњанског. Супротстављајући перфекат имперфекту, Црњански избегава једнообразност израза и нијансира свој исказ у погледу доживљености, динамичности и процесуалности. У свим овим реченицама имперфекат се врло лако може заменити перфектом без измене значења реченица.

Имперфекат се може супституисати и презентом (ако није од глагола бити). Нпр.: Црнина на њој није могла меко да јој обгрли стас, него лежаше на коленима њеним као ћилим тешки по постељама.

Црнина на њој није могла меко да јој обгрли стас, него лежи на коленима њеним као ћилим тешки по постељама.

г) Реченице са структуром: *имйерфекат* + *аорис*

Не *беше* одрпан, па ипак боју његових хлача не погодих никад (ДЧ 50).
Моји војници ме зачуђено *и*ледаху а ја одох лађи (ДЧ 83).

д) Реченица са структуром: *аорис* + *имйерфекат*

И, тада ме повише у једној корпи за рубље, а мати ми *й*ваше по целу ноћ успаванке ... (ДЧ 11).

Супротне реченице са структуром *аорис* + *имйерфекат* (и обрнуто) нису честе, потврђене су само са три примера из *Дневника о Чарнојевићу*. У оваквим реченицама супротстављене су доживљене радње од којих је она изражена имперфектом процесна, а радња изражена аористом резултативна. Заменом ових глаголских облика перфектом нестало би те разлике. Казивање би постало неутрално. Оваквом комбинацијом глаголских времена избегнута је монотонија до које би дошло понављањем перфекта.

в. Имперфекат у комбинацијама независно сложених реченица

1) Саставне и супротне реченице

Једно, друго *й*рчаше крај нас и *мо*љаше ме, али шта — не знам (ДЧ 17).

На небу *беше* само један облак, а он је био љубичаст, али провидан *си*јааше некако баш над пристаништем, а у врху *има*ђаше једну зелену сјајну звезду зорњачу (ДЧ 53).

Барке под белим једрима *ви*ђаху се по мору, а ја сам гледао из прикрајка и ћутао (ДЧ 66).

Једна Мајка божја *гледаше* за нама, а ја се тргох и рекох гласно: „Марија” (ДЧ 67). Сачекујући се, на дну, у јаругама, под логором, *скућуваху* се по тројица и четворица, *истийиваху* се брзо: ко је из кога села, под којим официром, а после, јурнувши кроз жбуње *шражаху* пут . . . (СИ 36).

У комбинацији саставних и супротних реченица имперфекат је обичан (у два примера јавља се чак три пута). Уз имперфекат јављају се још перфекат, аорист и наротивни презент.

2) Саставне и раставне реченице

Оне се *ћревршаху* и *ћревијаху* у мукама порођаја или *лежаху* кржаве јачући од мука по земљи . . . (ДЧ 35).

Ова комбинација потврђена је само једним примером из *Дневника о Чарнојевићу*.

ЗАКЉУЧЦИ

1. Имперфекат се најчешће јавља у саставним реченицама. Уз саставне, прилично су бројне и супротне реченице са имперфектом. У осталим врстама независно сложених реченица имперфекат је врло редак. Раставна реченица потврђена је једним примером и то у комбинацији са саставним реченицама. Оваква ситуација у складу је са општом особином да су раставне, искључне и закључне реченице ређе у наротивном тексту.

2. Број независно сложених реченица са имперфектом није мали. Врло често се у њима јавља неколико глагола у имперфекту. Уз имперфекат могу се јавити и сви други глаголски облици за прошлост (перфекат, аорист и плусквамперфекат), као и футур I.

3. Од саставних реченица најчешће су оне са структуром имперфекат + перфекат, а затим следе следећи структурални типови: имперфекат + имперфекат, перфекат + имперфекат и др. Занимљиво је да су разлике у броју реченица појединих структуралних типова минималне.

4. Код супротних реченица је по учесталости на првом месту структурални тип перфекат + имперфекат, а затим тип имперфекат + перфекат. Остали структурални типови далеко заостају по броју примера.

5. Црњански се, дакле, у независно сложеним реченицама најчешће опредељује за везу имперфекта са перфектом. Оваквим избором контрастира маркирани глаголски облик (имперфекат) према немаркираном (перфекат) и тако постиже жељено нијансирање свог исказа.

6. Уз имперфекат у независно сложеним реченицама треба још истаћи и употребу аориста (аорист у првој реченици и имперфекат у другој). Оба ова глаголска облика су у нашем систему личних глаголских облика за обележавање времена врло специфична. Употребом аориста уз имперфекат Црњански истиче непосредно доживљену прошлост

(аорист) према оживљеној прошлости у некадашњој актуелности (имперфекат).

7. Имперфекат се врло лако може супституисати перфектом, али тада исказ губи од своје изражајности на стилистичком плану. Радња означена перфектом не носи у себи значење доживљености.

8. Имперфекат се може заменити и наративним презентом ако то значење самог глагола дозвољава. Имперфекат је облик за „дживљену садашњост” у прошлости и отуда је и разумљива могућност његове супституције наративним презентом. Овом заменом се живо евоцира радња.

2. Имперфекат у сложеним реченицама зависног односа

За саопштавање шире и пуније мисли користиће се различити типови сложених реченица зависног односа. Ове реченице по правилу имају ширу и сложенију структуру. У њима су се различите врсте додатака развиле у пуне реченице.

У нашој науци груписање зависно сложених реченица није јединствено, као што није јединствена ни терминологија која се при томе користи.

У свом раду држаћу се поделе реченица на врсте онако како је даје М. Стевановић у књизи *Савремени српскохрватски језик, II*. Такође ћу се служити и терминологијом коју он даје и то *главна или управна реченица* у значењу како он одређује: „То значи да су зависне реченице у сложеној тешње везане са реченицама од којих зависе, тј. са главним или управним реченицама, да се оне, управо, саме за себе никако не употребљавају, већ је њихова стална функција да одређују, одређују или допуњавају, друге реченице или поједине делове других реченица са којима чине већу језичку целину — потпуну сложену реченицу . . .”²

Зависно сложене реченице биће разматране према редоследу који је начињен у односу на учесталост појединих типова реченица.

а. Имперфекат и односне реченице

Односне реченице у прози Милоша Црњанског јављају се у следећим структуралним типовима:

ГЛАВНА РЕЧЕНИЦА

- 1) ИМПЕРФЕКАТ
- 2) ПРЕЗЕНТ
- 3) ИМПЕРФЕКАТ
- 4) АОРИСТ
- 5) ПЕРФЕКАТ
- 6) ИМПЕРФЕКАТ
- 7) ИМПЕРФЕКАТ

ОДНОСНА РЕЧЕНИЦА

- ИМПЕРФЕКАТ
- ИМПЕРФЕКАТ
- ПРЕЗЕНТ
- ИМПЕРФЕКАТ
- ИМПЕРФЕКАТ
- ПЕРФЕКАТ
- ФУТУР

² М. Стевановић, н. д., 787.

1) Реченице са структуром: *имѿерфекаѿ* + *имѿерфекаѿ*

Па ипак, драги мој, како *беше* страшно оно што *ѿричаше* о својој мајци (ДЧ 52).

... *навираху* ми болне речи, које *шаѿуѿах*, тако, у ветар (ДЧ).

Посмаѿраху одмерене покрете свештеника, често превијање колена пред златним путиром, плавокоса дечачка лица и ванредна окна кроз која *дойираше* светлост дана, као боја небесна (СИ 41).

2) Реченица са структуром: *ѿрезениѿ* + *имѿерфекаѿ*

... да виде како одбија, натежући два гвоздена ђулета што се *љуљаху* над њиховим главама (СИ 28).

3) Реченице са структуром: *имѿерфекаѿ* + *ѿрезениѿ*

У мени *беше* неки умор, умор којим нема ни узрока, ни говора (ДЧ 65).

Он *беше* пун цркава, на којима *ђуте звона* (ДЧ 84).

4) Реченице са структуром: *аористѿ* + *имѿерфекаѿ*

... видех неке грдно дебеле, високе, шарене постеле и Марију, која *стијајаше* неприметно крај стола (ДЧ 68).

Но и то, што *беше* јасно, она учини нејасним и рођачким (СИ 63).

5) Реченице са структуром: *ѿерфекаѿ* + *имѿерфекаѿ*

Сакрила сам се у једну собу, где *беше* пуно малих свилених јастучића, у старим везовима и шарама (ДЧ 29).

Пролазио сам крај мале школе, где су се чула весела деца, и крај дрвара што се *низаху* све до гробља (ДЧ 32).

Било их је, који се *ѿодсмеваху* моме жутом лицу ... (ДЧ 33).

Више пута попадије су ме опколиле самог у неком смешном салону, пуном стакла и чаша, на којима *беху* насликани шарени косовски јунаци (ДЧ 33).

Свет је равнодушно пролазио крај наше гомиле, што *стијајаше* свако вече пред опером (ДЧ 49).

Тако, из даљине, имао је страшну моћ над догађајима у свету, над драганом својом и завичајем својим, над свим што му *беше* мило и драго (ДЧ 58).

Исаковић их је некако извео на пољану, испод неких плотова иза којих се *назираху* турски надгробни споменици, као заостали пањеве, у трави, са натакнутиим каменим трубанима (СИ 23).

Ослободио је оне што *беху* оковани ... (СИ 34).

... скоро се није ни мицао, под црвеним душеком, из чијих се таласа, што се њему *чињаху* сад бескрајни као море, једва видео (СИ 68).

Па ипак, и тада још, трајала је међу њима нека веза тајанствене сласти, што *беше* невидљива и недокучива (СИ 76).

И иначе, каквог је то уопште имало смисла што му *беше* жена? (СИ 77).

Чак и са њеног крила, њене су ћерчице пружале руке према даљим стварима, као према некој другој обали за коју се *оѿимаху* вриштећи, као из руку неког цина (СИ 80).

6) Реченице са структуром: *имперфекат* + *имперфекат*

Око нас *беше* пуно баба и тетака мојих, које су једнако говориле о болестима и мртвацима (ДЧ 28).

Жута вода, а у њој *сјајашу* мирно црни шлепови на ветру што је по обалама вијао песак и перје (ДЧ 32).

На столу *сјајашу* беле ружке, које ми је донела једна жена, туђа жена (ДЧ 62).
... небо *беше* мутно, пуно неких плавих жила што су дрхтале (ДЧ 84).

пси, окупљени на ивици брега, око жена и стараца, скачући, прскајући по барама и блату, *лајашу* за онима што су силазили низ брдо, на воду (СИ 13).

... ова жена а још више деца коју је волео, *временшашу* се сваки час, из пролећа у јесен, из лета, у зиму, из весеља, у плач, из дана, у ноћ (СИ 32).

... тако *беше* и са пуком и са црквама и читавим тим народом, што није знао, ... (СИ 33).

Чекашу, тако, пред црном оградом, на дну великог парка, пред вратима, над којим су анђели носили грб Бискупије (СИ 40).

Стасити, црвени, у својој чоуханој опреми, космати, пуни сребра, крстећи се са три прста, у недоумици, загледајући се при бискуповом благосиљању и певању кроз нос *dominus vobiscum*, *присусишоваху* миси, опијени, као буњиком, небеским песмама оргуља и хора, мирисом тамјана, збрком латинских речи и анђеоским изразом лепих дечака, који су помагали бискупу при служби (СИ 40).
Официри, међутим, *беху* то вече гости у дворцу печујског бискупа, који је знао језик пука, ... (СИ 40).

То *беше* жена какву никада нигде није видео (СИ 57).

7) Реченица са структуром: *имперфекат* + *фуйур*

Русија му се *чињаше* као једна велика, непрегледна пољана, по којој ће се *яхати* (СИ 32).

У испитиваном материјалу односне реченице су најчешће заступљене. Имперфекат у њима је врло погодан да се изрази доживљена радња у прошлости. Од свих структуралних типова најчешћи је перфекат у главној реченици и имперфекат у зависној и обрнуто. У случајевима употребе имперфекта уз перфекат писац је оправдано желео избећи нагомилавање облика перфекта, као и једноличност и безбојност израза.

У свим случајевима где се јавља имперфекат могао би, у начелу, доћи и перфекат као најчешћи временски облик за изражавање радње која се десила у прошлости. Међутим, сама чињеница што он не долази увек у тим ситуацијама показује да реченица са перфектом, односно имперфектом уместо њега, нема потпуно исту вредност.

Нпр. реченицом: „*Посматрашу* одмерене покрете свештеника, често превијање колена пред златним путиром, плавокоса дечачка лица и ванредна окна кроз која *доишаше* светлост дана, као боја небесна”. — речено је много више него да је казано — Посматрали су одмерене покрете свештеника, често превијање колена пред златним путиром, плавокоса дечачка лица и ванредна окна кроз која је допирала светлост дана, као боја небесна. Облицима перфекта посматрали су и је допирала обележене су прошле радње и ништа више. Имперфектима *иосматрашу*

и *дойиране* обележене су радње које су у прошлости трајале, према којима приповедач, уз то, заузима став. Писац је и другим средствима нагласио моменат трајања, процесуалност уз, већ поменуте, облике имперфекта, тако он каже: *одмерене њокреће, често љревијање* што све у одређеном контексту даје прецизну информацију.

Наративни презент може у релативној реченици доћи уместо имперфекта. Тако реченица: „Желела је да се то догоди, просто, од досаде, због празнине у којој, безданој, *чињаше* јој се каткад да виси главачке.” могла би да има облик са презентом: Желела је да се то догоди, просто, од досаде, због празнине у којој, безданој, чини јој се каткад виси главачке. Имперфективним презентом истакнута је претеритална садашњост. То је било могуће и са обзиром на *чињеницу* да је писац употребио прилошки израз каткад.

У односним реченицама уочили смо у главним реченицама присуство презента, имперфекта, аориста и перфекта, а у зависној реченици имперфекта, презента, перфекта и футура.

Имперфекат је подесан облик за изражавање доживљености радње, за оживљавање процеса из прошлости у свој својој актуелности што се може илустровати и примерима односних реченица. У реченици: „Нити је желела да се да том младом, сувом и жутом деверу, који је *сећаше* њене куће и браће . . .” госпожа Дафина у новој ситуацији поново постаје свесна одређених догађаја и та емотивна заинтересованост дочарана је обликом имперфекта.

б. Имперфекат и временске реченице

Имперфекат у временским реченицама јавља се у овим структуралним типовима:

ГЛАВНА РЕЧЕНИЦА

- 1) ПЕРФЕКАТ
- 2) ИМПЕРФЕКАТ
- 3) АОРИСТ
- 4) ИМПЕРФЕКАТ

ВРЕМЕНСКА РЕЧЕНИЦА

- ИМПЕРФЕКАТ
- ПЕРФЕКАТ
- ИМПЕРФЕКАТ
- АОРИСТ

1) Реченице са структуром: *ѡерфекаӣ* + *имѡерфекаӣ*

Кад *беше* пети дан, требало је дете крстити у име Оца и Сина и Светог Духа (ДЧ 11).

Али кад се *враћах* по мрачним улицама, вребали су ме и водили у своје куће (ДЧ 33).

2) Реченице са структуром: *имѡерфекаӣ* + *ѡерфекаӣ*

Кад их је по трећи пут остављао, пре две године — и мање већ *беше* рођено . . . (СИ 33).

Чакшире му *беху* затегнуте, кад је седео . . . (СИ 41).

А када се вратио, *беше* сасвим измењен, оронуо нагло и чудан (СИ 76).

3) Реченица са структуром: *аорис̄ӣ + им̄ѣрфека̄ӣ*

Кад *ѣричаше* о њеној коси седој, мени се учини да снивам . . . (ДЧ 52).

4) Реченица са структуром: *им̄ѣрфека̄ӣ + аорис̄ӣ*

Беше леп Вук Исаковић кад је узе . . . (СИ 73).

У временским реченицама имперфекат се најчешће јавља у комбинацији са перфектом. Кад је имперфекат у зависној временској реченици, у главној реченици радња може бити изражена имперфектом, презентом, перфектом и аористом. Код Црњанског у главној реченици јављају се само перфекат и аорист. У зависној временској реченици имперфекат је ређи него у главној.

Све временске реченице повезане су везником *кад*. Ако се у обе реченице, главној и зависној, јављају несвршени глаголи, зависном временском реченицом означава се истовременост вршења радње са радњом главне реченице (Али кад се *враћах* по мрачним улицама, вребали су ме и водили у своје куће). Ако се у главној реченици јави несвршен глагол, а у зависној свршен, временска реченица показује да се радња главне реченице извршила у једном моменту вршења радње зависне реченице. (Кад *ѣричаше* о њеној коси седој, мени се учини да снивам . . .).

У временским реченицама уместо имперфекта може доћи и перфекат који у овом случају казује прошлост уопштено.

в. Имперфекат и изричне реченице

Имперфекат се у изричним реченицама јавља у овим структуралним типовима:

ГЛАВНА РЕЧЕНИЦА

- 1) ПЕРФЕКАТ
- 2) ПРЕЗЕНТ
- 3) ИМПЕРФЕКАТ

ИЗРИЧНА РЕЧЕНИЦА

- ИМПЕРФЕКАТ
- ИМПЕРФЕКАТ
- ПРЕЗЕНТ

1) Реченице са структуром: *ѣрфека̄ӣ + им̄ѣрфека̄ӣ*

Сетио се да око Борнеа *беше* нека плава вода, зором, пре сунца, под стењем (ДЧ 59).

У зору сећао се сад, *беше* на дну неба неколико звезда, малих сасвим бледих (ДЧ 59).

2) Реченице са структуром: *ѣрезенӣ + им̄ѣрфека̄ӣ*

Увече, сећам се *беше* чудно небо (ДЧ 23).

Ја знам, она *мишљаше* у себи . . . (ДЧ 32).

3) Реченице са структуром: *имперфекат* + *презент*

Истрљан ракијом, спасен од воде и муља, *чињаше* му се да лебди над пожаром у тој широкој, земљаној пећи (СИ 67).

Но више пута још, тог дана, њему се *чињаше* да опет млатара рукама . . . (СИ 67).

Чињаше јој се свеједно да ли припада брату, или другом . . . (СИ 81).

Дати примери показују да се имперфекат скоро у подједнаком односу јавља у главној реченици, као и у зависној изричној реченици. Уз имперфекат у изричној реченици у главној реченици могу се јавити перфекат и презент. Најчешћи је облик реченице — имперфекат у главној и презент у зависној изричној реченици. У свим случајевима глаголи у имперфекту су бити, чинити и мислити. Дакле, јавља се врло мали број различитих глагола.

У свим примерима имперфекат се може заменити перфектом.

г) Имперфекат и допусне реченице

Допусне реченице јављају се у следећем односу глаголских времена:

ГЛАВНА РЕЧЕНИЦА

- 1) ПЕРФЕКТАТ
- 2) АОРИСТ
- 3) ПЛУСКВАМПЕРФЕКТАТ
- 4) ИМПЕРФЕКТАТ

ДОПУСНА РЕЧЕНИЦА

- ИМПЕРФЕКТАТ
- ИМПЕРФЕКТАТ
- ИМПЕРФЕКТАТ
- ПЕРФЕКТАТ

1) Реченице са структуром: *перфекат* + *имперфекат*

И мада читави сокаци *беху* пусти, они су по мраку наслутили оно . . . (СИ 26).
. . . мада *беше* уплакана, пила је и певала (СИ 54).

И мада сад *беше* још лепша, снаха га више није опијала својим ходом, превијањем и грудима, као пре (СИ 54).

За мужем својим огромним и тешким, кога је госпожа Дафина волела некад и који је сад био тешко ороноу, остарео мада се кадтад *чињаше*, на коњу, снажан као медвед (СИ 63).

2) Реченица са структуром: *аорист* + *имперфекат*

Мада *беху* измучени и болни у целом телу, од шест дана хода, под оружјем и теретом, заспаше само они . . . (СИ 24).

3) Реченица са структуром: *плусквамперфекат* + *имперфекат*

Наслоњеног уз неко стабло на врху брда, лежећег полеђушке у високој трави, уморног од љубави под густим грањем, *беше* га запамтила чистог лика, мада *беше* изнурен од живота (СИ 74).

4) Реченица са структуром: *имперфекат* + *перфекат*

На белој постељи, у тами, Аранђел Исаковић, мада је био потпуно при свести, опран, умивен, ван сваке опасности, *чињаше* се жут и помодрео . . . (СИ 68).

Уз имперфекат у допусној реченици може да се јави у главној реченици перфекат, аорист и плусквамперфекат, дакле могу доћи у обзир сви глаголски облици за прошлост. Са имперфектом у главној реченици у допусној реченици јавља се перфекат. Тако се имперфекат најчешће јавља уз перфекат.

У свим цитираним реченицама имперфекат се може заменити перфектом.

Примери допусних реченица показују честу употребу глагола бити и чинити. Сви примери допусних реченица су из *Сеоба I*.

д. Имперфекат и начинске реченице

У начинским реченицама имперфекат се јавља у овим структуралним типовима:

ГЛАВНА РЕЧЕНИЦА

- 1) ИМПЕРФЕКАТ
- 2) ПЕРФЕКАТ
- 3) ИМПЕРФЕКАТ

НАЧИНСКА РЕЧЕНИЦА

- ПЕРФЕКАТ
- ИМПЕРФЕКАТ
- ПРЕЗЕНТ

1) Реченице са структуром: *имперфекат* + *перфекат*

Сав зрак око мене *дрхѣаше* као да је био пун танади (ДЧ 17).

Она га *гледаше* својим лепим модрим очима боје чистог зимског, вечерњег неба, мирно, као да су се над њим сјале звезде (СИ 62).

2) Реченице са структуром: *перфекат* + *имперфекат*

Неиспаване и барусаве жене, склањале су ми децу са пута као да *бејаш* Нечастиви (ДЧ 84).

... допирао је мирис воћака, толиких воћака колико их код њих дома, никада на једном месту не *беше* (СИ 24).

3) Реченица са структуром: *имперфекат* + *презент*

Накинџурен, сав у плавим свиленим тракама и ешарпама, и он под клобуком, закићен белим пером и сребрним кићанкама *чињаше* са као да је сламом испуњена наказа (СИ 41).

Имперфекат у датим примерима преферира позицију у главној реченици, у начинској реченици се нашао само када је у главној реченици перфекат.

У свим реченицама се може заменити перфектом, али тада добијамо хронолошки недоживљену прошлост.

Релативни презент уместо имперфекта не би могао доћи од истог глагола (*биш*) у начинској реченици.

ђ. Имперфекат и намерне реченице

У овој врсти зависних реченица јавља се само један структурални тип:

ГЛАВНА РЕЧЕНИЦА

ИМПЕРФЕКАТ

Премешаху га сваки час, да мирује тај свет ... (С1 20).

Койаху рупе да легну ... (С1 23).

Све чешће се *йриближаваше* да удахне дах из њених чипака под грлом ... (С1 53).

НАМЕРНА РЕЧЕНИЦА

ПРЕЗЕНТ

У случају намерних реченица имперфекат се јавља само у главној реченици, док је у зависној реченици презент. Тако, заправо, у намерним реченицама и немамо примере употребе имперфекта.

Сви примери су из Сеоба.

е. Имперфекат и узрочне реченице

Имперфекат се у узрочним реченицама јавља у следећим структуралним типовима:

ГЛАВНА РЕЧЕНИЦА

1) ПЕРФЕКАТ

2) ИМПЕРФЕКАТ

3) АОРИСТ

УЗРОЧНА РЕЧЕНИЦА

ИМПЕРФЕКАТ

ПЕРФЕКАТ

ИМПЕРФЕКАТ

1). Реченица са структуром: *йерфекат̄* + *имйерфекат̄*

Требала је ту да дочека и свој трећи порођај, јер *беше* у трећем месецу благословеног стања ... (С1 58).

2) Реченице са структуром: *имйерфекат̄* + *йерфекат̄*

Пошто је био много цењен у војсци, *додељиваху* му важне послове у народу (С1 20).

Са једне стране *враћаху* се у Лондон Енглези, из рата, весело — јер то није био повратак људских костура, нити јадника на штакама, без ноге и руке (Р 20).

3) Реченица са структуром: *аорист̄* + *имйерфекат̄*

Допаде му се девојка јер *беше* млада, висока, здрава ... (С1 50).

Имперфекат у узрочним реченицама може се јавити уз перфекат или аорист у главној реченици. Сви примери су из Сеоба, сем једног примера који је из Романа о Лондону (једини случај употребе имперфекта из овог дела).

ж. Имперфекат и месне реченице

У месним реченицама остварени су следећи структурални типови:

ГЛАВНА РЕЧЕНИЦА

- 1) ИМПЕРФЕКАТ
- 2) ПЕРФЕКАТ

МЕСНА РЕЧЕНИЦА

- ИМПЕРФЕКАТ
- ИМПЕРФЕКАТ

1) Реченица са структуром: *имперфекат* + *имперфекат*

Крај свечане дворане, у којој *беше* разастрта трпеза, у једној соби са балконом, свој постављеној црвеном свилом, *чекају* Исаковића ... (СИ 41).

2) Реченице са структуром: *перфекат* + *имперфекат*

Гробље је било далеко иза града, тамо где *бежу* барутане, грдне рупе ђубрењака и црепане (ДЧ 30).

У кућама њиним не *беше* салона, него су ме водили у грдне, светле собе, где *ситајаше* клавир (ДЧ 35).

И нисам имао никог свог, под тешким сенкама катедрала где дуго *мишљах* на ђаке и војнике ... (ДЧ 44).

Уз имперфекат у месним реченицама у главној реченици се јавља имперфекат или перфекат. Тако је остварен мали број структуралних типова. Сви примери су из Дневника о Чарнојевићу, изузев једнога који је из Сеоба. У месним реченицама имперфекат је врло лако могуће заменити перфектом.

3. Имперфекат и последичне реченице

Последична реченица је потврђена једним примером из Сеоба. У њој је остварен структурални тип:

ГЛАВНА РЕЧЕНИЦА

ИМПЕРФ/ПЛУСКВАМПЕРФЕКАТ

ПОСЛЕДИЧНА РЕЧЕНИЦА

ИМПЕРФЕКАТ

Својим кровом од греда, што *беше* скинут са једне велике житарице, набијена земљом, надвисила је била све стаје и оборе у околини, па се *чинише* као нека препотопска лађа (СИ 48).

У овом типу зависних реченица могуће је имперфекат заменити наративним презентом: ... набијена земљом, надвисила је била све стаје и оборе у околини, па се *чини* као нека препотопска лађа.

ЗАКЉУЧЦИ

На основу анализе употребе имперфекта у зависно сложеним реченицама може се доћи до неких општих закључака.

1. Имперфекат се среће у следећим врстама зависно сложених реченица: односним, изричним, временским, допусним, начинским, узрочним, месним и последичним. Имперфекат се може јавити у главној реченици за коју се везује намерна реченица и на тај начин се повећава број зависно сложених реченица.

2. Учесталост и разноврсност употребе имперфекта у појединим врстама сложених реченица зависног односа је различита. Имперфекат се најчешће и најразноврсније употребљава у односним реченицама, затим следе изричне, временске и допусне реченице, а много ређе су начинске, узрочне, месне и последичне.

3. Уз имперфекат у зависној реченици у главној реченици може доћи: имперфекат, аорист, перфекат, плусквамперфекат и наративни презент. Дакле, радња изречена имперфектом у зависној реченици одмерава се према некој другој прошлој радњи исказаној у главној реченици.

4. Када је имперфекат у главној реченици, у зависној реченици може бити: имперфекат, аорист, перфекат, презент и футур. Према томе, имперфекат може бити полазна тачка за одмеравање друге прошле радње (у зависној реченици) или радње која треба да се изврши.

5. У анализираним примерима у имперфекту је најчешће употребљен глагол *бићи*, а затим долази глагол *чинити*.

Глагол *бићи* је далеко најфреквентнији (више од половине примера) што свакако говори и о природи употребе имперфекта код Црњанског. Црњански је типизирао употребу имперфекта, везујући је најчешће за глагол *бићи*. Имперфекат од овог глагола задржао се у употреби и код оних писаца који иначе немају живо језичко осећање за овај глаголски облик.

6. Имперфекат се у свим примерима може заменити облицима перфекта. Цео исказ у том случају није више обележен моментом доживљености.

7. Само у неким случајевима (узрочне, односне, начинске и последичне реченице) могуће је имперфекат заменити наративним презентом. Тада разлика између имперфекта и презента може да се окарактерише овако: „Код презента се јаче осећа наглашеност претриталне садашњости, а мање се одражава веза са правом садашњошћу, тежња је што више да се права садашњост и изгуби из вида”.³

В. ИМПЕРФЕКАТ И ПРИЛОШКЕ ОДРЕДБЕ

1. *Имперфекат и глаголски прилој садашњи*

Оне се *преврѣаху* и *превијаху* у мукама порођаја или *лежаху* кржаве јаучући од мука ... (ДЧ 35).

... и седећи целу ноћ са њима *јеваше* неке веселе, сремске песме (ДЧ 57).

Она га *љубљаше* сва дрхћући (ДЧ 59).

... смешећи се на дрвеће неко бело и далеко, *беше* му добро (ДЧ 60).

Неки, заостали, уплакани, *йрашиаху* се крстећи се (СІ 13).

... други носећи децу на рукама, *увијаху* их крпама ... (СІ 13).

Пси, окупљени на ивици брега, око жена и стараца, скачући, прскајући по барама и блату, *лајаху* за онима ... (СІ 13).

³ Ј. Вуковић, *Синџакска глагола*, Сарајево, 1967, 242.

Певаху вичући (С1 15).

Певаху вичући, а *корачаху* уморни и изгладнели . . . (С1 22).

Сачекујући се, на дну у јаругама, под логором, *скуљваху* се тројица и четворица . . . (С1 26).

Скривени у тами, они беху полегали дуж зида да виде како одбија, натежући два гвоздена ћулета што се *љуваху* над њиховим главама (С1 28).

За све то време Шилбок, пред вратима, са пушком пред прсима, истурених груди, уплашен, *сијајаше*, укрућен и непомичан, то јест љуљајући се лагано на петама (С1 34).

. . . крстећи се са три прста, у недоумици, загледајући се при бискуповом благо-сиљању и певању кроз нос *dominus vobiscum*, *йрисусйвоваху* миси опијени . . . (С1 40).

Сав задовољан *йосећиваше* жито, што поче и у долини у блату, да ниче, и мислећи на њу, сву, *йосмайраше* лет птица, сунчајући се на лађи, при честим одласцима у Будим (С1 53).

. . . за коју се *ошмаху* врштећи, као из руку неког цина (С1 80).

2. *Имјерфекат* и *глаголски йрило* *йрошли*

Сачекујући се, на дну, у јаругама, под логором, *скуљваху* се по тројица и четворица, *исйййиваху* се брзо: ко је из кога села, под којим официром, а после, журнувши кроз жбуње, *йражаху* пут, под вођством који би пошао први (С1 26).

У прози Милоша Црњанског оба глаголска прилога су врло честа. Међутим, учесталост употребе глаголских прилога уз имперфекат је нешто другачија. У испитиваном материјалу јавља се само једном глаголски прилог *прошли* и то у истој сложеној реченици са глаголским прилогом садашњим, док су примери глаголског прилога садашњег *чешћи*.

Глаголски прилог садашњи уз имперфекат по правилу показује начин вршења радње. У већини случајева он је одвојен од имперфекта, али се у четири примера директно наслања на имперфекат.

Језички израз Милоша Црњанског одликује се и гомилањем истих облика речи. Ово се запажа и у случају глаголског прилога садашњег уз имперфекат. У неколико случајева он удваја глаголски прилог садашњи и тако постиже одређене изражајне ефекте (скачући, прскајући, по барама и блату *лајаху*). Употребом глаголског прилога садашњег уз имперфекат наглашен је моменат паралелности двеју или више акција.

Глаголски прилог *прошли* у једином примеру, временски одређује радњу у имперфекту.

3. *Прилози* и *йрилошке синйајме* и *имјерфекат*

а) Прилози и прилошке синтагме за време и имперфекат

целу ноћ певаше (ДЧ 11); *увече* беше (ДЧ 23); *недељом* певаху (ДЧ 44); *до сад* беше (ДЧ 45); *свако вече* стајаше (ДЧ 49); *ијад* беше (ДЧ 53); *йо целу ноћ* гледаше (ДЧ 56); *данас* беше (ДЧ 82); *сваки час* премештаху (С1 20, 32); *док* беше (С1 55); *кайкад још* чињаше (С1 63); *кайкад* чињаше (С1 64); *сад* чињаху (С1 68); *беше* (С1 69); *за часак* стајаху (С1 71).

б. Прилози и прилошке синтагме за *начин* и имперфекат

*йоџм*уло чекаху (ДЧ 24); *мирно* стајаху (ДЧ 32); *уйлашено* шапуташе (ДЧ 40); *радо* се играху (ДЧ 60); *чест*о нападаху (ДЧ 60); *нейриметно* стајаше (ДЧ 68); *једва* чујно питаху (ДЧ 69); *зачуђено* гледаху (ДЧ 83); *весело* враћаху (Р 20); *брзо* се испитиваху (СИ 26); *шако* чекаху (СИ 40); *најрадије* трговаше (СИ 51); *несвесно* стискаше (СИ 52); *чешће* дариваше (СИ 53) миловаше (СИ 63); *све чешће* се приближаваше (СИ 53).

в. Прилози и прилошке синтагме за *количину* и имперфекат

дуго мишљах (ДЧ 44); се мољаху (ДЧ 67); *још* подрхтаваху (СИ 41); *ш*олико беше (СИ 52); *више љу*та се ковитлаху (СИ 70).

Учесталост и разноликост прилога који се кросите уз имперфекат у вези је са настојањем да се нијансира значење глагола уз које се појављују. Црњански прилозима појачава, наглашава значење које носи имперфекат. Ово се најбоље може уочити на прилозима за време, начин и количину.

Скоро сви прилози јављају се по правилу само једном, што показује колико велику бригу писац придаје свом језичком изразу.

Имперфекат уз прилоге за време може изразити радњу која је трајала један одређени период (увече, данас), која се понавља (свако вече, недељом) и која је трајала у непосредној прошлости (сад).

Имперфектом се може означити блиска прошлост. Тако Вуковић истиче: „Имперфект ће се радо употребити у саопштавању нечега новог за радњу блиске прошлости и за радњу исто тако блиске прошлости за коју се не може рећи да је разграничена са садашњошћу — наиме, за радњу коју говорно лице не прати даље од момента кад ју је као очевидац доживело, па би се могло рећи да је радња прошла”.⁴

Ово значење имперфекта може се илустровати и примерима из прозе Милоша Црњанског. Уз имперфекте *беше* и *чињаху* јавља се прилог *сад*. У овом случају није могуће рећи да је прошлост разграничена са садашњошћу.

Имперфекат са прилозима за начин означава радњу која се десила *јолако*, *ш*ихо. Међутим, у једном случају Црњански употребљава прилог *брзо* уз имперфекат чиме се наглашава сасвим супротан моменат — хитрина у вршењу радње. И прилог *весело* подразумева одређену динамичност, брзину у вршењу радње.

Сви количински прилози уз имперфекат истичу моменат трајања глаголске радње, чињеницу коју су синтаксичари истицали у својим разматрањима значења имперфекта. Белић за овакве случајеве каже: „... а чим се каквим прилозима или каквом нарочитом речју истиче трајање радње може се имперфекат заменити неутралним перфектом, јер сам прилог преузима на себе специфично значење истицања трајања глаголске радње.”⁵ Дакле, у свим овим случајевима иста радња би се могла изразити и обликом перфекта.

⁴ Ј. Вуковић, н. д., 108.

⁵ А. Белић, *О ујош*реби времена у српскохрватском језику, ЈФ VI, 1926-27, 123.

Црњански је уз имперфекат употребио и прилошке изразе „целу ноћ (певаше), по целу ноћ (гледаше) и за часак (стајаху) који радњу временски ограничавају. За овакву употребу П. Ч. Сладојевић истиче: „Имперфекат се, по правилу, не може употребити уз одредбе које показују границе радње.”⁶ Ј. Вуковић иде и даље и наглашава: „. . . али је сигурно да, ако би се где и нашао имперфект овако временски одређен, у говорном језику многих наших крајева са његовом иначе живом употребом, (чему одговара и Вукова народна песма) — овај облик, би био недопустив.”⁷

Оваква употреба имперфекта код Црњанског показује да његово језичко осећање за овај глаголски облик није било довољно живо.

II. МОРФОЛОШКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ИМПЕРФЕКТА

Имперфекат се гради само од несвршених глагола, он је дакле видски маркиран. Овај моменат је утицао и на одређивање природе имперфекта код многих синтаксичара.

А. Белић истиче: „Речено је да се имперфекат гради у штокавском дијалекту и у савременим народним говорима од имперфективних глагола. Али у старим споменицима, нарочито у западним крајевима, гради се имперфекат и од свршених глагола.”⁸

Црњански употребљава имперфекат само од несвршених глагола и у овом погледу нема никаквих одступања од норме у стандардном језику. У испитиваном материјалу анализирано је око 240 глаголских облика у имперфекту. Бројни однос глагола у имперфекту између испитиваних дела је врло различит. Највећи број облика имперфекта јавља се у *Дневнику о Чарнојевићу* (више од половине) и од око четрдесетак различитих глагола. У *Сеобама I* имперфекат се јавља нешто мање од сто пута. У *Сеобама II* и *Роману о Лондону* имперфекат је врло редак. У *Сеобама II* имперфекат се јавља 3 пута (два пута глагол *биџи* и глагол *размешџаџи*). У *Роману о Лондону* имперфекат је коришћен само једном и то од глагола *враћаџи се*.

Највећи број облика имперфекта је од глагола *биџи*. Овај глагол се јавља око сто пута (најчешће у *Дневнику о Чарнојевићу*).

И поред тога што је највећи број имперфекта од глагола *биџи*, Црњански је настојао да не користи имперфекат од истих глагола. Ово бисмо могли илустровати чињеницом да се у *Дневнику о Чарнојевићу* и *Сеобама I* јавља само пет облика имперфекта од истих глагола; само један глагол у имперфекту заједнички је делима *Дневнику о Чарнојевићу* и *Роману о Лондону*.

⁶ П. Ч. Сладојевић, *О имперфекту у српскохрватском језику*, ЈФ XX, 218—219.

⁷ Ј. Вуковић, н. д., 215.

⁸ А. Белић, *Историја српскохрватског језика*, књ. II, св. 2, *Речи са коњуџацијом*, Београд, 1962, 135.

Разматрани по врстама, испитивани глаголи не показују велику разноликост. Црњански је најчешће користио глаголе пете врсте иза којих далеко заостају глаголи друге врсте, шесте, седме и осталих.

Специфичност казивања Милоша Црњанског огледа се и у потпуном одсуству дијалога. То се затим одразило и на одређени избор глагослких облика. Најчешће се јавља треће лице једнине (око 150 пута), затим треће лице множине (око осамдесетак пута) и прво лице једнине (седам пута). У испитиваном материјалу ниједном није употребљено друго лице једнине, прво лице множине и друго лице множине.

У првом лицу једнине Црњански је узимао следеће наставке: *-ах* (шапутах, скидах, враћах); *-јах* (мишљах, бејах).

У трећем лицу једнине јављају се сви ови наставци: *-аше* (трговаше, плакаше, повијаше); *-јаше* (чињаше, имађаше, мишљаше, мољаше, љубљаше, сеђаше); *-ше* (беше).

У трећем лицу множине присутни су ови наставци: *-аху* (увијаху, лајаху, тражаху); *-јаху* (чињаху се, нућаху, мољаху се, љубљаху се); *-ху* (беху).

Најфреквентнији глагол *биџи* јавља се у имперфекту са двојаким наставцима. У првом лицу Црњански употребљава дуже облике са наставком *-јах* (*бејах*). У трећем лицу једнине јављају се искључиво краћи облици имперфекта са наставком *-ше* (*беше*). У трећем лицу множине овај глагол јавља се са краћим наставком *-ху* (*беху*).

Сви остали глаголи имају облике имперфекта само од једне врсте наставака без икаквих одступања од норме у стандардном језику (*чињаше се, чињаху се; лежаше, лежаху; сџајаше, сџајаху*). Оваквим избором глагола Црњански је постигао богатство и разноврсност језичког израза.

У одабраном корпусу из језика Милоша Црњанског могли смо утврдити да се имперфекат најчешће јавља од глагола *биџи* и то у трећем лицу једнине. Овим се потврђују закључци наших синтаксичара у погледу употребе имперфекта у стандардном језику.

III. ИМПЕРФЕКАТ КОД ЦРЊАНСКОГ СА АСПЕКТА СИНТАКСИЧКИХ КАТЕГОРИЈА ИНДИКАТИВА, РЕЛАТИВА И МОДУСА

Мада предмет мога рада није подробно разматрање синтаксичких категорија индикатива, релатива и модуса, ипак се у приказу употребе и значења једног глаголског облика оне не могу заобићи.

Преломни тренутак у проучавању синтаксе глаголских времена означила је појава студије А. Белића.⁹ Он је указао на потребу да се „... сва употреба различитих глаголских облика сведе на општије синтаксичке категорије: тада би се јасније видело што различите облике

⁹ А. Белић, *О синтаксичком индикативу и „релативу“*, *Symbolae grammaticae in honorem Joannis Rozwadowski, Volumen II, Cracoviae, 1928, 47—55.*

спаја да могу вршити исту функцију и што чини да исти облик може вршити различите функције”.¹⁰

Белић је индикатив дефинисао као употребу глаголских времена у свом правом, основном значењу. Глаголски облик употребљен у индикативу не може се заменити другим обликом. У индикативу се време одређује према моменту говора.

Свака друга употреба глаголских времена припадала би релативу, у којем се време не одређује према моменту говора, већ према некој другој радњи (у прошлости или будућности). Овде још није била издвојена модална употреба глаголских времена.

Коначну разраду ове теорије Белић је дао у значајном делу „О језичкој природи и језичком развоју”.¹¹

Теорија о временским категоријама индикатива, релатива и модуса привлачила је наше синтаксичаре и они су се и даље бавили њоме. М. Стевановић је Белићеву теорију доследно прихватио и даље је разрадио.¹² Од Белићеве теорије одступио је Стојићевић,¹³ уводећи категорију фигуративне употребе глаголских времена уместо модалне категорије која постоји код Белића. Од Белићеве теорије понекад се удаљавао Ј. Вуковић.¹⁴ П. Ч. Сладојевић је даље разрадио синтаксичку теорију о индикативу, релативу и модусу.¹⁵ Он је издвојио пет категорија употребе глаголских времена: апсолутновременску, релативновременску, безвременску, ванвременску и модалну. Три категорије: реалтивновременска, безвременска и ванвременска биле су замена за Белићеву категорију релатива. Општа карактеристика ових категорија је што се ни у једној самим глаголским обликом не саопштава временски однос радње према моменту говора говорног лица. У одређивању индикативности залаже се за примену новог критеријума: „... да се види може ли се облик који испитујемо замијенити неким другим, временским или безвременским глаголским обликом а да се *временско* значење реченице не промијени. Ако се временско значење реченице промијени, онда је ситуација индикативна; а ако се временско значење не промијени, ситуација је релативска”.¹⁶ Међутим, сам Сладојевић ће касније изразити опрез у примени овог критерија: „Карактер употребе једног облика у некоме контексту не може се узети као сигуран критеријум за одређивање карактера употребе некога другог облика у истој контексту. Према томе, заменивост једнога облика другим као критеријум индикативности (или релатива) треба примењивати врло опрезно”.¹⁷

¹⁰ А. Белић, *О синтаксичком индикативу и „релативу”*, 47.

¹¹ А. Белић, *О језичкој природи и језичком развоју I*, Београд, 1958, 198 – 209.

¹² М. Стевановић, *Савремени...*, 506.

¹³ А. Стојићевић, *Значење аориса и имперфекта у српскохрватском језику*, Јубљана, 1951, 34.

¹⁴ Ј. Вуковић, *Систем српскохрватских глаголских временских облика у временским и функционалним међуодносима (корелацијама)*, Радови, књ. 7, 1963, 105 – 148.

¹⁵ П. Ч. Сладојевић, *О основним категоријама употребе глаголских облика у српскохрватском језику*, Београд, 1966, 7 – 12.

¹⁶ П. Ч. Сладојевић, *О имперфекту...*, 210 – 211.

¹⁷ П. Ч. Сладојевић, *О основним категоријама...*, 105.

имперфекта онако како је схвата Сладојевић. Сладојевић имперфекат у модусу интерпретира знатно шире од Стевановића. Он каже: „Прилично је уобичајена његова употреба у презентској ситуацији кад се жели да ублажи право значење глагола које би он имао у презенту или уопште да се изрази став говорног лица према вршењу радње као напр. омаловавање свога рада, незадовољство, нека сумња, несигурност у намјери или ма шта у томе смислу у јачој или слабијој мјери; таква се употреба јавља и из учтивости итд.”³⁴ Примери које даје Сладојевић (Желијах се с тобом поразговарати, него хајдемо, ако ћеш, у једну крчму, да штогод очебрснемо [Љубиша II 24]) нису се могли очекивати.

На основу ове анализе поставља се питање да ли су сви остали примери употребе имперфекта у релативу. Одређивање релативске употребе имперфекта није једноставно пошто су критерији појединих синтаксичара битно различити. Ако се задржимо само на Сладојевићевом и Стевановићевом критерију, већ бисмо дошли до различитих закључака.

Према Сладојевићу имперфекат се у релативу употребљава у приповедању.

Држећи се Стевановићевих критерија, сви примери употребе имперфекта били би у релативу.

Материјал на којем је испитиван имперфекат, с обзиром на специфичност стила, није погодан за систематско проучавање проблема индикативне, релативске и модалне употребе глаголских облика.

IV. УЧЕСТАЛОСТ УПОТРЕБЕ ИМПЕРФЕКТА ПРЕМА ДРУГИМ ПРОШЛИМ ВРЕМЕНИМА

Одабрани корпус из дела Милоша Црњанског илуструје врло неједнаку употребу имперфекта. Овај глаголски облик сасвим је обичан у *Дневнику о Чарнојевићу* и у *Сеобама I*. Учесталост употребе имперфекта нагло пада у *Сеобама II* да би у *Роману о Лондону* био забележен само један облик имперфекта.

У *Дневнику о Чарнојевићу* Црњански кроз цело дело употребљава имперфекат равномерно и њиме не врши функционално нијансирање исказа. Ипак, имперфекат је нешто чешћи на 52. и 53. страници. Овде Црњански даје сећање Петра Рајића на његов боравак у Закопанима и на сусрет са једним земљаком за кога на почетку тога описа каже „који ми беше више него брат”. Може се закључити да је писац на тај начин желео истаћи момент доживљавања догађаја из прошлости као да се они опет одвијају пред очима главне личности. На ове две странице употребљено је 14 облика имперфекта, и то један у 3. л. пл., а сви остали у 3. л. сг. То су следећи облици: *беше* (9 пута), *йричаше* (2 пута), *беху*, *имађаше*, *сијајаше*.

³⁴ П. Ч. Сладојевић, *О имперфектју* . . . , 222.

На истим страницама 11 пута се јавља аорист; 6 пута у 3. л. пл., 3 пута у 1. л. сг. и по једном у 1. л. пл. и 3. л. сг. То су следећи облици: *хитедоше, њочеше, њосвадише се, њришиснуше, њусишише, ражаловаше, ошйрашних, њоведох, сйресох, рече и њојесмо се.*

Глаголи употребљени у аористу разноврснији су и нема понављања облика истог глагола. Све су то облици аориста од свршених глагола. Аорист се у овом одломку користи нешто мање од имперфекта иако и он уз имперфекат појачава моменат доживљености изложене радње.

Од осталих претериталних времена Црњански је употребио и 70 облика перфекта од различитих глагола (свршених и несвршених) у различитим лицима и у сва три рода. Тако употреба перфекта односи превагу над осталим претериталним временима.

Иако се сећање на друга не завршава на 53. страници, већ се наставља и даље, на следећој страници није се користио ни један облик имперфекта. То потврђује могућност замене поменутих облика имперфекта неутралним перфектом, што је писац и учинио, избегавајући имперфекат већ на 54. страници.

У *Сеобама I* Црњански је на 40. и 41. страници употребио имперфекат нешто чешће него иначе. У овом делу романа он слика атмосферу при служењу мисе у капели и Исаковића у свечаној одори. Сам чин био је за православне војнике необичан, нов, тако да су га доживели на изузетан начин. У овом одломку Црњански је употребио 12 облика имперфекта: 9 у 3. л. пл. и 3 у 3. л. сг. То су следећи облици: *беху* (два пута), *чекаху* (2 пута), *ћушаху, њовораху, њосмайраху, њрисусйвоваху, њодрхйаваху, беше, чињаше се, дойшаше.*

Очекивали бисмо да се у оваквим описима уз имперфекат знатно чешће користи аорист, али то овде није случај.

У перфекту је у овом одломку 28 глагола, у сва три рода и у различитим лицима.

Плусквамперфекат је забележен само једном у облику: *су били њршили.*

Поређење одломака из два дела Милоша Црњанског у којима се имперфекат јавља подједнако често показује врло неједнак бројни однос претериталних времена. У *Дневнику о Чарнојевићу* било је 95 претериталних облика, а у *Сеобама I* 47, дакле упола мање. На основу оваквог односа тешко би се могла уочити законитост према којој је извршен одређени избор претериталних облика. Ипак би се могло закључити да је између више могућности писац изабрао онај глаголски облик који његову мисао значењски и акустички чини најизражајнијом.

Друга два дела не би се могла узети у обзир за утврђивање учесталости имперфекта према другим претериталним временима, јер је број облика имперфекта управо симболичан: у *Сеобама II* то су 3 облика имперфекта и у *Роману о Лондону* само један.

V. ЈЕЗИК МИЛОША ЦРЊАНСКОГ ПРЕМА ЗАВИЧАЈНОМ ГОВОРУ

У разматрању значења и употребе имперфекта наглашавано је његово нестајање у нашем језику, што је иначе случај и у већини словенских језика. Међутим, имперфекат је још увек присутан у неким народним говорима о чему Стевановић каже: „Осећање за употребу имперфекта данас има становништво неких југозападних области нашега језика. То осећање је свакако најживље у говорима црногорским, и то у онима старијег типа; али се и у њима, нарочито у некима од њих, имперфекат такође све ређе употребљава.³⁵

Њега данас нема ни у шумадијско-војвођанском дијалекту, говору којем припада и језик Милоша Црњанског. Шумадијско-војвођански дијалекат су испитивали многи дијалектолози и сви су се сложили у констатацији да имперфекат у њему није жива граматичка категорија. Тако Павле Ивић, говорећи о шумадијско-војвођанском дијалекту, закључује: „Међу морфолошким одликама истиче се једна као најкрупнија: ишчезавање имперфекта као живе граматичке категорије.³⁶

Милош Црњански тако није могао имати у свом језику живо осећање за овај глаголски облик, јер имперфекта у његовом дијалекту није било. И каснији животни пут није водио Црњанског у крајеве где је употреба имперфекта жива.

Црњански је морао имати само књишко осећање за ово претеритално време. И он је један од писаца који је за потребе нијансирања свог језичког израза узимао глаголски облик за који није имао стеченог језичког осећања. О овој појави писао је и М. Стевановић и истакао да имперфект употребљавају писци свих области и поред чињенице што је у многим говорним срединама непознат.³⁷

Ова појава неће бити специфичност језика Милоша Црњанског, већ се она уочава и код других писаца из различитих говорних средина српскохрватског језичког подручја.

ЗАКЉУЧАК

Анализом значења и употребе имперфекта у језику Милоша Црњанског утврдили смо природу употребе овог глаголског облика.

Одабрани језички материјал показује врло неједнаку употребу имперфекта. Учестала употреба имперфекта констатована је у *Дневнику о Чарнојевићу* и *Сеобама*, а сасвим маргинална у *Друјој књизи Сеоба* и *Роману о Лондону*. Овакав однос употребе имперфекта у појединим делима у вези је са временом њиховог настанка. *Дневник о Чарнојевићу* је објављен 1921. године, а *Сеобе* 1929. Оба дела настала су у првој фази пишчевог стваралаштва. Друга два дела — *Друја*

³⁵ М. Стевановић, *О једном облику имперфекта и његовом значењу*, НЈ н.с. IV, св. 1—2, 1952, 25.

³⁶ П. Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика*, Нови Сад, 1956, 72.

³⁷ М. Стевановић, *Функције и значења...*, 109.

књижа *Сеоба* појављује се 1926. године и *Роман о Лондону* 1971. године у периоду када је Милош Црњански већ зрео писац. Милош Црњански је у првој фази свог књижевног рада, можемо констатовати, чинио свестан избор овог претериталног облика што је делимично у вези са историјском тематиком коју је обрађивао, а делимично и са стилем самог дела. У фази свог зрелог стваралаштва писац остаје веран ранијим тематским изворима, али не и језичким средствима. Он напушта имперфекат, што потврђује да је његово језичко осећање за овај претеритални глаголски облик било књишко.

Милош Црњански преферира развијене језичке форме, тако да се имперфекат не јавља у простој реченици.

Имперфекат је обичан у просто проширеној реченици и његова употреба је везана за одређену временску ситуацију. У овим примерима имперфекат не мора обавезно истицати трајање радње у прошлости, он може значити и кратко вршење радње.

У независно сложеним реченицама имперфекат је чест (најчешће у саставним реченицама у комбинацији са перфектом).

Сложене реченице зависног односа су најбројније, мада нису регистровани сви типови сложених реченица. Имперфекат је најчешћи и његова употреба најразноврснија у односним реченицама, а радња изречена имперфектом одмерава се увек према некој другој прошлој радњи.

Најчешће се користи имперфекат од глагола *бити* са двојаким наставцима. Имперфекат је искључиво грађен од несвршених глагола.

Специфичност стила Милоша Црњанског не допушта прецизније разграничавање индикативне и релативске употребе имперфекта.

Анализа језика Милоша Црњанског показује да се имперфекат повлачи из система претериталних времена и да уступа своје место перфекту.

Основне разлике које произлазе из ове замене тичу се момента доживљености радње. Перфектом се не показује ништа о доживљености, нити о трајању глаголске радње. Према томе, употреба имперфекта даје језичком изразу одређену специфичност, могућност нијансирања исказа, којом ће се користити добри стилисти, чак и кад је њихово познавање овог глаголског облика књишко, као што је случај и са Милошем Црњанским.

ПРЕГЛЕД ГЛАГОЛА У ИМПЕРФЕКТУ

1. ДНЕВНИК О ЧАРНОЈЕВИЋУ

бити — бегах 84, 85

беше 10(2), 18, 23, 28, 29, 30(2),
31(2), 33, 34, 35, 47, 48(2), 49, 50(3),
51(4), 52(3), 53(5), 56(2), 57, 58(3),
59(3), 60(2), 62, 64, 65(2), 66(3),
67(2), 69(3), 74, 78, 82, 84(2), 85
беху 13, 30, 33, 42, 52, 53, 60, 79

блештати — блешташе 69

чекати — чекаху 24

чувати — чуваху 19

гледати — гледаше 56, 57

гледаху 83

играти се — играху се 60

имати — имађаше 53
избијати — избијаше 40

кидати се — кидаху се 35
кикотати се — кикотаху се 23

лежати — лежаше 16, 31
лежаху 35
љубити (се) — љубљаше 59
љубљаху се 31

миловати — миловаху 31
мислити — мишљах 44
мишљаше 32
моћи — могаше 60
молити (се) — мољаше 17
мољаху се 67

нападати — нападаху 60
нарицати — нарицаше 30
навирати — навираху 65
низати се — низаху се 32
нудити — нуђаху 66

одбијати — одбијаше 40
одбијаху бн

2. ПРВА КЊИГА СЕОБА

бити — беше 23, 24, 32, 33(2), 41, 48,
50, 52, 54(2), 57, 58(2), 63, 69, 73,
74, 76(2), 77, 84, 86
беху 24, 26, 34, 40, 41, 57, 67
бусати се — бусаху се 13

чекати — чекаху 40, 41
чинити се — чињаше се 32, 41, 48, 63,
64, 67(2), 68, 69, 81(2), 84
чињаху се 68

ћутати — ћутаху 28, 41

гледати — гледаше 62
говорити — говораху 41

хватати — хваташе 63

испитивати се — испитиваху се 26

копати — копаху 23
корачати — корачаху 22
ковитлати се — ковитлаху се 70

лајати — лајаху 13

љубити се — љубљаху се 28

миловати — миловаше 63
мислити — мишљаше 46

палити — паљаше 56
певати — певаше 11, 57, 69
певаху 44
питати — питаше 61, 69
плакати — плакаше 12, 30
подсмевати се — подсмеваху се 33
превијати се — превијаху се 35
превртати се — превртаху се 35
причати — причаше 52

сахрањивати — сахрањиваху 19
сакривати — сакриваху 61
сипати — сипаху 19
сјати — сјаху 56
скидати — скидах 31
стајати — стајаше 32, 35, 48, 49, 53, 68, 69
стајаху 17, 30, 32, 62, 75
сумњати — сумњаху 61
свађати се — свађаху се 58

шапутати — шапутах 65
шапуташе 40

трчати — трчаше 17

вијати се — вијаху се 66
вијугати се — вијугаху се 43
враћати — враћах 33

напуштати — напуштаху 84
назирати се — назираху се 32

ослушкивати — ослушкиваху 28
остављати — остављаше 75
остављаху 84
отимати се — отимаху се 80

певати — певаху 15, 22
побољевати — побољеваху 32
покушати — покушаваху 15
помагати — помагаше 55
посећивати — посећиваше 53
посматрати — посматраше 53
посматраху 41
повијати — повијаше 58
праштати — праштаху се 13
премештати (се) — премештаху 20
премештаху се 32
приближавати се — приближаваше се
53
присуствовати — присуствоваху 40

сањати — сањаше 51
сећати — сећаше 63
седети — сеђаше 85
скупљати се — скупљаху се 26
стајати — стајаше 34
стајаху 71

тражити — тражаху 26
трговати — трговаше 51
увијати — увијаху 13

витлати — витлаху 13
запевати — запеваху 13

3. ДРУГА КЊИГА СЕОБА

бити — беше 63
беху 12

размештати — размештаху 28

4. РОМАН О ЛОНДОНУ

враћати се — враћаху се 19

СКРАЋЕНИЦЕ

ЈФ Јужнословенски филолог, Београд

НЈ н. с. Наш језик, нова серија, Београд

Радови Радови Научног друштва СР Босне и Херцеговине, Одељење историјско-филолошких наука, Сарајево

ЗБФЛ Зборник за филологију и лингвистику, Матица српска, Нови Сад

ПСКЈ Питања савременог књижевног језика, Сарајево

СДЗБ Српски дијалектолошки зборник, Београд

Вера Васић

О УСВАЈАЊУ ПРИЛОГА НА РАНОМ УЗРАСТУ

Уводна најомена

1. У овом раду ће се анализирати *својнијани* искази деце на узrastу до три године, која су усвајала српскохрватски језик као матерњи,¹ с циљем да се опише усвајање прилошког система², карактеристике употребе, време усвајања и учесталост. Требало би да подаци добијени из посматрања усвајања српскохрватског језика послуже и помогну у налажењу одговора на питање о томе шта у процесу усвајања говора значи усвајање прилошких јединица, и, даље, у каквом су односу обележја испољена у говору деце и обележја у језику који дете усваја.

2. За основицу изабраног класификационог поступка послужио је *значајски критериј*, онај који полази од нејезичког садржаја актуализованог прилогом (*месито, време, начин, количина и узрок*). Ова, радовима традиционалних граматичара на многим језицима потврђивана класификација, примењивана и у многим савременим описима, показује се веома добром и довољно практичном, будући да почива на одређивању припадности једном значењском типу који је иманентни параметар реализације акције. Примена ове класификације претпоставља и налаже настајање већег броја подгрупа. Стога је као хијерархијски нижи класифика-

¹ Овај рад је настао у оквиру опсежних истраживања развоја говора деце на узrastу до три године, којима се баве сарадници на пројекту *Психолингвистичка истраживања и усвајање српскохрватског језика* у Институту за јужнословенске језике на Филозофском факултету у Новом Саду. За основицу му је послужило материјал са Пројекта, који је прикупљен у току лонгитудиналног посматрања десеторо деце у природним условима у периоду од 1970–1977. године. Овом приликом анализиран је дневнички материјал дечака Владана (1;0–3;0), девојчица Наташе (2;0–3;0) и Татјане (1;0–3;0) и по првих сто исказа на узrastу 1;7, 1;8, 2;2, 2;3, 2;6 и 2;7 девојчице Саре и близанаца Маје и Сање, Јасмине и Данка и Свете и Милете. Сва деца су рођена у Новом Саду и одрастају у веома добрим породичним условима. У свим породицама говори се стандардним српскохрватским језиком екавског изговорног типа; мањи број лексичких и морфолошких дијалектизама војвођанског типа среће се само у говору најстаријих чланова у појединим породицама.

² У овом раду не обрађују се прилози у функцији модификатора реченице, пошто је на основу истог материјала о томе расправљано у раду М. Јоцић (1981). Такође се посебно не анализира развој компарације код прилога, нити њихова употреба у функцији лексичког дела предиката.

циони поступак примењен онај којим се утврђује *карактеристично значењско обележје*, што је у појединим случајевима праћено и истим парадигматским обрасцем (*ујийности, деикичности, нејаџија, неодређености* итд). Слични поступци примењивани су како у оним студијама који се баве проблемом усвајања прилошког система у целини (Przetaczlikowa, M. 1956), тако и у онима у којима је представљено усвајање појединих група, на пример, прилога с обележјем *деикичности* /+| (Clark, V. E. — S. J. Sengul 1978, Charney, R. 1979) или *ујийности* /+| (Tyack, D. — D. Ingram 1977, Cairus, H. 1978, Wooten, J. 1979).

У току анализе треба, поштујући одлике когнитивног и говорног развоја детета, претпоставити да перцепција детета није једнака са перцепцијом одраслог, како по свом обиму тако и по карактеру (Piaget, J. 1960, 1969, 1978, Bryant, P. E. 1974, Clark, H. H. 1973), што може проузроковати не само избор неидентичних прилога, него и неидентичност обележја истог прилога у говору детета и одрасле особе.

ПРИЛОЗИ ЗА ОБЕЛЕЖАВАЊЕ „МЕСТА”

Термином *џрилої за обележавање месїа* условно се одређује обележавање помоћу прилошких јединица и оног места које је конципирано као *цїљ* реализације акције, као и оног које је конципирано као *месїо целої љока акције*. Примењивост класификационог поступка датог за падежни систем српскохрватског језика (Ивић, М. 1957) на систем прилошких јединица омогућена је, дакако, тиме што се ови прилози јављају кондензаторима (значањским и синтаксичким) оне падежне категорије која би се у истом исказу, у синтагми с истим глаголом могла јавити. „Двострука” или „двосмерна” кондензација јавља се у ситуацији када се исти прилог може јавити у два различита реченична обрасца у којима падежна синонимичност није остварена.

Из примера усвајања многих језика види се да деца прилоге за обележавање места усвајају рано, а поједине од њих и пре усвајања оних падежних образовања чији су кондензатори. Првенство у усвајању стичу, по правилу, они прилози чија је учесталост у говору изразито висока и који актуализују оно место које је у непосредној близини и говорника и саговорника, што онемогућава неразумевање или двозначност поруке.

1. Прилози за месїо с обележјем *ујийности* /+|

1.1. У стандардном српскохрватском језику прилози с обележјем *ујийности* /+| могу актуализовати место конципирано у локационом смислу (*їде*), лативном (*камо*) и просекутивном (*куда*) (Јонке, Љ. 1965), односно уз присуство додатних сематичко-синтаксичких обележја оваквим концепцијама места може се прикључити и представа о аблативности, односно лимитираности. Говорна норма, по правилу, а веома често и језик савремене књижевности, не чува ове низове; у оба типа употребе

језика испољава се редукција низова и мењање, најчешће у смислу проширивања семантичко-синтаксичких поља сачуваних јединица (Дмитријев, П. А. 1968).

1.2. У процесу усвајања говора прилози овог семантичко-синтаксичког типа представљени су само низом, и то редукованим, примарних прилога. Нејављање прилога с додатним семантичко-синтаксичким обележјем *аблативности* /+| и *лимитираности* /+| условљено је не само специфичним правилима њихове дистрибуције у исказу, што се показује и у смањењу инвентара глаголских јединица с којима ступају у синтагматски однос, него и односом детета према простору у којем се налази. Ипак, поједини примери указују на могућност усвајања оваквих прилога у каснијим развојним фазама, пошто детету постаје недовољна усвојена лексема *иде* да би изразило једну, значењу дате лексеме неиманентну релацију међу објектима. У том смислу нам је веома илустративан пример забележен на узрасту 2; 6 у којем дечак помоћу аблативне падежне конструкције покушава да обележи онај нејезички садржај који је подложан обележавању помоћу аблативног упитног прилога (*одакле*). Одговор детета близанца показује да оно није у то време могло правилно да интерпретира не само употребљену аблативну конструкцију, него да није ни уочавало успостављену релацију.

(1) 2;6³ Д₁: Из кога си скочила?
Д₂: Овако.

(Девојчица је била сакривена иза завесе.)

Насупрот подацима А. Н. Гвоздева (1949) и нашим о изостајању ових прилога на узрасту до 2; 5 стоје подаци М. Пшетачњикове (1956), која је на том узрасту забележила прилоге *оданде* и *доише*, истина, само код једног свог испитаника.

1.2.1. ГДЕ

Прилог *иде* је прва прилошка јединица којом се актуализује место и прва јединица с обележјем *ујинности* /+| коју су наша деца усвојила. Поређење података из нашег материјала са подацима из описа усвајања других језика, поготово са подацима за руски (Гвоздев, А. Н. 1949) и пољски језик (Przetaznikowa, М. 1956) који, због структуралних сличности српскохрватског, руског и пољског језика, могу бити веома значајни, показује да су и ови испитивачи као први упитни прилог забележили прилог *иде*. Исте податке налазимо и код оних истраживача који

³ Уз сваки пример наведен је узраст детета чији се исказ посматра, први број означава годину а други месец. Ако је исказ детета остварен у току дијалога са саговорником употребљавани су следећи симболи: Д = дете, О = одрасла особа, Д₁ = дете чији се исказ посматра, Д₂ = друго дете; у свим случајевима кад је исказ остварен ван дијалога, или пак овај није битан за утврђивање семантичко-синтаксичких обележја прилога у исказу детета, симбол Д није кориштен. С десне стране примера дат је опис ситуације у којој је исказ реализован. Примери се наводе хронолошким редом у оквиру једног значењског типа.

су пратили усвајање енглеског језика (Ervin-Tripp, S. 1973, Tuack, D. — D. Ingram 1977, Wooten, J. 1979). Довољно висока учесталост овог прилога на веома раном узрасту (1; 0) у нашем материјалу могла би илистровати употребу а не само појаву његову, док, насупротив томе, рано јављање прилога *доле* и *горе* остаје на разини изоловане појаве.

У почетку бележимо „правилну” употребу овог прилога; он се јавља само уз глаголе с обележјем *динамичности* /—/.

(2) 1;2 Де је?	(Девојчица тражи сир који је пао са стола.)
(3) 1;4 О: Донеси ми Нађу?	(Мајка и девојчица се играју, мајка тражи од ње да донесе лутку.)
Д: Де је Нађа?	

Касније се јављају примери „неправилне” употребе у синтагми с глаголима с обележјем *динамичности* /—/.

(4) 1;10 Где идеш, мама?	(Мајка полази од куће.)
(5) 2;1 Ди си бацила?	(Мајка и дете се лоптају, дете гледа где је пала лопта.)
(6) 2;3 Где ће отићи?	(Дете гледа за лоптом коју је гурнуло.)
(7) 2;9 Где идемо?	(У шетњи.)

Будући да је овај говорни модел у првом реду условљен најближим говорним окружењем, и усвајање и употреба и прилошких јединица, па и прилога *иде*, у зависности је од обележја и учесталости исте јединице у говору одраслих (Clark, V. E. 1973, Савић, С. 1975). Употреба прилога *иде* уз глаголе с обележјем *динамичности* /+/ стога је и очекивана. Каснија дистрибуција прилога *иде* уз динамичне глаголе може бити условљена и обележјима која у исто време испољавају падежне јединице којима се актуализује место реализације акције, које остварују говорној и стандарднојезичкој норми непримерене односе са глаголима. У већини случајева при крају прве фазе у којој се јављају примери употребе глагола с обележјем *динамичности* /+/ у синтагми с локативом с предлозима *у* и *на*, односно примери употребе глагола с обележјем *динамичности* /—/ у синтагми с акузативом с предлозима *у* и *на*, јављају се и примери „неодговарајуће” употребе прилога *иде*. С друге, пак, стране, не би требало потценити посредан утицај, онај који је испољен у примерима употребе прилога деиктивног типа који, мада примарно кореспондирају с прилогом *иде*, остварују синтагматске односе и с глаголима с обележјем *динамичности* /+/. Међутим, ово објашњење није довољно да би се одговорило на питање о томе, зашто „погрешно” употреби, која има тенденцију да се устали, насупротив понашању предложно-падежних конструкција код којих је неодговарајући синтагматски однос епизодног карактера, претходи „правилна”. „Правилност” прве фазе само је привидна, јер у том периоду потпуно изостаје употреба динамичних глагола уз упитан прилог. Ово би се могло објаснити тиме што је перцепција детета прво

услерена на предмете који су у његовој околини, а исто тако на промену места објекта, која се манифестује у виду губљења објекта из дететовог видног поља. Дете се прво интересује за променеу локацију објекта, можда је боље рећи за сам објекат, који је видело, држало или се играло с њим. У наредној фази дете се почиње занимати за локацију објекта у простору, који не може, не мењајући свој положај, перципирати. (Намеће се утисак да је употреба прилога *иде* у исказима у којима дете реферирше о објектима који се налазе у његовој непосредној близини, условљена и достигнућим ступњем спретности у кретању и сналажењу у једном већем простору (стану)). Тек знатно касније дете пита о акцији која је динамична, која је усмерена ка неком локалитету и која најчешће означава удаљавање са места на којем је и оно само, и тада се користи оном формом коју му нуди говорно окружење, а коју потпомаже и дистрибуција и њој коресподентних деиктичних прилога.

1.2.2. КУДА

Прилог *куда* није забележен у говору све посматране деце, јавља се релативно касно (1; 9) и има изразито ниску учесталост. Следствено његовим обележјима у говору одраслих, он и у говору деце има већином лативно, али никада просекутивно значење; мада до правог значењског самостаљивања у односу на прилог *иде* и не долази.

(8) 1;9	Куда идеш, баба?	(Баба полази од куће.)
(9) 2;2	Куда је? Отишла је.	(Девојчица гледа за мачком која је потрчала испред ње.)
(10) 2;6	Куда идемо?	(Мајка и деца полазе у шетњу.)

Истовремено с овима јављају се и примери са прилогом *куда* уз нединамичан глагол.

(11) 2;3	Куда је био?	(Отац се вратио кући.)
(12) 2;7	Куда ноге стоје?	(Одрасла особа намешта лутки ноге.)

Можда би требало издвојити употребу прилога *куда* уз глагол *ићи* јер она може бити и стереотип преузет из говорног окружења. У говору одраслих прилог *куда*, остварујући значење лативног а не просекутивног типа, јавља се уз глагол *ићи*, а изостаје уз друге лексичке јединице с истим значењским садржајем (нпр. *иушовати*, *иолазити*, *иоћи* и сл.).

2. Прилози за место с обележјем деиктичносћ | + |

2.1. У стандардној језичкој норми српскохрватског језика деиктични прилози представљени су трима групама која би, свака понаособ, требало да кореспондирају с упитним прилозима (*иде*: *овде*, *иу*, *онде*; *камо*: *овамо*, *шамо*, *онамо*; *куда*: *окуда*, *шуда*, *онуда*). Симетричност ових низова уве-

лико је нарушена и у стандардном језику; у колеквијалном изразу поред разграђивања семантичких низова примећује се и тенденција укидања разлика према деиктичном степену. Насталу појаву не би требало тумачити само као нормирање одступања, грешака, него као последицу искоришћавања латентних обележја датих јединица (Грицкат, И. 1962), односно као последицу укидања семантички небитних, или не више довољно битних, разлика и као последицу оспособљавања једног, немаркираног члана, да у синтагми и са глаголима с обележјем *динамичности* /+| и *динамичности* /—| пренесе потребну информацију (Пипер, П. 1978).

2.2. У процесу усвајања говора испољава се тенденција стабилизација смањених, лексички разграђених, низова, што је потпомогнуто како говорним окружењем, тако и начином усвајања упитних прилога и оспособљавањем усвојених јединица да обележе нове садржаје.

Међу прилозима кореспондентним упитном прилогу *иде* не јавља се прилог *онде*, а прилог *шамо* значење дисталног типа остварује тек након усвајања прилога *овде*; до тада се он јављао само као опозит, с значењем деиктичности другог ступња, проксимално конципираном прилогу *шу*.

Низ деиктичних прилога који конотирају правац представљен је прилогом *овамо* и немаркираним прилогом *шамо*. Чињеница да прилог *овамо* ступа у синтагматске односе с глаголима који обележавају акцију усмерену од неке тачке ка говорном лицу, може објаснити зашто се јавља он, а не прилог *онамо*. Неидентичност обележја деиктичних прилога са локативном и лативном концепцијом места у пољском језику у односу на српскохрватски и руски могла би умањити вредност поређењем добијених података. У инвентару прилошких јединица, који наводи М. Пшетацњикова, јављају се и прилози којима у српскохрватском и руском језику одговарају лативни деиктични прилози. Међутим, из примера које Пшетацњикова наводи, видимо да су и њени испитаници ове прилоге употребљавали само у локационом значењу. Несумњиво је, дакле, то да је учесталост употребе и време усвајања ових прилога условљено истим оним разлозима који омогућавају знатно ранију и много чешћу употребу прилога *иде* у односу на прилог *куда*. Наиме, дете много лакше перципира место на којем се налази неки објекат, место у оквиру које, се акција реализује, и које је најчешће у његовој непосредној близини него место од којег је удаљено и према којем је акција усмерена.

Деиктични прилози просекутивног типа представљени су само једним примером прилога *овуда*.

- (13) 2;3 Зурим моје пријатеље овуда (Девојчица стоји поред ормана и кроз простор између зида и ормана види играчке које су са друге стране ормана.)

2.2.1. ТУ ТАМО||ОВДЕ-ТУ-ТАМО

Веома рано је помоћу прилога *шу* и *шамо* обележена разлика између места на којем се дете налази или места у његовој непосредној близини и места од којег је дете удаљено, према којем је његова акција усмерена

или у оквиру којег је неки појам лоциран. Наши подаци о раном усвајању ових прилога (*шамо* — 1; 0, *шу* — 1; 1) слажу се са подацима из усвајања руског (Гвоздев, А. Н. 1948), пољског (Przetacznikowa, М. 1956) и енглеског језика (Clark, Н. Н. 1973, Clark, V. E. — С. J. Sengul 1978, Charney, R. 1979, de Villiers- Villiers 1980). Изгледа да за дете није најзначајније то колико је место актуализовано прилогом *шамо* заиста удаљено од њега, већ то да се оно само на њему не налази. Прилогом *шамо* обележава се место које се налази у границама једног ширег, које се доживљава као омеђени локалитет; *шамо* са значењем *напољу* јавља се знатно касније. Различитост конципирања места условљава и различите синтагматске односе ових прилога са глаголима; прилог *шу* дистрибуира се само уз глаголе с обележјем *динамичности* |—|, а прилог *шамо* и уз глаголе с обележјем *динамичности* |+/|.

ТУ

- (14) 1;1 О: Владане, где си? (Мајка зове дете које долази из кухиње.)
Д: Ту, ту.
- (15) 1;7 О: Где стоји Гаља? (Одрасла особа је ставила лутку на сто.)
Д: Ту.
- (16) 1;7 Ајде седи ту. (Девојчица зове мајку да седне поред ње.)

ТАМО

- (17) 1;7 О: Саро, где је твоја дуда? (Девојчица показује да је цуцла на орману.)
Д: Тамо, тамо доле, деда дуда.
- (18) 1;7 О: Где седи Данко? (Одрасла особа и девојчица седе на каучу, а брат је на фотељи.)
Д: Тамо.
О: Где?
Д: Тамо седи.

Усвајањем прилога *овде* омогућено је да се лексичким средствима разликује место на којем се дете налази, које је својом акцијом обухватило као и место које дете показује или дотиче, од места на којем се оно само не налази, а које може бити и у његовој непосредној близини, али га оно својом акцијом не обухвата и које изражава прилогом *шу*.

- (19) 1;7 Овде беба, овде нема. (Показује две слике, на једној се види слика детета.)
- (20) 2;0 Овде телефон. (Показује.)
- (21) 2;2 О: Где си се то попео?
Д: Овде. (Попео се на комоду.)
- (22) 2;4 Д: Мама, не могу ја да ставим. (Покушава једну малу играчку да стави у џеп.)
О: Где да ставиш?
Д: Овде у џепах.

- (23) 2;10 Да видимо како је лепо овде. (Девојчица и одрасла особа су у хољу хотела, девојчица застаје поред једног стола.)

ТУ

- (24) 2;2 Не можеш. Ту моја пушка стоји. (Девојчица хоће да се попне на кревет, а брат јој то не дозвољава.)
- (25) 2;4 О: Шта, сине, пишеш?
Д: Теби нешто пишем, а ти мени нешто пиши ту. (Дечак пише у једну свеску, а мајци показује папир на који она треба да пише.)
- (26) 2;9 Хоћеш да видиш ди имамо ту близу тих камења. Ту се лодио један мали пужић. (Девојчица се игра са другарицом и показује јој где је дан пре тога нашла пужа.)

Промене везане за прилог *иу*, проузроковане усвајањем прилога *овде*, налажу оспособљавање прилога *имамо* за обележавање места које је удаљеније од детета, ка којем је његова акција усмерена или у оквиру којег је лоциран неки појам о којем дете саопштава. Истовремено се јављају, али су ређи, и примери у којима је помоћу прилога *шамо* обележено место изван граница простора у којем се дете налази, а на којем се нека акција реализовала или ка којем је усмерена акција која се планира, што је ређе. Оваква употреба праћена је веома често предложно-падежном формом именице којом се прецизније идентификује место које је због своје удаљености, неподложно перципирању.

- (27) 2;1 Д: Нема играчке.
О: Па где су?
Д: Тамо. (Одрасла особа и девојчица седе на поду, играчка о којој девојчица говори је на каучу.)
- (28) 2;2 Д: Мама, идем тамо.
О: Где?
Д: Тамо, баба-Каје. (Дечак хоће да иде у другу собу.)
- (29) 2;3 Д: Ја нисам водила баку тамо на моле.
О: Зашто?
Д: Зато што је дубоко моле. (Дете разговара са експериментатором.)
- (30) 2;6 О: Ево љуљашка!
Д: Има још једна.
О: Где?
Д: Тамо наполе. (Деца и одрасла особа су на тераси.)
- (31) 2;9 Мама, иди тамо седи и пиши! (Мајка је села поред детета на каучу а оно јој говори да седне за сто.)

2.2.2. ОВАМО

Маркираност прилога *овамо* испољава се у изразитом ограничавању инвентара глаголских лексема с којима ступа у синтагматски однос. Ниска учесталост, касно јављање (2; 0) и лексичко-синтаксичко ограничавање указују на то да је употреба овог прилога стереотипизирана, преузета из говорне интеракције са одраслима у којој овај прилог, највероватније, познаје исти тип ограничења.

- (32) 2;0 Теткице Велице, буди тако добра, дођи овамо, дођи! (Девојчица седи на каучу а одрасла особа у фотељи за столом.)
- (33) 2;7 Д: Миро, где си?
О: Овде сам.
Д: Дођи овамо! (Дечак зове мајку која је у другој соби.)
- (34) 2;6 Д₁: Мотор!
Д₂: Што мотор иде овамо? (Деца се играју гурајући аутомобилчиће и мотор по поду. Мотор иде према дечаку који пита.)

3. Прилози за *месито* с обележјем негација /+| и неодређености /+|

3.1. Стандардни српскохрватски језик има у изразито високом броју прилошке низове којима је концепција места у локативном, лативном или просекутивном смислу заједничка са концепцијом места обележеном помоћу примарног низа упитних прилога; специфичност везана за ове прилоге односи се на присуство додатних карактеристичних обележја негација /+| и неодређености /+|, којима је или означен субјективни став говорног лица или објективни услови везани за нејезички контекст.

3.2. Релативно касно јављање, после друге године, изразито ниска учесталост и често стереотипизираност употребе прилога са карактеристичним значењским обележјем негација /+| и неодређености /+|⁴ упућују на то да управо присуство ових обележја отежава њихово усвајање, посебно стога што примери са неодговарајућим синтагматским односом прилога и глагола показују да онај значењски и синтаксички део прилога који конотира концепцији места и у оквиру ових, морфемски сложених прилога, остварује иста обележја као и када се самостално јави. Исти семантички низ је и у материјалу Пшетацњикове представљен веома малим бројем лексема, а код Гвоздева потпуно изостаје.

3.2.1. Појава негације као карактеристичног значењског обележја у класи заменичких речи упућује на могућу узајамну зависност у усвајању оваквих заменица и прилога, што се потврђује и примерима из нашег материјала у којем појави прилога претходи усвајање одричних заменица. Чињеница да појави заменица и прилога са негацијом знатно претходи усвајање негације код глагола, као и негирање садржаја исказаних помоћу придева, упућује на то да се у процесу усвајања говора негација као једно од општих семантичких обележја не усваја на јединствен начин и аналошки преноси на нове случајеве, него да је усвајање негације условљено типом нејезичког садржаја појма који се негира. У случају негираних прилога немогућност перципирања места обележног помоћу њих јавља се, највероватније, као основни разлог за касније усвајање и ниску учесталост.

НИГДЕ

- (35) 2;0 О: Где путујеш? (Одрасла особа и дете се играју.)
Н: *Нигде* путујем.

⁴ Ови прилози условно се стављају у исту групу само зато да би се боље могло пратити како модификација примарног значења утиче на усвајање.

- (36) 2;9 А ти немој нигде ићи мама! (Мајка треба да пође од куће, спрема се.)

НИКУД

- (37) 2;5 Д: Мама, где си? (Дечак је у соби, а мајка у кухињи.)
 О: Овде сам, сине.
 Д: Мама, немој никуд отићи!

3.2.2. На узрасту до треће године у говору наше деце употреба прилога с обележјем *неодређености* /+| је ретка и најчешће стереотипизирана. Исти тип употребе карактеристичан је на том узрасту и за неодређене заменице. Успостављање корелације у усвајању неодређених заменица и прилога с истим обележјем, с једне стране и придевског вида, с друге, чини се нецелисходним, јер придевски вид је код деце тог узраста у највећем степену морфологизираан.

НЕГДЕ

- (38) 2;1 О: Куда идеш? (Одрасла особа и дете се играју.)
 Д: Негде да нешто купим.
- (39) 2;7 О: Је л' имаш и ти овакво као (Одрасла особа гледа нове играчке.)
 Света?
 Д: Имам.
 О: Где је?
 Д: Негде је.
- (40) 2;10 Мама, немој ми закопчавати, (Дечак седи на каучу, неће да закопча а кад ја треба да идем негде патике.)
 онда ћу обути папуче.
- (41) 2;11 Хоћу негде да седнем. (Девојчица је стајала поред одрасле особе, а затим се удаљила.)

СВУДА

- (42) 2;5 Д: Оћеш ме опет возити код (Мајка и дечак се договарају пре побаба-Јелене?
 ласка од куће.)
 О: Хоћу.
 Д: Свуда ћеш ме возити.

4. Прилози за *месно* „оријентационој *шии*”

4.1. Прилози *где*, *камо*, *куда* кореспондирају и са многим прилозима чије се карактеристично значењско обележје може одредити као обележје оријентационог типа, при чему оријентација не мора бити везана само за говорно лице, што је одлика деиктичних прилога, већ и за неки други по месту одређен појам. Највећи број ових прилога показује исти тип семантичко-синтаксичких обележја као и генитив у месном значењу. Дистинкција у избору глагола с одређеним типом категоријалног обележја поставља се само код прилога *најоље/најољу*, што је условљено њиховим морфосинтаксичким особинама.

4.2. Употреба оријентационих прилога на узрасту до три године најчешће је одговарала очекиваној. Примери са неодговарајућом актуализаци-

зацијом нејезичког садржаја су изразито ретки али их ипак, и поред често раног, јављања, карактерише нефреквентна, фрагментарна употреба.

Разноврсност оријентационих прилога у нашем материјалу је изразито виша у односу на материјал Гвоздева у којем су забележени само прилози *назад* и *високо*, и нешто виша у односу на заступљеност у материјалу Пшетацњикове. Примери из нашег материјала не потврђују мишљење Н. Н. Clarkа и наводе М. В. Соха (Clark, Н. Н. 1973; Сох, М. В. 1979) о томе да деца у почетку употребљавају „позитивни” члан пара, који и раније усвајају, и са значењем његовог опозита. Усвајајући оријентационе прилоге наши испитаници су их употребљавали двојако, са значењем стереотипа и са значењем детерминатора места реализације акције. Значење стереотипа, које је по редоследу у усвајању било прво, остваривали су прилози *доле*, *горе*, *најољу* и *најоле*, конотирајући у почетку исте нејезичке садржаје; *доле* је најчешће било „*сићи с креветца, крила*”, (прим. 43, 44), „*бићи на јоду*”, (прим. 45), *горе* је већином значило „*појети се на крило*”, (прим. 52), „*бићи на орману, јолицу*” (прим. 59), „*ставићи на орман, јолицу*” (прим. 53). Касније је стереотипност употребе ових прилога била представљена супстантивизацијом значења, па *доле* најчешће означава „*двориште, улицу*” (прим. 46, 47, 48), а *горе* „*сићан*” (прим. 54, 57, 58). Прилог *најољу* употребљава се прво са значењем *изван куће* (прим. 39, 40), а *најоле* са значењем „*изаћи из собе, куће*” (прим. 68), али врло често и са значењем „*ићи у шетњу*” (прим. 61, 62, 64). Супстантивизацију прилога *најоле* потврђују и два примера забележена у говору једног детета, са предлогом *од* уз прилог и аблативном концепцијом места (прим. 66 и 67).

Значење детерминатора места реализације акције остварују сви оријентациони прилози, с напоменом да је таква употреба знатно ређа, а код прилога и са значењем стереотипа и каснија.

ДОЛЕ

(43) 1;0	До, до! (доле, доле)	(Дечак је у колицима, хоће да изађе.)
(44) 1;4	Дове!	(Седи на крилу, хоће да га мајка пусти доле.)
(45) 2;2	Доле да се играмо.	(Девојчица и одрасла особа играле су се на каучу, девојчица силази, премешта ствари на под.)
(46) 1;8	Ено га дое чека.	(Отац чека испред куће.)
(47) 2;9	Ја и Влада идемо да шутирамо лопте доле.	(Хоће да иде испред куће, на улицу.)
(48) 2;11	Д: Ајде идемо доле! О: Немој сада!	(У двориште.)
(49) 2;0	Пао је доле.	(Девојчица је ставила медведа на коња, овај је пао.)
(50) 2;3	Мени ову доле.	(На полицама су лутке, девојчица тражи лутку која је на доњој полици, пре тога је одрасла особа дала старијој девојчици лутку са горње полице.)

- (51) 2;10 Торбу само мама стави доле. (Дечак говори мајци да стави торбу
иза кауча, на под.)

ГОРЕ

- (52) 1;2 Мама го! (Дечак тражи од мајке да га стави у
крило.)
- (53) 1;8 Голе! (Дечак тражи од мајке да стави књигу
на орман.)
- (54) 1;9 Станује ту голе, у ходнику. (Дечак је на улици испред куће видео
човека који станује у истој кући.)
- (55) 1;9 Д: Дај ми бебу!
Дај ми кате!
Није ту.
О: Није ту, а где је?
Д: Тамо гоје беба. (Девојчица тражи од одрасле особе да
јој да карту на којој је слика бебе.
Одрасла особа прво гледа да ли је карта
у једној кутији, девојчица јој говори да
су карте на орману.)
- (56) 1;0 Го!
(горе) (Дечак је у шетњи, у близини су куће,
он хоће да иде кући.)
- (57) 1;4 Гове! (Дечак је испред хотела, хоће да иде
у собу.)
- (58) 2;9 Доћи ћемо ми опет горе. (Дечак полази од куће, говори баби
да ће се он и мајка вратити у стан.)
- (59) 2;1 Хоћу да овде,
овде горе наместила. (Девојчица покушава да стави ногу на
аутомобил, када је успела, каже то од-
раслој особи.)
- (60) 2;3 О: Где стоји врх?
Д: Горе. (Девојчица гледа капу-беретку, пока-
зује врх, петљицу, после тога је одрасли
пита где се врх налази.)

НАПОЉЕ

- (61) 1;5 Нећу у собу,
оћу напоје. (Дечак је у стану, хоће да иде у шетњу.)
- (62) 1;11 Сад ће ићи напоље. (Дечак се спрема да иде у шетњу.)
- (63) 2;1 Носим напоје. (Девојчица износи лутку из једне собе
и односи је на терасу.)
- (64) 2;6 Ја ћу ићи напоље, она неће.
Ја ћу да идем напоље, она
неће. (Дечак говори да ће он ићи у шетњу,
а сестра не.)
- (65) 2;7 Д: Како се зове та птица?
О: Не знам.
Д: Па то се зове голуб, што
иде тамо напоље. (Девојчица и мајка гледају књигу, једна
птица личи на голуба, којег девојчица
виђа у парку и у граду.)
- (66) 2;8 Јеси то деда донео
од напоље? (Деда је унео из дворишта дрва.)
- (67) 2;11 О: А знаш ли ти шта
је пре подне?
Д: То кад идеш на
посао ујутру, а
кад је дођем кући
то је подне.
О: Одакле кад дођеш?
Д: Од напоље. (Док је мајка на послу, дечак већином
одлази на улицу и игралиште испред
куће и тамо се игра.)

- (68) 2;3 Д₁: Овај није ушо.
Д₂: Овај напоје. (Дечаци убацују фигурице у кућицу.)
- (69) 2;3 Оће напоље. (Дечаци убацују фигурице у кућицу, један је једну извадио.)
- (70) 1;5 Озила мама напоје кицима. (Дечак прича да је с мајком био у шетњи, у граду.)

НАПОЉУ

- (71) 1;7 Лаје куца напољу. (Дечак је у соби, са улице се чује лавеж пса.)
- (72) 1;10 Хадно је напољу. (Мајка и дечак разговарају, треба да иду у шетњу, у град, дечак ово каже у вези са тим шта треба да обуче.)
- (73) 2;3 Оће да гледа кога има напољу. (Дечак је примакао столицу прозору. Гледа ко пролази улицом.)
- (74) 2;6 Шиља не вози, напољу је. (Дечак гледа играчку, аутомобил, возач, Шиља, није унутра, већ је извађен.)

УНУТРА

- (75) 1;9 Дај ми Таца нута. (Хоће да стави наочаре у футролу.)
- (76) 2;9 Баци ову прљаву воду, па да пустимо нову, па да стављам унутра. (Девојчица се игра, купа лутке.)
- (77) 2;11 Д: Падала киша.
О: На миша.
Д: Не.
О: Је л' се ти бојиш кише?
Д: Лице ми буде унутра.
О: Где?
Д: У кишоблану. (Девојчица се вратила из шетње и прича мајци да је за то време почела да пада киша. Она је једном јако покисла.)

ДАЛЕКО

- (78) 1;7 Отишо далеко. (Дечак је бацио затварач који се откотрљао под орман.)
- (79) 2;4 Ми смо далеко од Новог Сад. (Дечак је са родитељима на годишњем одмору на мору.)

БЛИЗУ

- (80) 2;4 Дођи мало ближе. (Дечак каже мајци да седне ближе њему, обоје су на каучу.)
- (81) 2;5 Не видиш, Ивице, близу дођи! (Девојчица се игра с луткама, гледају „позоришну представу”. Једну лутку примиче себи.)
- (82) 1;7 Ајде гуа тамо, баба.
О: Да га оставимо, а где?
Д: Тамо напед гуа. (Дечак и баба гурају бицикл.)

- (83) 2;8 Иди, баба, мало напред. (Дечак гледа са бабом телевизију, тражи од ње да помери столицу.)
- (84) 2;6 Идемо напред, лево, право. (Девојчица је изашла са мајком из куће, полазе у шетњу.)

ПОЗАДИ

- (85) 2;3 Д₁: Оћеш уједе? (Брат и сестра се играју, она је иза њега.)
Д₂: Неме, ту сам позади.

НАЗАД

- (86) 2;3 Седи назад да гледаш цртане филмове. (Девојчица се игра с лутком, премешта је.)

ПРЕКО

- (87) 1;8 О: Где ће сада баба спавати? (Дечак се игра на каучу на којем баба спава, он јој показује други.)
Д: Тамо преко у кревету
- (88) 2;2 О: Покажи ди су твоја кола? (Одрасла особа и девојчица стоје поред прозора.)
Д: Оно су тамо плеко наша.
Плеко тамо.

ОКОЛО

- (89) 1;6 Иде около. (Дечак обилази око стола, јер не може да прође.)
- (90) 2;9 Ткни около. (Девојчица стоји на једним вратима собе, и сестри која је са друге стране говори да у собу уђе на друга врата.)

ПРИЛОЗИ ЗА ОБЕЛЕЖАВАЊЕ „ВРЕМЕНА”

Термин *прилој* за обележавање времена користиће се за индеклинабилне лексичке јединице у функцији одређивања времена реализације акције, њеног трајања или учесталости. Актуализација нејезичког садржаја у смислу одређивања времена реализације глаголске акције постиже се употребом личних глаголских облика за обележавање времена, /предложно/-падежних конструкција, прилошких јединица и зависне реченице. Прилошке јединице актуализују нејезичке садржаје на тај начин, што индивидуализирају време које је оквирно одређено личним глаголским обликом за обележавање времена, који се одликује довољно прецизним граматичким значењем, али и недовољном конкретизацијом реалне удаљености времена реализације акције од тренутка говора. Прилози који актуализују трајање реализације акције кореспондирају са граматичким значењем глаголског вида, те је њихова појава уз глагол омогућена компатибилношћу лексичког значења прилога и значења вида глагола. Употреба прилога којима се актуализује учесталост реализације акције такође је условљена видом глагола, а избор појединих лексема и тиме да ли је у значењско поље глагола укључено обележје *ише-ишврности* /+|/.

1. Прилози с обележјем *ујийности* /+|

1.1. У стандардном српскохрватском језику овом семантичком типу припадају прилог *кад* и прилози с карактеристичним обележјем *аблајивности* /+| и *лимитираности* /+| у функцији модификатора основног значења. Стабилност ових низова, у смислу мењања, проиштивања семантичко-синтаксичког поља, није угрожена, мада се примећује тенденција лексичке преформулације исказа и избора оног глагола који не ступа у синтагматски однос само са прилогом с додатним карактеристичним обележјем.⁵

1.2. Наши испитаници су у периоду до три године усвојили само прилог *кад*, а не и прилоге *ојкад* и *докад*. Не само подаци из нашег материјала, у којем је прилог *кад* забележен чак и нешто раније у односу на време јављања забележено у описима усвајања руског, пољског и енглеског језика, показују да се у реду упитних прилога овај прилог јавља знатно касније од прилога за *место*, *начин*, па чак и *узрок* (Гвоздев, А. Н. 1949, Przetacznikowa, М. 1956. Tyack, D. D. Ingram, 1977, Cairus, Н. 1978, Wooten, Ј. 1979). Прилог *кад* има изразито ниску учесталост, а маркиран је у том смислу што се јавља, у највећем броју случајева, уз футурски конципирану акцију. Дете пита о времену реализације оне акције коју жели, очекује, а која није значајно удаљена од тренутка говора. Будући да овај прилог не остварује непосредно функцију детерминатора времена, него да проузрокује у наредном, неулитном, исказу појаву детерминатора морфосемантички представљеног прилогом, падежном конструкцијом или реченицом, врло често понављање питања указује на то да дете не познаје временске границе појединим детерминаторима конотираног нејезичког садржаја. М. Пшетацњикова је посебно указала на то да сегментирање времена помоћу лексема за идентификоване временске периоде у одговору на дететово питање, проузрокује, по правилу, поновно постављање питања. Ова констатација указује нам и на то да правилна дистрибуција појединих прилога за време не мора бити знак познавања нејезичких садржаја обележених помоћу њих.

(91) 1;8 Кад ће Ната доћи?

(Старија сестра није код куће, млађа о томе пита.)

(92) 2;1 Д: Кад ћемо плати ноге?

О: Кад се будемо купали.

Д: Кад ћемо се купати?

О: Када прођу Мачак

Момчило и Миш Миша.

(Девојчица и одрасла особа разговарају пре него што је емитован цртани филм, који ова редовно гледа.)

⁵ Под „лексичком преформулацијом исказа” подразумева се појава замењивања исказа типа *Одакле долазиш?* са *Где си био?* у колоквијалном изразу. Разлика између ова два исказа, разлика у конципирању места не утиче знатније на промену основне информације, што омогућава да се исказ са прилогом *где* јави у свим оним случајевима када информацијско-комуникацијски услови не налажу употребу аблативног прилога.

- (93) 2;7 Мама, кад ће бити свануло? (Дечак се пробудио, у соби је мрачно.)
Кад ће сванути?
- (94) 2;8 А кад је баба била здрава? (Дечак и мајка су се вратили од бабе
која је већ дуже време болесна.)

2. Прилози за време с обележјем деиктичности |+/|

2.1. У стандардном српскохрватском језику деиктични прилози конотирају време реализације акције у односу према тренутку говора (*сад*) и у односу према времену реализације оне акције која није детерминирана прилогом (*ишад, онда*). Прилози *ишад* и *онда* испољавају обележје семантичко-синтаксичке везаности, чијим се морфосинтаксичким знаком јављају везничко-прилошки спојевима (*кад-ишад, кад-онда*) реализовани у оквиру сложене реченице. Сва три деиктична прилога актуализују акцију која је симултана са временским планом према којем се одређују. Прилог *сад* подложен је испуштању из исказа, осим у случају експресивне употребе, јер он само лексикализује граматичко значење презент имперфективног глагола којим је обележена акција ситуирана у тренутку говора. Прилози *ишад* и *онда* компатибилни су са претериталном или футурском концепцијом времена глагола. Предикат детерминиран прилогом и предикат зависне реченице, у том случају, конотирају, по правилу, различите одсече у оквиру истог временског периода у смислу одређивања антериорне, односно постериорне акције. Имперфективност глагола омогућава и симултаност у реализацији акција.

Говорна норма омогућава дистрибуирање прилога *сад* уз футурску, односно претериталну концепцију времена реализације акције, ако акција која се детерминира непосредно претходи тренутку говора или следи иза њега. Прилог *сад* испољава у том случају обележје *квантификацијивности* |+/| и неиспустиви је део исказа. Појава прилога *сад* уз перфекатску акцију глагола перфективног глаголског вида може бити знак сегментирања времена обележеног перфектом на исти онај начин на који би се то могло учинити помоћу аориста који се све више јавља не само као семантички, већ и морфолоксички маркирана категорија.

2.2. На узрасту до три године наши испитаници су усвојили прилог *сад* и везничко-прилошки спој *кад-онда*. Због синтаксичко-семантичке везаности прилог *онда* не иступа као директни опозит прилога *сад*, у смислу непроксималне и проксималне концепције времена; значење деиктичког типа остварује се помоћу глаголских средстава (презент-перфект/футур). Могућност да се непроксимална концепција времена обележи и помоћу прилога којима се актуализује онај нејезички садржај који се представља као идентификовани временски период или помоћу прилога којима се конотира редослед реализација акција, утиче на то да се прилог *онда* не специјализује за обележавање времена у трећем деиктичном ступњу.

2.2.1.1. САД

Прилог *сад* јавља се веома радо (1; 4) и има изразито високу учесталост. Следствено обележјима које остварује у говорном окружењу и у говору деце он има и обележје деиктивног прилога, којим је детерминирана акција симултана са тренутком говора, а обележена презентом имперфективног глагола, и обележја недеиктивног прилога, онога у чије је семантичко поље укључена представа о квантификативном детерминирању времена реализације акције, у смислу указивања на непосредно следеће (у комбинацији са футуром) или непосредно претхођеће (у комбинацији са перфектом) акције обележене прилогом у односу на тренутак говора. Оваквом типу детерминирања, који упућује на то да се у „не-сад” периоду прво уочавају они одсечци времена који су незнатно удаљени од тренутка говора („сад” период) најчешће бивају подвргнути глаголи перфективног вида, што може указати на то да се прво перципирају оне акције чији су резултати, у смислу завршености акције, познати или се у непосредној будућности очекују.

(95) 1;5	Не пада сада киша.	(Дечак стоји поред прозора и гледа на улицу. Тих дана је често падала киша.)
(96) 1;8	Сад нема ауто више.	(Дете је гурнуло аутомобилчић који се откогрљао под кауч. Дете више не види ауто.)
(97) 1;10	Где је сад?	(Девојчица баца лопту, лопта је отишла под кауч.)
(98) 1;4	Ало бако, бако, бакице, како си, сад ће доћи.	(Дете се игра, говори телефоном.)
(99) 1;5	Готово, сад ће бити готово.	(Девојчица облачи лутку.)
(100) 1;6	Утала беба сад.	(Девојчица се игра са лутком узимао је из колица.)
(101) 2;9	То мало дете, то мала беба, сад је порасла	(Девојчица чита лутки бајку „Трнова Ружица”, опсисује слику.)

2.2.1.2. ОДМАХ

Рано усвојен (1; 0) и веома фреквентан прилог *одмах* употребљава се као значењски еквивалент прилога *сад*, када овај остварује обележје *квантификативности* |+/|.

(102) 1;0	О: Хоћемо ли читати? Д: Ома.	(Мајка нуди дечака да му чита.)
(103) 1;6	О: Стави ауто испод стола! Д: Одмах.	(Дечак се играо, мајка га учи да оставља играчке на место.)
(104) 2;5	О: Да дођем код тебе? О: Сада ћу и ја доћи у велику собу. Д: Идем ја већ код тате. Одмах ћу доћи.	(Девојчица и одрасла особа се играју, одрасла особа је изашла у предсобље да нешто узме, девојчица одлази у собу код оца.)

Знатно касније и изнимно ретко обележава се овим прилогом симултаност времена реализације акције детерминираним прилогом и временом реализације акције површински редуковане реченице.

(105) 2;10	Је л' се баба Нена одмах родила бабом?	(Месец дана пре овог разговора одрасле особе и детета родило се млађе дете. Од тог доба девојчица често прича о бебама.)

2.2.2. ОНДА

Усвајање везничко-прилошког споја *кад-онда* чини се веома значајним, будући да оно може бити знак развијене перцепције времена у смислу одговарајуће идентификације распореда реализације акција, као и знак овладаности облицима глаголских времена, који могу обележити реално неједнаке димензије акције. Овај везничко-прилошки спој употребљава се на узрасту до три године најчешће у вези са футурском концепцијом реализације акције, што такође указује на то да се дете брже оспособљава да успостави редослед у остваривању акција које жели, него што је способно да овери редослед већ остварених акција.

(106) 1;8	Само мама напише, онда ће добити.	(Дечак чека да му мајка да то што је тражио. Мајка пише.)
(107) 1;10	Само кад опере, онда ће оставити.	(Дечак пере марамицу, мајка га је опоменула да то не чини.)
(108) 2;2	Кад дође кући, онда ћу ово дати Наташи.	(Мајка је донела обема девојчицама по кесицу кокица, млађа девојчица оставља једну кесу по страни за старију која није код куће.)
(109) 2;10	Д: Кад си ти имала рођендан? О: 13. јула. Д: Онда су дошли Јова и Анђа.	(Девојчица и одрасла особа разговарају неколико недеља после догађаја о којем девојчица пита.)

3. Прилози за време с обележјем нејација |+/| и неодређености |+/|

3.1. У стандардном српскохрватском језику према низу упитних прилога јављају се и низови са специфичним значењским обележјем *нејација |+/|* и *неодређености |+/|*, при чему ове друге карактеристике морфологичко раслојавање.

3.2. У говору наших испитаника појавио се само прилог *никад* и искориштен је само један префиксални образац за исказивање неодређености (*некад*). У материјалу М. Пшетањикове заступљени су такође само прилози *никад* и *некад*, а код Гвоздева прилози овог типа потпуно изостају на узрасту до три године. Подударност у начину усвајања и употребе прилога за место и време с овим карактеристичним обележјима,

испољена у сва три посматрана материјала, потврђује већ изнесу претпоставку да је управо присуство карактеристичног значењског обележја у функцији модификатора примарног значења то што онемогућава раније усвајање и фреквентнију употребу, будући да овладавање њим самим претпоставља виши степен не само говорне него и когнитивне развијености.

3.3. Прилог *никад* јавља се на узрасту 2; 3 и до треће године је ниске учесталости. Стереотипност се показује у томе што су га деца употребљавала скоро искључиво у два ситуацијска контекста — кад нису желела да дају играчку другом детету, и када су хтела да спрече мајчин одлазак од куће.

- (110) 2;3 Никада нећу да сисам плац. (Девојчица разгледа поклоне које је добила за Нову годину. Деда Мразу, оцу, рекла је да она воли да сиса палац, а овај јој је казао да то није добро, док гледа поклоне она се подсетила на то.)
- (111) 2;6 Неће-Сања никада. (Девојчица повлачи роло. Сања, сестра близнакиња, неће моћи то да ради.)
- (112) 2;7 Немој никада ићи на посао. (Дечак се игра с мајком.)

3.4. Прилог *никад* јавља се такође на узрасту 2; 3 и не остварује високу учесталост. Стереотипизираност употребе је нижа у односу на прилог *никад*, али се ипак могло приметити да су деца овај прилог употребљавала у својеврсним наративним контекстима, када су саопштавала о нечем или проверавала свој суд.

НЕКАД

- (113) 2;3 Видела сам га некад. (Девојчица прича одраслој особи о дечку кога ретко виђа.)
- (114) 2;4 И мени ће се некада покидати. (Девојчица пореди своју свеску и свеску одрасле особе, на којој су корице искидане.)
- (115) 2;10 Д: Сетила сам се,
да ли сте мерили Тању?
О: Да.
Д: Некада давно?
И ја сам мерила
Нађу, кад је била
мала ко Тања, цео дан. (Девојчица види да је у соби код једномесечне сестре вага. Нађа је њена лутка.)
- (116) 2;11 Јесам могла на овој
столици да паднем?
Некад сам могла? (Девојчица седи на великој столици за љуљање. Одрасли јој често говоре да пази кад седи на тој столици. Обраћа се родитељима.)

3.4.1. Прилог *једном* који може обележити и учесталост реализације акције (уместо обележја *неодређености* /+| заступљено је тада *фреквенцијности* /+|) значењску једнакост са прилогом *никад* остварује у истим оним

контекстуалним условима који омогућавају и замењивост заменице *неки* лексемом *један*. У говору наших испитаника он има изразито ниску учесталост и веома касно се јавља (2; 11).

- (117) 2;11 Тето, једном Влаја (Влаја је име играчке, патка.)
 разбио стакло напољу,
 на једној туђој кући,
 код Загине куће.

Треба обратити пажњу на нејезички контекст овог исказа, дете прича о измишљеном догађају. Употреба прилога *једном* и лексеме *један* у заменичкој функцији, помажу детету да заштити истинитост свог исказа, јер да је употребило прилошке речи које актуализују време реализације прецизно, неистинитост исказа била би уочљивија.

3.4.2. Двоморфемски прилози *један̄иӯӣ* и *дрӯӣ ӣӯӣ* у складу са лексичким значењем морфеме *ӣӯӣ* могу остварити значење квантификативног типа при обележавању учесталости акције, али такође могу и да актуализују неодређени одсечак времена у оквиру временског периода назначеног глаголском формом. Разлике које се јављају у употреби прилога *један̄иӯӣ* и *дрӯӣ ӣӯӣ* исказују се кроз неједнаке нејезичке садржаје и реченични образац у којем се јављају; прилог *један̄иӯӣ* је лексички везан са прилогом *једном*, те се у случају губљења специфичног значења унетог другом морфемом, може њиме и заменити.

- (118) 2;4 Ја сам једанпут дирао (Дечак гледа бабин сат и подсећа се
 тај сат. се на ранији догађај.)
 (119) 2;7 Оћемо ићи једанпут (Дечак прича са мајком, желео би да
 код тебе? га она води у своју канцеларију.)

Прилог *дрӯӣ ӣӯӣ*, под условом да је значење друге морфеме ослабљено, информише о у временском смислу недовољно одређеном одсечку времена који припада периоду означеном глаголском формом. Реченице с прилогом *дрӯӣ ӣӯӣ* проузрокују појаву реченица на површинској структури исказа реализовану или не, у којима је акција представљена на другом временском плану. Наши испитаници су се изузетно ретко користили овим прилогом који је увек имао обележје стереотипа.

- (120) 2;1 Нисмо били на фискултули. (Девојчица говори мајци да није тога
 Нисмо били, длуги пут ћемо дана са тетком отишла у школу, мада
 ићи на фискултулу. су се спремале последњих дана да то
 Длуги пут ћемо ићи. ураде.)

4. Прилози за време „оријентационо̄ӣ ш̄ӣӣа”

4.1. Међу прилошким речима којима се детерминира време реализације акције уочава се и једна, по броју довољно велика, група за чију је нејезичку актуализацију потребно присуство других, језичким сред-

ствима идентификованих временских одсецака, у исказу површински реализованих или не, према којима се њихов садржај одређује нпр. *јосле, пре, рано, касно, сујра* и сл. Нејезичка актуализација ових прилога спроводи се и према времену обележеном глаголским обликом, односно посредно према тренутку говора. Разлике међу овим прилозима испољавају се у томе да ли се поред одмеравања према времену неке акције захтева и успостављање редоследа међу њима.

4.2. Прилози овог семантичко-синтаксичког типа представљени су у нашем материјалу веома великим бројем лексичких јединица, чија употреба није на истој разини; док учесталост једних упућује на овладаност значењским и дистрибуционим обележјима и на синхронизовање језичког знака и нејезичког садржаја, ниска учесталост других и познатост ситуацијског контекста у којима се јављају знак су стереотипне употребе, односно несинхронизовања обележја језичког знака нејезичком садржају.

4.2.1. ПОСЛЕ, ПРЕ

Усвајање прилога *јосле* и *пре* у говору наших испитаника карактерише израито раније јављање прилога *јосле* од прилога *пре* (*јосле* на узрасту 1;4, *пре* на узрасту 2;3) и знатно виша учесталост његова; на супрот нама А. Н. Гвоздев бележи само прилог *пре*, а такође и многи истраживачи с енглеског говорног подручја (Clark, E. 1973, Coker, P. L. 1978, Kavanaugh, R. D. 1979, Feagans, L. 1980) претпостављају, или и експериментално потврђују, раније јављање прилога *пре*. Може бити да је поступак који су применили наши испитаници, оспособљавање прилога *јосле* за обележавање не само потње, него и будуће акције (иста појава је изражена и у примерима М. Пшетацњикове), односно прилога *пре* за обележавање не само акције прве у следу, него акције која претходи тренутку говора, утицао на редослед усвајања, а, свакако, и на то што они нису једном лексичком јединицом обележавали различите нејезичке садржаје.

Остварени редослед у усвајању био је, највероватније, условљен и односом у употреби ова два прилога у говорном окружењу, јер и мајка много чешће говори са дететом о томе шта ће све радити заједно; дакле, успоставља редослед акција у будућности, него што говори о редоследу акција које су прошле.

ПОСЛЕ

(121) 1;4	После мама, после ди-ди.	(Дечак говори мајци да ће касније узети ауто.)
(122) 1;10	Кад буде нарастао велики онда ће ићи у школу. Не, не. Неће ићи у школу кад буде порастао. После ће ићи.	(Немотивисан ситуацијским контекстом дечак прича.)

- (123) 2;3 Дај ми ту оловку да ставим ту, после ћу писати. (Тражи од мајке оловку, хоће да је стави у футролу.)
- (124) 2;6 А Шиља ће после возити, када ауто буде изашао из гараже. (Дечак има ауто-играчку са Шиљом. Сада је ауто у гаражи.)

ПРЕ

- (125) 2;3 Ручала је пре што је заспала. (Млађа девојчица говори мајци шта је старија радила.)
- (126) 2;11 Ово смо пре имали. Ово смо имали ја и Маја. (Девојчица гледа играчку коју је добила.)

Забележен је само један пример у којем се *пре* јавља као детерминатор акције са футурском реализацијом.

- (127) 2;10 Ти нећеш пре мене попити. (Дечак и мајка заједно пију чај.)

4.2.2. Прилоге оријентационог типа с могућношћу квантифицирања удаљености времена реализације акције према тренутку говора, у говору наших испитаника обележава изразито ниска учесталост и стереотипност, те се пре може говорити о њиховом фрагментарном, епизодном, појављивању, а не о употреби. Не изненађује стога ни податак да их А. Н. Гвоздев и М. Пшетацњикова нису забележили.

Прво јављање прилога *мало пре* бележи се на узрасту 2;4, с тим да је дете променило редослед (*пре мало*).

- (128) 2;4 Дај ми, додај ми, дај ми, додај, што сам пре мало учила. (Девојчица тражи књигу, не може да се сети наслова.)

Инверзија може бити знак неусвојености прилошке јединице, што је вероватно, али она такође може бити условљена и тиме што је дете прво детерминирало време реализације акције, а затим је тај временски одсечак подвргло даљој сегментацији. Овај поступак детета указује на зависност синтаксичких обележја од лексичког значења и на појаву очувања самосталног значења делова синтагматских израза. Наредни пример указује на превазилажење фазе у којој је инверзија била изражена.

- (129) 2;9 А што су мало пре изишли. (Девојчица види да су из суседног стана на двориште изашли девојчица и њен отац.)

4.2.2.1. Забележена су само два примера са прилогом *давно*, при чему један само сведочи о томе да је дете научило реч, али да још увек није овладало и правилима њене дистрибуције.

- (130) 2;7 Метнућу га још давно, кад спавам. (Девојчица говори мајци шта ће урадити кад пође на спавање.)

- (131) 2;10 Д: Сетила сам се,
да ли сте мелили
Тању?
О: Да.
Д: Некада давно?
- (У соби млађе сестре је вага, зато старија пита.)

4.2.2.2. Употреба прилога *скоро* забележена је само у говору једног детета. Прва два примера, која се наводе, показују да је дете овладао лексичким значењем и дистрибуционим обележјима. Трећи пример могао би бити и двозначан, јер се његово значење може одредити као модално („недовољно”, „непотпуно”). Пошто слични примери нису забележени може се претпоставити да је и у овом примеру прилогом *скоро* актуализовано време реализације глаголске акције. Необичност тог последњег примера проузрокована је редукцијом предиката *иосџаиши* у перфекту.

- (132) 2;1 Да обучем ову кућну
хаљину меди, јер ће
скоро зима. (Девојчица и одрасла особа се играју.)
- (133) 2;1 Ово нисам паковала,
нисам сколо паковала.
Ово нисам паковала. (Девојчица хоће да слаже своје чарапе, то врло често ради, мада јој одрасли то нерадо дозвољавају. Убеђује их да јој дозволе.)
- (134) 2;3 Ја сам Давид.
Шта ради Давид?
Бамбикице, Бамбикице,
ја сам скоро Давид.
Казала сам: ја сам
скоро Давид. (Девојчица се врло често игра тако што себе и одрасле зове именима јунака из емисија за децу, деџјих новина. Говори својој играчки, Бамбију.)

4.2.2.3. Помоћу прилошког израза *још мало* деца су на један стереотипан начин, а и врло ретко, обележавала време реализације акције.

- (135) 1;11 Д: Оће бити Чавка?
О: Хоће.
Д: Сад ће још мало
бити чавка. (Јутро је, дечак очекује емтивоање радио-емисије за децу. Пита прво мајку, а затим говори баби.)
- (136) 2;5 Још мало ја идем. (Девојчице се играју, у посети је једна код друге.)

4.3. ДАНАС

У систему прилога за време прилози *сад* и *данас* издвајају се познавањем одређених семантичко — синтаксичких обележја која их разликују од других прилога. Помоћу прилога *сад* време које је у току (хронолошко време) сегментира се на „*сад*” и „*не-сад*” периоде, помоћу прилога *данас* оно се сегментира у односу на идентификовани одсечак

времена у чијем је оквиру ситуиран и тренутак говора. На тај начин се време тренутка говора „шири” и сегментацијом одређени периоди се могу обележити као „не-данас” периоди. У складу са оваквим понашањем прилога *данас*, односно у зависности од нејезичког садржаја који он конотира, око њега се окупљају прилози оријентационог типа са функцијом квантификатора темпоралности.

Могућност комбиновања ове прилошке јединице са на различите начине временски актуализованим акцијама, указује на то да се акција коју прилог детерминира одмерава према тренутку говора, а њено претхођење, односно слеђење тренутку говора реализује се у оквиру идентификованог одсечка времена. Идентификација временског периода није угрожена чињеницом о обавезној промени нејезичког садржаја.

Подаци из материјала М. Пшетацњикове, А. Н. Гвоздева и нашег у вези са усвајањем прилога *данас* веома су слични, по времену јављања и начину употребе. Разлике се испољавају у вези са редоследом усвајања прилога *данас*, *јуче* и *сушра*. Прилог *сушра* није забележен у материјалу Гвоздева, а у нашем забележн је раније од прилога *данас*.

(137) 1;7	Ићи ћемо данас код Маје.	(Дечак каже мајци.)
(138) 2;8	Д ₂ : Тања, кад ћеш прати косу? Д ₁ : Данас. Д ₂ : Тето, данас ће Тања прати косу. Д ₁ : Нећу, нема бели, зелени шампон.	(Девојчица у то време није волела да пере косу. Тек кад је схватила који одсечак времена употребљена реч иманује, девојчица се одлучила у вези са реализацијом акције.)

4.3.1. СУТРА, ЈУЧЕ

Раније јављање прилога *сушра* (1;5) и *јуче* (1;6) у односу на прилог *данас* (1;7) можда би се могло објаснити тиме што се оно што би се могло обележити помоћу прилога *данас* — а ближе временски одредити помоћу глагола — исказује помоћу прилога *сад* уз акцију која се управо реализује и прилога *иосле* уз акцију која ће следити после тренутка говора. Акција која је претходила тренутку говора обележава се перфектом перфективног глагола, по правилу. Имамо довољно разлога да верујемо да је за дете у почетним фазама развоја довољно да употребљавајући прилоге *сад* и *иосле* обележи различитост временских одсека у којима се акције реализују. Исту схему, проширену прилогом *иѐ*, дете задржава и у каснијим развојним фазама. Након усвајања прилога *иосле* јавља се прилог *сушра*, обележавајући ону акцију чија се реализација ситуира у време после тренутка говора, али најчешће не у време које му непосредно следи. Наиме, прилог *сушра* често означава и неодређени одсечак времена у будућности; извесно је једино то да акција изостаје у тренутку говора, да се њена реализација одлаже или планира за неки период чија је удаљеност од тренутка говора ипак непозната. Може бити да је употреба „*сушра*” у одговору родитеља на дететов захтев за

дете само знак тога да се акција не може реализовати у време кад дете о њој пита, кад је жели, да дете одлагање „за *суџра*” доживљава као одлагање „за *незнано кад*”; одговор родитеља и јесте често управо такав.

- (139) 1;5 Опет доћи сута. (Мајчина пријатељица која је у посети полази кући.)
 (140) 2;0 Сута ћу војети тету. (Девојчица се мази с мајком, тетка је у истој соби.)
 (141) 2;1 Када ћеш доћи? Сутла? (Девојчица телефонира баби.)

4.3.1.1. Прилог *јуче* је први прилог којим се акција актуализује у време које је претходило тренутку говора, које, већином, није од њега знатније удаљено. Он се, дакле, јавља прво само као значењски опозит прилога *сад*. Пошто је овај прилог у току дужег периода и једини прилог којим се детерминира прошла акција, убрзо након појављивања он се оспособљава да обележи сваку ону акцију која је претходила тренутку говора.

- (142) 1;6 Јуче ишла мама па-па. (Дете прича с мајком.)
 (143) 1;9 Пада киша и пада снег.
 Јуче је падао снег
 кад је ишао код Маје. (Дечак гледа кроз прозор, догађај о о којем говори био је претходног дана.)
 (144) 2;6 Опет играчака ко јуче. (Експериментатор је дошао у посету код деце и донео исту играчку коју је донео и пре недељу дана.)

4.3.1.2. Поред примера у којима је испољена конгруентност лексичког значења прилога и граматичког значења глаголског времена, без обзира на то што временски одсечак обележен прилогом није увек потпуно тачно идентификован, јављају се и они примери који сведоче о појави неконгруентности лексичког значења прилога и граматичког значења глаголског времена. Ова појава може бити проузрокована неразвијеном перцепцијом времена, али и лексичким одступањем. Мада је први разлог веома прихватљив, а поводом својих испитаника претпоставила га је и М. Пшетацњикова, ипак би требало дозволити и могућност да је у једном развојном периоду, пошто појава није везана за прво јављање ових лексема, дошло до мешања лексичког значења, при чему граматичка функција детерминирања времена реализације акције није била угрожена, што је са становишта развоја говора значајније.

Неодговарајућа употреба прилога *јуче* и *суџра* често скреће на себе пажњу одраслих који тада исправљају дета (Kalogjera, D. 1974).

- (145) 1;7 Нема нита, покваио.
 То ће баба наметити јуче (Дечак гледа свој покидани аутомобилчић.)
 (146) 2;7 И сутра сам дошла
 у овим клопмама. (Девојчица се спрема за шетњу.)

4.3.2. Усвајање прилога који актуализују реализацију акције у оквиру идентификованих одсека који и сами припадају једном ширем, у говору наших испитаника било је праћено ниском учесталошћу, типичном стереотипношћу у употреби и супстантивизацијом значења. Стиче се утисак да су деца учила називе тих идентификованих одсека времена памтећи догађаје који се веома често остварује у току њиховог трајања. Учесталост понављања истоврсних догађаја утицала је на уочавање постојања датих одсека времена, али није била довољна да обезбеди честу и разноврсну употребу прилошких јединица које их конотирају. Вероватно је сличним разлозима условљено изостајање ових прилога у материјалу Гвоздева, односно изразито сужавање инвентара у говору испитаника М. Пшетацњикове.

ЈУТРОС

- (147) 2;2 Јутлос је попушила и неће више пушити. (Одрасла особа с којом дете проводи много времена тога је дана пре кафе коју пије ујутру, попушила цигарету, што ректо чини. Када је друга одрасла особа овој донела кафу и пепелјару дете јој се обратило.)

УЈУТРО

- (148) 2;7 О: Кад спаваш па се пробудиш то је после подне.
Д: Па сад сам се пробудила. кад је то *исле йодне*.
О: Па не, кад се после ручка пробудиш.
Д: Кад се не истуширам ујутру. (Јутро је, мајка говори девојцици шта ће радити после подне. Девојчица пита кад је то *исле йодне*.)
- (149) 2;11 О: А знаш ли ти шта је пре подне?
Д: То је кад ти одеш на посао ујутру, а кад ја дођем кући, то је подне. (Мајка „тестира” дечака.)

СИНОЋ

- (150) 1;6 Тоји ата, каже синоћ Маја. (Дечак прича о догађају који се одиграо претходне вечери.)
- (151) 1;7 Ми смо се синоћ срели. (Експериментатор је дошао код деце, девојчица му се обраћа.)

УВЕЧЕ

- (152) 2;1 Нећеш ме купати увече. (Мајка и дечак се договарају.)

ДОВЕЧЕ

- (153) 2;6 О: Треба довече да исечемо нокте.
Д: Довече кад спавамо. (Мајка и дечак се договарају.)

НОЋАС

- (154) 1;7 Дао уку ноћас мами на кевету. (Јуторо је, дечак прича шта се те ноћи догодило.)
- (155) 1;8 Оће се купати ноћас? (Дечак разговара са мајком.)

5. Прилози *већ*, *још* и *више*

5.1. Прилози *већ*, *још* и *више* могу имати двојаку функцију у исказу. Они могу детерминирати глагол уз који стоје на тај начин што га по времену или трајању супростављају глаголу пресупозиционалне реченице. Њихова употреба, с друге стране, може бити и само знак емфатизације исказа, при чему је адверзативност према пресупозиционалном исказу потиснута.

У функцији детерминатора темпоралности прилог *већ* јавља се у реченици чији се предикат разликује од предиката пресупозиционалне реченице одсуством негације. Прилог *још* детерминира акцију по времену — тада се у површински реализованој реченици јавља негација — и по трајању, негација је у том случају везана за пресупозиционалну реченицу. Прилог *више* јавља се као опозит прилога *још* из пресупозиционалне реченице. Његово присуство у исказу проузрокује појаву негирања предиката, чиме се обележава то да акција не траје у оквиру времена глагола.

5.2. На узрасту до три године деца ове прилоге најчешће емфатично употребљавају, желећи да истакну или саму акцију, или неке околности — време и трајање — везане за њено остваривање. За невелики број примера могуће је претпоставити да су се ови прилози јавили и као опозити прилога из пресупозиционалних реченица. Наиме, искази су реализовани у току дијалога са одраслом особом или старијим дететом, што је њихов ситуацијско-комуникацијски оквир, а „пресупозиционална” употреба изазвана је супротстављањем могућем, неизреченом исказу саговорника.

5.2.1. У говору наших испитаника прилог *већ* се издваја знатно вишом учесталošћу и ранијим јављањем (2;1) од прилога *још* (2;7) и *више* (2;7). У материјалу М. Пшечачњикове заступљен је само прилог *већ*, а код А. Н. Гвоздева изостају сва три прилога.

У највећем броју случајева прилог *већ* се јавља у функцији емфатизације реченице, а знатно ређе да би се њиме реченица супротставила неизреченој реченици саговорника, која тако стиче статус пресупозиционалне реченице. Разлика између површински реализоване и пресупозиционалне реченице може се односити на то што се акција детерминирана прилогом *већ* супротставља некој другој, или на неидентичност времена акције, при чему је акција пресупозиционалне реченице актуализована у време којем претходи време акције површинске реченице.

(156) 2;1 Носим га, неће више плакати.

(Девојчица се игра са медведом, подиже га и носи.)

(157) 2;4 Тето, ја идем већ код тебе.

(Одрасла особа је изашла из собе у којој је била са дететом. Дете је хтелo да дође код ње, а она му је рекла да ће одмах доћи у ту собу. Дете и само излази из собе.)

- (158) 2;9 Тето, ја идем да опелем овај папил.
Сад већ сунце сија. (Девојчица и одрасла особа су на дво-ришту. Немного времена пре тога девојчица је хтела да пере неке ствари, одрасла особа јој то није дозволила јер је било рано пре подне.)
- (159) 2;3 Дај баба Нени да однесем.
Ово је цвеће баба-Ненино,
ти си добио већ. (Девојчица даје одраслима „цвеће“.)
- (160) 2;4 То сам је већ почела да вежем. (Девојчица облачи лутку. Мучи се док јој везује машну.)
- (161) 2;9 Ми већ дошли. (Девојчице се играју, млађа је са својом лутком дошла у посету код старије.)
- (162) 2;6 Д: То пева малиша.
О: Који?
Д: Онај што већ иде да се шета. (Мајка и девојчица се враћају из обданишта.
(Девојчица види свог друга.)
- (163) 2;7 О: Хоћеш банану?
Д: Већ сам јела. (Мајку нуди девојчици банану.)

5.2.2. Прилоге *још* и *више* деца су знатно ређе емфатично употребљавала, чему може бити разлог њихова нижа учесталост, посебно прилога *више*, и касније јављање, што углавном одговара и обележјима ова два прилога у говору одраслих.

- (164) 2;7 А нисам те још очепљала. (Девојчица се игра с мајком. Чини јој се да ова хоће да прекине игру.)
- (165) 2;10 Сliku ћу извадити да видим. Нисам је још видела. (Девојчица гледа албум.)
- (166) 2;11 Нисам још појела. (Старија девојчица је појела јагоде и ставила тацницу на сто, млађа још није појела и то и каже.)
- (167) 2;6 Опет ће јести куца мали. Још једе, види! (Девојчица гледа телевизијску емисију.)
- (168) 2;7 Ја не пушим више. (Девојчица прича с баком. Она често тражи да јој направе цигарете од папира.)

Прилози за обележавање трајања реализације акције

Становита група прилога оспособљена је за детерминацију трајања реализације акције. Пошто не могу самостално актуализовати време, они су у односу на способност комбиновања са глаголским временом изразито неутрални. Детерминирајући презентски конципирану акцију ови прилози се најчешће јављају у наративним контекстима, који могу бити присутни и уз перфекатску реализацију акције. Уз акцију која је ситуирана у време пре, односно после транутка говора, овим прилозима може се обележити и супоротстављање претпоставке говорног лица у вези са количином трајања времена реализације акције оној оствареној, или претпоставци саговорника о трајању акције у будућности.

Морфолошка обележја прилога ове семантичке групе су различита (*мало, брзо, увек, стално, часком, зачас*). Морфолексичка вишезначност у појединим случајевима контекстуално се разрешава као детерминација трајања акције, начина реализације или интензитета.

Прилози који детерминирају трајање акције глагола могу актуализовати нејезички садржај временски лимитиран, или, пак, онај нелимитирани у временском смислу. Различитост актуализованог нејезичког садржаја проузрокована је лексичким значењем прилога, а не неким додатним синтаксичким правилима. Кореспондентност прилошке и глаголске јединице условљена је значењем глаголске јединице, која у прилошко-глаголској синтагми има функцију управног члана, те стога и бива подвргнута само оном типу детерминације који се налази у њеном значењском и синтаксичком потенцијалу.

2. У периоду до треће године наши испитаници су најчешће детерминирали дужину трајања оне акције која је у току, што се исказивало њеном презентском концепцијом, или акције за коју су желели да је реализује саговорник, а која је непосредно следила сам говорни чин. Погодности, везане за перципирање у овом смислу временски актуализованих акција, проузрокују и чешћу употребу ових прилошких јединица у датим случајевима, у односу на знатно ређу употребу у функцији детерминатора оних акција чија је реализација удаљена од тренутка говора, било у смислу претхођења, било слеђења.

Ове прилоге карактерише неједнако време јављања (*мало* — 1;4, *брзо* — 1;4, *стално* — 1;6, *дуго* — 2;1, *минути* — 2;1, *увек* — 2;3, *зачас* — 2;3, *још* — 2;6, *часком* — 2;10) и неједнака учесталост. Фреквентнији су прилози који се раније јављају и чија је употреба прво веома стереотипизирана. Чини се, понекад, да је дете посегло за већ познатим, готовим исказом. Индивидуалне разлике међу децом, условљене говорним окружењем, показују се, на пример, у томе што је само једна девојчица имала прилошку употребу лексеме *минути*, као и прилоге *зачас* и *часком*, којима се често користила одрасла особа из породице. Искази с овим прилозима чак су и интонацијски, а не само по обележјима ситуацијског контекста, били слични исказима одрасле особе. Уважавајући све особености у усвајању прилога овог типа у говору наших испитаника, и никако не сматрајући да је процес усвајања на узрасту до треће године био завршен, ипак морамо констатовати да је лексички инвентар наших испитаника био много богатији и разноврснији од инвентара испитаника М. Пшетацњикове и А. Н. Гвоздева.

МАЛО

(169) 1;4	Иде оду мало.	(Дечак и мајка су на плажи.)
(170) 1;8	Спава мало.	(Девојчица је ставила лутку у колица.)
(171) 2;7	И тамо смо се мало плшетале.	(Девојчица прича мајци шта је радила док је ова била на послу.)

БРЗО

(172) 1;4	Оће кака, бузо, бузо!	(Дечак зове мајку да дође.)

- (173) 2;8 Оћеш ти тето?
Узми брзо! (Девојчица нуди одраслој особи бомбоне.)

МИНУТ

- (174) 2;1 Чекај и овај је натлашке.
Сад ћу га, минут, и ову (Девојчица облачи лутку, преврће рукав на лице.)
ногавицу.
- (175) 2;1 Минут, тако. (Девојчица се игра, намешта медведа.)

ЗАЧАС

- (176) 2;3 Сад ћу ја надувати,
па ће зачас бити готово. (Девојчица дува балон.)

ЧАСКОМ

- (177) 2;10 Држите часком. (Девојчица и одрасла особа се играју с луткама.)

Прилог *дуго* конотира нејезички садржај који је значењски супротан оном, који конотира прилог *мало*, па ипак је трајање акције лимитирано, јер се она реализује у оквирима оног временског периода који актуализује глаголски облик за време.

Прилог *дуго* јавио се знатно касније од свог опозита (2;1). У појединим примерима употреба овог прилога има „литерарно-наративна” обележја, примери подсећају, чак и интонацијски, на текстове које детету читају.

- (178) 2;1 И тако дуго ће мама остати. (Девојчица се игра са луткама.)
- (179) 2;4 Јоги и Бубуова ћелка шетали су дуго, дуго. (Девојчица „чита”.)
- (180) 2;9 Нећу дуго бити у купатилу. (Девојчица полази у купатило, она зна да одрасли не дозвољавају да дуго пере руке.)

Замењивост прилога *сйално* и *увек* зависи од значења глагола који детерминирају. Прилог *увек* јавља се чешће од прилога *сйално*, ако се агенс квалификује преко акције која му се приписује. Прилог *сйално* употребљава се најчешће у ситуацији наглашавања непрекиданог трајања акције у границама времена глагола, односно његова појава није условљена постојањем ранијих реализација исте акције.

Наши испитаници су се прилогом *сйално* фреквентније почели користити око друге године; овај прилог имали су и испитаници М. Пшечатњикове, али не и испитаник Гвоздева.

У највећем броју примера деца су прилогом *сйално* детерминирала акцију глагола имперфективног глаголског вида, и тако испуњавала правило о усложњавању лексичког значења прилога граматичком значењу глаголског вида. Везаност прилога *сйално* за глаголе имперфективног глаголског вида показују и примери са дволексемским предикатом (модални глагол *хйеџи* + пунозначни глагол), у којима се прилог јавља испред модалног глагола који је имперфективан, ако је пунозначни гла-

гол перфективан, а ако је пунозначни глагол имперфективан онда испред њега. Веома ретко се бележе примери у којима се прилогом *стјално* одређује акција перфективног глаголског вида.

- (181) 1;6 Тано пада киша. (Дечак гледа кроз прозор напоље.)
 (182) 1;11 Деда, деда дила стално (Девојчица говори мајци.)
 Тапу.
 (183) 2;5 Еј види, стално ми то па- (Девојчица се игра, не може да намести
 да. Стално ми пада. играчку како би желела.)
 (184) 2;6 Д: Иду и душин? (Девојчица и одрасла особа се играју.)
 О: Куда иду?
 Д: У душин?
 О: Шта је то душин?
 Д: Што ме стално збуниш?

(Вероватно је то да дете није познавало видски опозит (*збуњивајџи*), мада се појава глагола перфективног вида може протумачити и тако што је дете желело да видским средствима обележи резултативност акције.)

- (185) 2;10 Д: Кажџи! (Девојчица се провлачи испод стола.)
 О: Шта?
 Д: Пази да се не удариш, и
 то стално.

(У овом примеру прилог је, вероватно, везан за површински редукован имперфективни глагол *говориџи*, а не за перфективни глагол *казџи*, од којег је и веома удаљен.)

Нејезички садржај који актуализује прилог *увек* може се одредити као нелимитиран у временском смислу, мада је и у случају детерминације помоћу њега реализација акције временски омеђена временом глагола. Доживљавање акције као нелимитиране чешће је у оним случајевима када је акција представљена презентом који не ситуира акцију у тренутку говора, него обележава својеврсну квалификацију агенса, што је често праћено и медијалношћу глагола. Представа о временском неограничавању трајања реализације акције детерминирани овим прилогом, стиче се на основу тога што је појава прилога омогућена само под условом да је и у времену које претходи времену детерминирању подвргнуте реализације, акција имала одређени број реализација.

Овај прилог наши испитаници су усвојили после друге године, и употребљавали су га много ређе од прилога *стјално*.

- (186) 2;3 Беба се увек снађе и неће да (Девојчици су се срушиле коцке које је
 плаче. слагала.)
 (187) 2;4 Пишем те, ја ћу те увек пи- (Девојчица „шара“ по сукњи одрасле
 сати. особе.)
 (188) 2;9 Ја овде увек донесем. (Девојчица ставља вишње из велике
 корпе у малу.)

Прилози за обележавање учесталости реализације акције

1. Употреба прилога овог значењског типа омогућена је под условом да је акција пре реализације о којој се саопштава, а која је временски актуализована помоћу глаголске форме, имала најмање једну реализацију. Временски размак између реализација не утиче увек директно на појаву прилога, често је значајнији субјективни однос говорног лица. Употреба ових прилога налаже, дакле, неидентичне временске планове детерминираних и недетерминираних реализација акције.

2. Употребу ових прилога у говору наше деце обележава изразита несразмерност по учесталости и времену усвајања. Прилог *ојетт* јавља се знатно раније од других (*ојетт* — 1;5, *још једном* — 2;0, *јоново* — 2;3) и не одликује га високи степен стереотипизације, карактеристичан за друге прилоге. Иста обележја овакви прилози су, с незнатним разликама у инвентару, имали и у говору испитаника М. Пшечатњикове.

Појава прилога *ојетт* значајна је зато што је то први усвојен прилог који се дистрибуира уз глагол само онда, ако је реализацији акције, о којој се саопштава, претходила најмање једна реализација — што посредно указује на то да дете памти и оне реализације које су претходиле тренутку говора, и да их приписује оној акцији која је у току.

ОПЕТ

- (189) 1;5 Опет доћи сута. (Особа о којој дете говори била је тог дана у посети.)
 (190) 2;1 Сад ћу ја опет бацити. (Девојчица баца лопту.)

У мањем броју примера, што се може објаснити старошћу детета, односно дужином запамћивања, прилогом *ојетт* детерминира се акција чија је реализација знатније удаљена од тренутка говора.

- (191) 2;2 Опет ће бити Ђодани, је ли? (На ТВ је шпица „квиз” емисије. Девојчица очекује да се јави и слика аутомобила „Ђордани”, исти модел дечјег аутомобила она има.)
 Тата, је ли да ће бити опет „Ђодани?”
 (192) 2;9 Опет оно што је било. (Најава телевизијске емисије.)

ЈОШ ЈЕДНОМ

- (193) 2;0 Пала још једном. (Девојчица слаже коцке.)
 (194) 2;6 Још једном мајмун и тигар. (Дечак гледа књигу.)
 (195) 2;11 Д: Ја ћу још једном ско-
 чити. (Мало пре је скочила.)
 О: Пази руке!
 Д: А ја ћу још једном удари-
 ти руке.

Наши испитаници користили су се прилогом *како* у ситуацији када су очекивали да ће помоћу одговора који добију решити проблем у вези са акцијом коју изводе, при чему није било искључено ни то да су сами себи постављали питање. У истим ситуацијским контекстима прилог *како* забележила је и Пшетацњикова. Наша деца су овај прилог употребљавала и када су проверавала већ познате податке, али и када су тражили нову информацију у вези са реализацијом акције која им је непозната или коју изводи неко други. Врло рано су се у њиховом говору јављали примери са стереотипизираном употребом, било они са лексичким ограничавањем избора глагола (*како се зове*), било они који имају статус социјалних фразеологизама, намењених започињању вербалне интеракције (*како си*).

(198) 1;4	Вози кола, не. Како? Кућа нема. (кључа)	(Дечак се игра аутомобилом, сам себи поставља питање.)
(199) 2;0	Како ћу скинути?	(Девојчица се обраћа одраслој особи, хоће да скине лутки хаљину.)
(200) 2;6	О: Данко ти је разбио Д ₁ : Ти си то лазбио. Како ћемо сад... Д ₂ : Мама ће длуги.	(Експериментатор и девојчица разговарају.)
(201) 2;7	А како се ово отвара?	(Дечак покушава да отвори камион-играчку.)
(202) 2;11	Мама, како се ово затвара?	(Дечак покушава да затвори орман.)
(203) 1;7	Како беба плаче?	(Млађа девојчица тражи од старије да покаже.)
(204) 2;9	Како ти плачеш?	(Девојчица и одрасла особа се играју, одрасла особа је „дете“.)
(205) 2;0	Како се зовеш?	(Девојчица и одрасла особа почињу игру.)
(206) 2;2	Како се зове она капа, што имам на улици?	(Девојчица не може да се сети назива „руска капа“.)
(207) 2;7	Знаш како се она девојка зове?	(Девојчица прича одраслој особи по повратку из посете у коју није са њом ишла.)
(208) 1;4	Како си?	(Дечак телефонира баби.)
(209) 1;8	Како си, Саро?	(Дечак „телефонира“.)
(210) 2;0	Како си?	(Девојчица и одрасла особа седе.)

2. Прилози за начин с обележјем *д е и к њ и ч н о с њ* | + |

2.1. У стандардном српскохрватском језику упитном прилогу *како* кореспондентни су и деиктични прилози *овако*, *ишако*, *онако*, чија је дистрибуција условљена податком о томе да ли су агенс и говорник исто лице и да ли је акција у време саопштавања о њој у току реализације. Говорна

норма допушта и синонимичност прилога *овако* и *ишако* у случају да је говорник вршилац акције која је у току.

2.2. Наши испитаници су веома рано усвојили прилог *ишако* (1;1) који су као једини деиктични прилози имали и испитаници М. Пшечатњикове, не диференцирајући га доследно, све до треће године, од касније усвојеног прилога *овако*. Редослед усвајања и начин употребе ова два прилога умногоме је сличан са редоследом и начином усвајања деитичних прилога за обележавање места; позиционо медијални прилог остварује у почетку значење проксималног, а усвајање проксималног условљава специјализацију значења, што је раније и доследније спроведено код месних него код начинских прилога. Спорадично, а на каснијем узрасту, дете прилогом *ишако* детерминира акцију која није у току, али чији му је начин реализације добро познат, који оно себи може представити. Детерминирање прилогом *овако* акције која није у току или чију реализацију због просторне раздвојености не може да прати саговорник, веома је ретко, што упућује на то да је од два деиктична прилога прво значењски осамостаљен проксимални прилог *овако*.

Будући да је забележен само један пример употребе дисталног прилога *онако*, мада коректан, његово увођење у инвентар усвојених деиктичних прилога било би неоправдано.

- (211) 2;11 Ја ћу још једном удалити (Девојчица скаче са степеница у граду луке, као онако са Милицом. исто онако како је чинила пре неки дан, кад се играла с вршњакињом.)

Прилози овог семантичког типа изразито су зависни од нејезичког контекста и пошто нејечешће актуализују начин реализације акције која се управо изводи, уз њих се веома често и јавља глаголска јединица као лексички израз акције чији је вршилац већином дете.

- (212) 1;1 Тако. (Дечак је наместио столицу.)
- (213) 1;10 Седи тако, тако. (Девојчица намешта лутку да седне.)
Епо јези, покијем.
- (214) 2;2 О: Саро, шта радиш? (Девојчица се шета по соби, одлази до прозора.)
Д: Тако станем, па се игам.
- (215) 2;3 Тако тави руке. (Девојчица ставља сестри наруквицу.)
- (216) 2;6 О: Хајде да те обучем, па (Дечак је устао, одмах је почео да се игра.)
се онда играј.
Д: Па не могу, тако ми је
згодно.
- (217) 2;7 Миро, па немој тако ставити, (Дечаку смета како је мајка наместила
склони!
столицу.)
- (218) 2;11 То сам ја тако ставио да не (Дечак се игра у углу, оградио се
могу да изађем.
столицом.)

Деца су прилог *џако* употребљавала и да би изразила своје слагање поводом поступка саговорника, да би нешто потврдила, одржала разговор или навела туђе речи.⁷

(219) 1;2	Тако, тако.	(Одрасла особа је усула млеко у флашицу. Девојчица то гледа, задовољна је.)
(220) 2;9	Тако, добро. Тако, Јацо.	(Имагинарна игра.)
(221) 1;7	Па дај му Маја, тако ће казати.	(Дечак се игра сам. Ово би биле речи Мајиног оца.)
(222) 2;4	Казала ми је вук да ће се сигулно влатити, Тако је казао мој вук.	(Имагинарна игра.)

ОВАКО

(223) 1;9	Бата пуже, бата пуже овако.	(Девојчица вуче карту по столу.)
(224) 1;10	Овако.	(Девојчица баца лопту.)
(225) 2;1	Види овако завежем. Оће овако да је донесем.	(Девојчица увија лутку у пелену.)
(226) 2;2	Лепо држи, овако.	(Девојчица покушава да стави одраслој особи ташну на раме.)
(227) 2;3	Јеси видела ово? Како сам се овако?	(Девојчица се ухватила за полицу и заљулала се.)
(228) 2;7	О: Јесте видели пингвина? Д: Јесмо, што овако маше главом.	(Одрасла особа и деца гледају књигу. Дечак показује, маше главом.)
(229) 2;8	Овако се то ради. Ти не знаш како се то ради.	(Девојчица намешта лутки око. Говори одраслој особи.)

3. Прилози за начин с обележјем субјективне квалитетности

3.1. У стандардном српскохрватском језику прилози за начин могу се јавити у две семантичко-синтаксичке позиције; у позицији непосредног детерминатора реализације акције, актуализујући при том једно од иманентних обележја глагола (нпр. *лејо, добро, џешко, џолако, одлично*) или као својеврсни коментар говорног лица поводом начина реализације

⁷ У колоквијалном изразу прилог *џако* може се јавити и у одговору на питање са *зашто*. Таква употреба је забележена само у говору једне девојчице која се њиме користила кад је одбијала да нешто учини. Она је, у ствари, употребљавала прилог *џако* у истим оним условима у којима су друга деца, а и она сама, употребљавала прилог *зашто*, нпр. 1;9 Д₂: *А што не даш?* Д₁: *Тако.*

акције, што дозвољава и актуализацију оних нејезичких садржаја који не улазе у инвентар значењских обележја глагола (Ивић, М. 1979). Морфолексичка обележја прилога с овим функцијама су у највећем броју случајева идентична, а сам деривациони поступак веома продуктиван.

3.2. У говору наших испитаника прилоге за начин са субјективном квалификацијом није одликовала нити бројност, нити рано усвајање (уп. табелу бр. 5), а најчешће ни висока учесталост. Ако се овом прикључи и податак о потпуном изостајању прилога с обележјем *нејаџија* /+/ и *неодређености* /+/, будући да се два забележена примера с обележјем *нејаџија* /+/ не могу сматрати репрезентативним, како због крајње ограничене бројности, тако још више због тога што представљају непотпуну и непрецизну имитацију вербалних интеракција одраслих у сличним ситуацијским условима, онда се може закључити да се дете радије одлучује за употребу деиктичних прилога, чије значење, у смислу давања суда, процене о начину реализације неке акције, модификује помоћу интонацијских и нејезичких обележја (покрет, мимика) симултаних са исказом. Мада постоје разлике у инвентару и деривационим обрасцима међу српскохрватским и пољским прилозима за обележавање начина (Белић, А. 1958),⁸ ипак се не могу пренебрегнути разлике између података из нашег материјала и материјала М. Пшечатњикове, у којем су ови прилози бројнији, чешћи и раније се јављају. Наши подаци разликују се од података Гвоздева у погледу инвентара, али се слажу с његовима, што се тиче времена усвајања и учесталости употребе.

ЛЕПО

(230) 1;7	Епо, епо. Тако, епо.	(Девојчица је наместила покривач у луткиним колицима.)
(231) 1;7	Лепо пева тета.	(Девојчица гледа телевизијску емисију.)
(232) 2;1	Кажки нисам лепо наместила.	(Девојчица није задовољна како је наместила лутку, тражи од одрасле особе да то потврди.)
(233) 2;8	Ја лепше пишем од тебе.	(Одрасла особа записује дететове исказе, а дете пише.)
(234) 2;9	Види како ја лепо трчим.	(Показује одраслој особи.)
(235) 2;10	Јесам лепо оплвила?	(Девојчица „оправља” ауто.)

ДОБРО

(236) 2;0	Добро сам?	(Девојчица обува доколеницу, пита одраслу особу.)
(237) 2;4	О: Немој то више да радиш. Д: Молам, добло то да ладим?	(Одрасла особа опомиње дете да не дира лампу.)

⁸ За разлику од српскохрватског језика у пољском језику још увек је продуктиван деривациони семантички образац по којем се могу адвербијализовати и придевни типа *бос*, којима је обележено неко стање или физиолошка особина субјекта.

ТЕШКО

- (238) 1;5 Јако теко, јао! (Дечак је узео једну велику књигу и једва је носи.)
Јако теко.
- (239) 1;8 Нато, теко, теко. (Девојчица покушава да из ормана извади књигу. Зове старију сестру да јој помогне.)
- (240) 1;7 Тешко ми је да носим те мед- (Девојчица се игра.)
веде.
Јако ми је тешко да носим.

БРЗО

- (241) 2;1 Па сат онај да ставим на (Дечак хоће да узме бабин сат.)
руку.
И брзо иде.
- (242) 2;8 Оћеш ти, тето? (Девојчица нуди одраслој особи бом-
бону.)
Узми бзо!
Узми, ајде, поједи је!

ПОЛАКО

- (243) 2;6 О: Немој тако брзо, Ната- (Девојчице се врте.)
ша.
Д: Полако, Наташа.

ОДЛИЧНО

- (244) 2;3 Ми смо обадве на столици. (Девојчица и одрасла особа заједно
седе.)
Је л' одлично?

ФИНО

- (245) 2;0 Фино је овде. (Девојчица је отишла у другу собу,
убеђује одраслу особу да ту остане.)
- (246) 2;3 Фино, мекано је. (Девојчица и одрасла особа направиле
су столицу од коцака, девојчица ставља
лутку.)

ТОПЛО

- (247) 2;7 Напољу је топло. (Девојчица хоће да изађе на терасу.)

ТИХО

- (248) 2;0 Д: Мама, пусти грамофон! (Дечак се пробудио.)
О: Не могу, тата још спава.
Д: Пусти тихо, тихо мама
пусти, а не јако да се не
побуди тата.

ЗАЈЕДНО

- (249) 2;2 Баба, ајде ја и ти заједно да (Баба пегла.)
пегламо!

- (250) 2;6 Заједно да пишемо! (Одрасла особа записује дететове исказе, оно седа поред ње и почиње да пише.)
- (251) 2;11 Ајде заједно идемо да је тражимо. (Дечак је бацио лопту. Обраћа се мајци.)

ПРИЛОЗИ ЗА ОБЕЛЕЖАВАЊЕ „КОЛИЧИНЕ И ИНТЕНЗИТЕТА”

Одређена група прилога специјализована је за обележавање количине, било у смислу детерминирања глаголског, било номиналног појма. Према типу нејезичког садржаја који актуализује њој је блиска група, по лексичком значењу хетерогена, овде условно названих прилога „интензитета”, који детерминирају глаголске, придевске и прилошке речи. Неједнак третман прилога друге групе и у сербокроатистичкој литаратури (Стевовић, И. 1973, Ивић, М. 1979) и неидентичност инвентара који се дају, упућују на то да се приликом одређивања статуса и карактера појединих обележја везаних за реализацију акције мора поћи од значења глаголске речи, које њихова испољавања омогућава. То даље сугерира да се мора обратити пажња не само на типичну употребу, него и да се, полазећи од значајки ширег контекста, мора дозволити и могућност јављања једне јединице у више различитих значења. На пример, прилог *ишло* може се обележити као прилог којим је актуализован интензитет у оквирима начина, као ширег параметра, реализације акције *говориши* (Ивић, М. 1979), а прилози *мало* или *јако* уз глаголе *умориши се* или *волеши*, рецимо, могли би се обележити као прилози којима је актуализован ступањ заступљености неке акције, односно као они који реализацију акције подвргавају квантифицираном представљању. На несамо-сталност и нетипичност интензитета као обележја реализације акције указује и изостајање специјализованог упитног прилога, те се често баш на основу кореспондентности са прилозима *како* и *колико*, може утврдити којем се хејерархијски вишем параметру ово обележје прикључује.

1. Прилози за количину с обележјем у *и* и *иш* н о с *и* | + |

1.1. У српскохрватском језику, дакако не само у њему, према упитном прилогу *колико* у декларативно конципираним исказима јављају се прилози са значењем обележавања количине, или, ако прилог детерминира номинални појам и падежни облици блокирани бројем или неком лексичком јединицом у функцији партикуларизатора.

1.2. Упитни прилог *колико* наши испитаници су почели употребљавати тек после друге године (2;1), а након усвајања и већином и веома фреквентне и стабилне употребе других упитних прилога. (Сматрамо оправданим да се пример *Коко је саш*, забележен на узрасту 1;6, не вреднује као први, будући да је степен стереотипности до те мере висок

да дозвољава одређивање његово као фразеологизма.) Са становишта усвајања и развоја говора показује се значајним то што се наши подаци слажу са подацима М. Пшетацњикове, она га је у говору својих испитаника забележила отприлике на истом том узрасту, и констатовала, да га они нису употребљавали само када су тражили одговор којим ће одређена количина бити актуализована, него и када су одушевљени великом количином нечег постављали питање, не очекујући и не тражећи да неко на њега одговори, или је, пак, овај прилог имао модално значење.

Могућност детерминирања помоћу количинског прилога и глаголских и именичких појмова, као и кореспондентност упитног прилога *колико* и са прилозима и са падежним конструкцијама утиче на то да се деца често врло дуго користе само једним јединицама у функцији детерминатора, што је нарочито изражено у одговорима на питање *колико*.⁹

КОЛИКО

(252) 2;1	Да видим колко има куглица?	(Девојчица је отворила кутију с перлама. Одрасла особа је поред ње. Девојчица узима једну по једну перлу.)
(253) 2;1	О: Колико имаш ту чоколада? Д: Четири, пет. Да видиш колко ја имам чоколада.	(У чинијици испред детета је неколико малих чоколада.)
(254) 2;2	Е види колко ми остало.	(Девојчица слаже кућу од коцака, показује одраслој особи оне које није употребила.)
(255) 2;3	Колко има сати?	(Девојчица очекује да ускоро буде цртани филм.)
(256) 2;4	Колико још да напишем?	(Дечак пише, пита мајку.)
(257) 2;9	О: Јеси готова? Д: Нисам виш колко имам.	(Девојчица једе.)

2. Прилози и дент̄и и фиковане квант̄и и фикације

2.1. У стандардном српскохрватском језику упитном прилогу *колико* кореспондентни су прилози с обележјем *дејкитичности* /+/, *неодређености* /+/
нећаија /+/
и прилози чије се карактеристично значењско обележје

⁹ За разумевање процеса усвајања прилога *колико* веома је инструктиван следећи пример: Девојчица је тражила од одрасле особе чоколаду и рекла да ова не да чоколаду и старијој сестри. Пример је забележен на узраст 2;2: О: *Хоћу, ја волим Најашу*. Д: *И ја волим Најашу*. О: *Колико волиш?* Д: *Четири*. О: *Шта четири?* Д: *Најашу волим четири*. А: *А колко мајку волиш?* Д: *Две*. О: *Две? А шашу?* Д: *Четири*. О: *А баба-Нену?* Д: *Четири*. О: *А шашу?* Д: *Војим*. О: *Колко?* Д: *Четири*. О: *А колико имаш година?* Д: *Де*. О: *А колико си њојела чоколада?* Д: *Четири, један*. О: *А колико имаш лутака?* Д: *Четири*. О: *Само четири лутке имаш, немаш више?* Д: *Имам више*. О: *Колико имаш руку?* (показује).

може одредити као обележје *идентификоване квантификације*, што је представљено кроз њихово лексичко значење. Актуализација лексичког значања ових прилога у зависности је од лексичког значења појма који детерминирају. Тако је, на пример, објективно неједнака количина актуализована помоћу прилога *мало* уз именице *снег* и *злаћо*. Употреба ових прилога уз именичке појмове могућа је само онда ако је појам који детерминирају подложен дељењу, односно ако се оно што је карактеристично за појам као целину остварује и кроз део тог појма, као што је у случају градивних именица или ако је појам подложен нумеричком представљању. Употреба ових прилога уз глаголске појмове могућа је само ако је глагол имперфективног вида, будући да се само акција процесуалног карактера може подвргнути квантификативном одређивању. Уз глаголе перфективног глаголског вида ови прилози се могу употребити само онда ако је њима обележен интензитет. У зависности од значења глагола прилог може детерминирати, мада стоји уз глагол, именички појам, који је у исказу редукован, тако, на пример, уз глагол *јест* прилог може детерминирати и именички појам чије постојање овај транзитивни глагол подразумева.

2.2. Наши испитаници су прилоге овог семантичко-синтаксичког типа почели употребљавати релативно рано (уп. табелу бр. 6), а поједине од њих и веома фреквентно. Време усвајања и лексички инвентар у њиховом говору и у говору испитаника М. Пшетацњикове у великој мери су подударни, а разлике према материјалу Гвоздева односе се, пре свега, на бројност инвентара, а знатно мање на време усвајања. Ни у говору наших испитаника, као ни у говору испитаника М. Пшетацњикове и Гвоздева, нису забележени прилози с обележјем *нејација* /+| и *неодређености* /+|. И у материјалу Пшетацњикове и у нашем деиктичним прилог *шoliko* употребљава се само у експресивно маркираним исказима са значењем прилога *многo* и *јакo*. У инвентару наших испитаника у истим ситуацијским условима, а такође са значењем прилога *многo* и *јакo*, јављали су се прилози *шiako*, *овако* и понекад *како*.

На основу примера из материјала А. Н. Гвоздева, М. Пшетацњикове и нашег види се да на посматраном узрасту низ деиктичних прилога још увек није усвојен. Пошто се приликом детерминирања неких других нејезичких садржаја, посебно *месiна*, деиктични прилози веома често јављају, разлог њиховом изостајању у случају *количине* и *интензитета* могао би бити у томе што је за дете детерминирање двају глаголских или неких других појмова помоћу њих недовољно прецизно и конкретно, а могућност успостављања опозитног односа умањена.

Прилогом *још*, који су усвојили веома рано (1;6) и који је у њиховом говору имао изразито високу фреквенцију, наши испитаници су се прво користили онда кад су тражили, захтевали да се пређашња ситуација понови, било у смислу поновног јављања неког објекта у њиховом видокругу, било у смислу понављања неке акције (de Villiers-de Villiers 1980). Дакле, ако се и говори о испуњавању обележја пресупозиционалног типа, то би требало чинити полазећи од материјалних датости контекста, а не од синтаксичког обрасца и могућих значењских обележја.

Високу учесталост неким од ових прилога обезбеђује емфатизација исказа — ако је детету *ишешко* да *нешито* носи, онда му је *јак* *ишешко*, ако је нешто *лејо* већином је *јак* *лејо*. У говору родитеља иста појава веома је честа, њоме се они користе да би похвалили дете, да би га убедили да нешто учини или подстакли.

ЈОШ

- (258) 1;6 Ош, ош њам, њам! (Девојчица тражи од старије сестре још кокица.)
 (259) 1;8 Нема више, оће још. (Дечак једе.)
 (260) 2;0 Ајде још једну кућу! (Девојчице праве кућу од коцкица.)
 (261) 2;1 Још ћу донети. (Девојчица из друге собе доноси играчке.)
 (262) 2;8 Направио сам још кућа. (Слаже куће од коцака.)

ВИШЕ

- (263) 1;8 Нема више, оће још. (Дечак једе.)
 (264) 2;0 Д: Хоћеш цвену? (Девојчица даје бојицу одраслој особи.)
 О: Да.
 Д: Нема више, немам више.

МАЛО

- (265) 2;0 Капа мало стеже. (Девојчица се облачи.)
 (266) 2;3 Мора мало да луча. (Девојчица храни лутку.)
 (267) 2;5 Мало је већа хармоника од клавира. (Дечак гледа своје играчке.)
 Већа је.
 (268) 2;8 Љута сам мало на тебе. (Девојчица каже одраслој особи.)

МНОГО

- (269) 2;2 Има много жабица. (Девојчица је расположена, добила је нове играчке, мале жабе које скачу.)
 (270) 2;2 О: Да ти тетка Мира обреше нос, само мало. (Експериментатор се обратио дечаку.)
 Д: Нећеш много?
 (271) 2;2 Немој много. (Одрасла особа отвара прозор.)

ПУНО

- (272) 1;8 О: Колико имаш динара? (Дечак се игра својим новцем.)
 Д: Пуно.
 (273) 1;11 Ја то пуно жваћем. (Девојчица је узела жвакаћу гуму, одрасла особа ју је упозорила да пазе да не прогута.)
 (274) 2;2 Има пуно деце. (Девојчица прича мајци после шетње по парку.)

- (275) 2;3 Ишла сам пуно лифтом. (Девојчица прича мајци, вратила се из посете.)
 (276) 2;6 О: Ју, шта радиш?
 Д: Пиким пуно. (Девојчица се упишкила.)
 (277) 2;7 Немој плакати.
 Пуно ћу ти свирати. (Девојчица се игра с мајком.)

ДОСТА

- (278) 2;3 Д: Хоћу још пет, хоћу још (Мало пре је јела чоколаду.)
 пет.
 О: Шта?
 Д: Коколаде, онда ће бити доста.
 (279) 2;5 Имам ја доста четака. (Дечак је узео четке, показује их одраслој особи.)
 (280) 2;7 Ајде, доста је куцања. (Одрасла особа куца, девојчица је зове да се играју.)

ЈАКО

- (281) 1;3 О: Је л' топло напољу?
 Д: Топо, јако. (Мајка и дечак се спремају за шетњу, она се обратила другој одраслој особи.)
 (282) 1;5 Јако тешко. (Дечак носи књигу.)
 (283) 1;8 Пуј, смуди, јако смуди. (Седи за столом и гура од себе пепељару.)
 (284) 1;9 Јако боле ноге. (Дечак је легао на кауч.)
 (285) 1;9 О: Лепа капа.
 Д: Ако лепа капа. (Одрасла особа гледа девојчицину капу.)
 (286) 1;10 Јако Таца воји Нату. (Девојчица мази старију сестру.)
 (287) 2;0 Дунни, дунни јаче.
 Дунни, најаче. (Девојчица брише одраслој особи нос.)
 (288) 2;4 Мама, немој јако затворити прозор, ако јако затвориш, онда ћу ја. (Мајка хоће да затвори прозор.)
 (289) 2;4 Када ми је пала лампа, мене јако болела главу. (Девојчица прича о догађају који се збио пре неколико дана.)
 (290) 2;6 Немојте девојчице тако скакати јако. (Имагинарна игра.)
 (291) 2;11 Тамо има јако песка. (Девојчица зове одраслу особу да се играју у оном делу дворишта где има пуно песка.)

ПОМАЛО

- (292) 2;0 Не тако, помало. (Девојчица говори одраслој особи како да исече сендвич.)

СКРОЗ

- (293) 2;4 Све је скроз мокро. (Дечак се вратио из шетње, покисао је.)

Високу учесталост неким од ових прилога обезбеђује емфатизација исказа — ако је детету *тешко да нешто носи*, онда му је *јак* *тешко*, ако је нешто *лепо* већином је *јак* *лепо*. У говору родитеља иста појава веома је честа, њоме се они користе да би похвалили дете, да би га убедили да нешто учини или подстакли.

ЈОШ

- (258) 1;6 Ош, ош њам, њам! (Девојчица тражи од старије сестре још кокица.)
 (259) 1;8 Нема више, оће још. (Дечак једе.)
 (260) 2;0 Ајде још једну кућу! (Девојчице праве кућу од коцкица.)
 (261) 2;1 Још ћу донети. (Девојчица из друге собе доноси играчке.)
 (262) 2;8 Направио сам још кућа. (Слаже куће од коцака.)

ВИШЕ

- (263) 1;8 Нема више, оће још. (Дечак једе.)
 (264) 2;0 Д: Хоћеш цвену? (Девојчица даје бојицу одраслој особи.)
 О: Да.
 Д: Нема више, немам више.

МАЛО

- (265) 2;0 Капа мало стеже. (Девојчица се облачи.)
 (266) 2;3 Мора мало да луча. (Девојчица храни лутку.)
 (267) 2;5 Мало је већа хармоника од клавира.
 Већа је. (Дечак гледа своје играчке.)
 (268) 2;8 Љута сам мало на тебе. (Девојчица каже одраслој особи.)

МНОГО

- (269) 2;2 Има много жабица. (Девојчица је расположена, добила је нове играчке, мале жабе које скачу.)
 (270) 2;2 О: Да ти тетка Мира обреше нос, само мало.
 Д: Нећеш много?
 (271) 2;2 Немој много. (Одрасла особа отвара прозор.)

ПУНО

- (272) 1;8 О: Колико имаш динара?
 Д: Пуно. (Дечак се игра својим новцем.)
 (273) 1;11 Ја то пуно жваћем. (Девојчица је узела жвакаћу гуму, одрасла особа ју је упозорила да пазе да не прогута.)
 (274) 2;2 Има пуно деце. (Девојчица прича мајци после шетње по парку.)

- (275) 2;3 Ишла сам пуно лифтом. (Девојчица прича мајци, вратила се из посете.)
 (276) 2;6 О: Ју, шта радиш?
 Д: Пинким пуно. (Девојчица се упишкила.)
 (277) 2;7 Немој плакати.
 Пуно ћу ти свирати. (Девојчица се игра с мајком.)

ДОСТА

- (278) 2;3 Д: Хоћу још пет, хоћу још (Мало пре је јела чоколаду.)
 пет.
 О: Шта?
 Д: Коколаде, онда ће бити доста.
 (279) 2;5 Имам ја доста четака. (Дечак је узео четке, показује их одраслој особи.)
 (280) 2;7 Ајде, доста је куцања. (Одрасла особа куца, девојчица је зове да се играју.)

ЈАКО

- (281) 1;3 О: Је л' топло напољу?
 Д: Топо, јако. (Мајка и дечак се спремају за шетњу, она се обратила другој одраслој особи.)
 (282) 1;5 Јако тешко. (Дечак носи књигу.)
 (283) 1;8 Пуј, смуди, јако смуди. (Седи за столом и гура од себе пепељару.)
 (284) 1;9 Јако боле ноге. (Дечак је легао на кауч.)
 (285) 1;9 О: Лепа капа. (Одрасла особа гледа девојчицину капу.)
 Д: Ако лепа капа.
 (286) 1;10 Јако Таца воји Нату. (Девојчица мази старију сестру.)
 (287) 2;0 Дуни, дуни јаче.
 Дуни, најаче. (Девојчица брише одраслој особи нос.)
 (288) 2;4 Мама, немој јако затворити прозор, ако јако затвориш, онда ћу ја. (Мајка хоће да затвори прозор.)
 (289) 2;4 Када ми је пала лампа, мене јако болела главу. (Девојчица прича о догађају који се збио пре неколико дана.)
 (290) 2;6 Немојте девојчице тако скакати јако. (Имагинарна игра.)
 (291) 2;11 Тамо има јако песка. (Девојчица зове одраслу особу да се играју у оном делу дворишта где има пуно песка.)

ПОМАЛО

- (292) 2;0 Не тако, помало. (Девојчица говори одраслој особи како да исече сендвич.)

СКРОЗ

- (293) 2;4 Све је скроз мокро. (Дечак се вратио из шетње, покисао је.)

- (294) 2;7 Ја ћу њега носити склоз. (Девојчица носи медведа по соби.)
 (295) 2;8 Ајде сад ја, скроз, тата, (Девојчица тражи од оца да јако нагне
 скроз! столицу за љуљање.)

СТРАШНО

- (296) 2;7 Виш како је зима. (Девојчица и одрасла особа се играју.)
 Стлашно, стлашно.
 Да закопчам?

ТАКО

- (297) 1;9 О: Па шта му је рекао чика (Отац је болестан.)
 доктор?
 Д: Да не сме тако много да
 спава.
 О: Шта је рекао чика док-
 тор?
 Д: Да много тако не спава.
 (298) 2;4 Боли ме лука. (У току игре.)
 Дај завој!
 Знаш тако ме боле, аде зави.
 (299) 2;2 Тако ми је врућина. (Дечак хоће да скине џемпер.)
 (300) 2;3 А ноге тако мале. (Девојчица описује малу бебу.)
 (301) 2;8 Мени се тако спава. (Девојчица хоће да легне.)

ОВАКО

- (302) 2;0 Паткице цитам, овако ве- (Показује одраслој особи.)
 лике паткице.
 (303) 2;0 Купићу ти овако мали сун- (Девојчица и одрасла особа су у купа-
 ђел,
 овако са тачкама.
 (304) 2;0 Соко, што си овако зелен? (Девојчица стоји испред дрвеног коња.
 Коњ није зелене боје.)

КАКО

- (305) 2;6 Ајде „Тачка-тачкица“! (Девојчица тражи од одрасле особе
 да јој нацрта чича-Глишу. Коментарише цртеж.)
 Како је мшав!
 (306) 2;10 Како ће ова госпођица бити (Девојчица облачи лутку.)
 лепа!

ТОЛИКО

- (307) 2;9 Ја молам, толко сам жедна. (Пије воду.)

ПРИЛОЗИ ЗА ОБЕЛЕЖАВАЊЕ „УЗРОКА“

1. Особености везане за прилошке јединице којима се актуализује узрок реализације неке акције, исказују се већ и у самом инвентару. Изостајање типичних семантичких типова: деиктичних прилога, при-

лога с обележјем *нејација* /+/ *и неодређеност* /+/ *и неидентичност трансформацијских поступака указују на то да синтаксичка функција ових прилога није истоветна са синтаксичком функцијом других прилога, и да се они прилошким јединицама прикључују више из формалних, практичних разлога, а не зато што у довољно високом степену остварују обележја прилошких речи. Обележја прилошког типа лексема *зашто* стиче у првом реду стога, што припада групи упитних прилога. Међутим, декларативно *зашто* статус прилошке јединице стиче само на основу кореспондентности с упитним прилогом, а не и због тога што остварује и друга, за прилоге карактеристична, обележја. Она се не јавља као трансформ падежа, или је пак њен падежни еквивалент и сам информацијски недовољан, њена лексикализација проузрокује појаву реченице. Ова лексема је до те мере десемантизована, да осим тога што искључује упитност, не актуализује ниједан нејезички садржај испољен при реализацији акције. Појава лексема *зашто* проузрокује појаву новог предиката, што није својствено ни једном прилошком низу. Овакво понашање није условљено постојањем неких, само овим јединицама својственим специфичних обележја, него тиме што се узрок реализације не може третирати на исти начин — нема исти хијерархијски значај — као они параметри којима се акција детерминира по *месту, времену, начину или количини*. Исто тако, ни падежне форме, у стандардном српскохрватском језику генитив узрока, немају исту трансформацијску структуру и не остварују исти онај тип синтагматских односа који остварују падежи места и времена. Ако *се неко убио због Марије*, онда *се он убио*, вероватно, *зашто ишло ја Марија није волела*, и *зашто ишло ја је осипавила*, и, *ишло се удала за другог*. Али, ако је *неко сипавио књиу на сиво у њешак*, онда он нема потребе да тај део информације искаже реченицом. Док је у првом случају замена реченице прилогом с комуникацијског становишта неприхватљива, јер је потпуно неинформативна, у другом је прихватљива (уп. *Он се убио зашто*. // *Он је сипавио књиу овде (иу, онде* итд.) *данас (јуче, њрекјуче* итд.)*

2. Овом приликом не можемо наше податке упоредити са подацима М. Пшетагачњикове, јер она, будући да је применила другачији класификациони поступак, овим лексемама није дала статус прилошких јединица. Мада их А. Н. Гвоздев не сматра прилозима, него везницима, ипак можемо истаћи да су их наши испитаници усвојили знатно раније од његовог испитаника.

Усвајање прилога за узрок, дакако не само њих, може бити и било је предмет пажње не само лингвиста. Истраживања психолога, у првом реду Ј. Пијета (1959, 1960), била су усмерена управо на установљивање зависности употребе ових јединица од општег когнитивног развоја детета. Мада су се наша деца користила овим прилозима и на један стереотипизиран начин, иако они у њиховом говору нису имали високу учесталост, деца су ипак до треће године овладали поступком постављања питања и одговарања на њих, бар у лингвистичком смислу. Мада је несумњиво то да је коректна употреба упитног прилога у говору деце била потпомогнута употребом одраслих (Emerson, Н. Ф. 1979), односно

да су деца својим говором одсликавала и говор одраслих њима упућен (Савић, С. 1975, 1976), као и то да су пре била способна да поставе питање, него што су умела да одговоре на њега (Dale, Ph. S. 1972), ипак остаје чињеница да су упитни прилог употребљавала релативно рано (1;4), да се он није јављао уместо неког другог упитног прилога, или неки други уместо њега (Cairus, H. 1978). Има доста разлога да се баш поводом употребе овог упитног прилога питања у говору деце одреде према сличним, ако не и истим, критеријима који су примењивани за опис говора одраслих (Савић, С. 1976). Деца су употребљавала тзв. *йфрава* питања, када су желела да добију нову информацију, али и „*йренини*” питања, јер и онда када су знала одговор, или очекивала због датости ситуацијског контекста да ће одрасли одговорити на тај начин, деца су постављала, и још чешће понављала питања. Томе може бити разлог то што деца нису желела да прихвате одговор, јер им оно што се њима налаже не одговара. Понављање питања на нешто старијем узрасту може бити условљено и тиме што деца желе да „продру до саме бити ствари”.

ЗАШТО

- (308) 1;4 Д: Паче Маја, тата, зато (Дечак чује да његова другарица плаче.)
Маја паче?
О: Не знам.
Д: Зато Мајица паче.
- (309) 1;9 Д: Ко то лупа? (Девојчица чује лупу, мајстор поправља нешто у кухињи.)
О: Чика.
Д: А ашто лупа?
- (310) 2;6 Д: Како се зове то што сам (Бака меси колаче.)
дирала?
О: Брашно.
Д: А зашто се зове брашно?
- (311) 2;6 А зашто ти је глава у врату? (Дечак гледа мајку, изненада је пита.)
- (312) 2;11 Он се чуди и мисли зашто се (Девојчица прича одраслој особи о
разбило стакло? измишљеном догађају.)
- (313) 2;11 Обуј ми патике, да ја не бу- (Кад ју је одрасла особа обула.)
дем боса.
Зашто сам се ја обула?

ШТО

- (314) 2;0 Што је био мали? (Девојчица гледа слику одрасле особе
када је ова била мала.)
- (315) 2;2 Што се стидиш? (Девојчица се игра с лутком.)
- (316) 2;2 Што не лади? (Оловка коју је узела не пише.)
- (317) 2;2 Што си чупала? (Девојчица грди лутку.)
- (318) 2;10 Што ти не знаш да ходаш? (Девојчица прича с лутком.)
- (319) 2;11 Што се чешљам? (Пита мајку.)

2.1. Декларативни прилог *зайо* и везнички спој *зайо шйо* забележен је у говору наших испитаника неколико месеци после упитног прилога (1;11, 2;0). Они су обе јединице чешће употребљавали, а везнички

спој и раније, у исказима који су одговор на питање, а ређе у оквиру сложених реченица, у којима су оба суда, обе информације морали сами дати. Учесталост употребе првог типа може бити и знак тога да су деца овладала једним у великој мери формализованим поступком, она су, наиме, научила правила давања одговора на питања са *зашто*. Следствено томе и стереотипизирана употреба *зашто* као одговора, упућује на то да су деца пошла од форме, мада, наравно, за многе такве примере морамо претпоставити да су настали у ситуацији када деца нису знала прави одговор, или да су они (примери) имитација „ауторитативних” одговора одраслих који једним *зашто* — или зато што не желе, или што мисле да објашњење деца не би разумела — често одговарају на питања детета.

ЗАТО

- (320) 1;11 Д: Возај је, возај! (Девојчица је возала лутку по соби, тражи од одрасле особе да ова то ради.)
 О: Возај је ти!
 Д: Не могу.
 О: Зашто?
 Д: Зато.
- (321) 2;1 Д: Сјини ми ове! (Девојчица хоће да пресвуче чарапе.)
 О: Што?
 Д: Зато да обучем ове.
- (322) 2;4 О: Зашто си бацио сат? (Одрасла особа реагује на дететов поступак.)
 Д: Зато.
- (323) 2;4 О: Што дираш мамину ташну? (Мајка се обраћа девојчици док ова гледа шта има у ташни.)
 Д: Зато да видим шта ту има.
- (324) 1;11 Ођу зађем зато моја беба није сама. (Девојчица хоће да устане из кревета.)
- (325) 2;3 Држи је, само да мајка дође. (Девојчица и одрасла особа се играју с лутком. Она даје одраслој особи лутку и показује колико је ташна тешка.)
 Ту има новине зато тешко.
- (326) 2;7 Зато је облачим да иде у парк. (Девојчица облачи лутку.)
- (327) 2;11 Закопчај је овде, зато да не озебе. (Тражи од одрасле особе да јој помогне при облачењу лутке.)

Закључне напомене

1. Пошто је за основни класификациони поступак у опису изабран онај који полази од нејезичког садржаја актуализованог прилогом, потребно је сада исте податке коментарисати полазећи како од на другачији начин хијерархизираних обележја прилошких речи, тако и од карактеристика њихове употребе, времена усвајања и учесталости.

2. Низ примарних упитних прилога јавља се рано (уп. табелу бр. 8), а већина њих је и изразито фреквентна. Разлоге за остварени редослед у усвајању налазимо у томе што је перцепција детета прво усмерена на конкретне, материјализоване појмове међу којима се оно налази, креће. Промена положаја детета у односу на њих, као и лоцирање активности, тражње места на којем ће се, или у оквиру којег, она остварити, проузрокује раније, у односу на друге, усвајање упитног прилога за *место*. Утицај обележја говорног окружења је у овом случају такође веома битан. Веће су могућности да се у управљеним монолозима мајке у ситуацији док спрема дете за шетњу, јави упитни прилог *иде*, а не *колико*. Исто тако да би проверили да ли дете зна неку реч, име појма, одрасли могу да је „измаме” питајући дете где се шта налази. Али у првом реду и одраслима је потребан упитни прилог за *место* да би у комуникацији са дететом одредили многе своје активности, лоцирајући их у простору, односно многе активности детета.

2.1. Рано усвајање (уп. табелу бр. 9) и висока учесталост деиктичних прилога, посебно оних за обележавање *места* и *начина*, мада су иницирани и потпомогнути говорним окружењем, показују да се лексичка непунозначност, зависност од нејезичког контекста не поставља као препрека у усвајању. То је условљено чињеницом да дете прво, а и најчешће, детерминира прилогом оно место, на пример, које је у непосредној близини њега и његовог саговорника, или, пак, саопштава о начину на који оно само или његов саговорник изводи неку акцију. Многи од ових прилога јављају се и пре падежних образовања чији су значењски и синтаксички кондензатори, а замењивање прилога падежом често је онемогућено и неразвијеношћу лексике.

Сличност у употреби деиктичних прилога показује се довољно значајном те се не би смела занемарити. Проксимална и непроксимална, медијална концепција места и начина успоставља се тек након усвајања проксималног прилога, чему је по типу блиска и употреба прилога *сад* уз непрезентску реализацију акције.

2.2. Јављање на касније узрасту — до треће године није заступљена већина таквих прилога — често стереотипизирана употреба и изразито ниска учесталост прилога с обележјем *нејација* /+|/ и *неодрећеност* /+|/ (уп. табеле бр. 10 и 11), проузроковани су недовољном развијеношћу и увојеношћу карактеристичног значењског обележја, којим се модификује примарно значење. Појава је, такође, потпомогнута изостајањем, или само појединачним појављивањем, истих деривационих, а пре свега значењских образаца у класи заменичких речи. Неусвојеношћу карактеристичног значењског обележја, односно немогућношћу да успостави потешну релацију, треба објашњавати и податак да на том узрасту изостају упитни прилози с обележјем *аблајивност* /+|/ и *лимитираност* /+|/.

2.3. Неједнака учесталост, понекад изразито ниска, време јављања и врло често стереотипизирана употреба условно названих прилога идентификованих релација (уп. табелу бр. 12), указују на то да је за дете тешко да оствари компатибилност између лексичког значења прилога и

лексичког и граматичког значења глагола који се детерминира, пошто ови прилози не актуализују, најчешће, иманентна обележја глаголских јединица, него она са хијерархијски нижим значењским статусом.

3. Висока учесталост прилога, дакако не само њих, у говору деце може бити знак високе учесталости истих јединица у говорном окружењу, што ипак не претпоставља потпуни аутоматизам. Утврђивање учесталости неке јединице не би се смело, стога, сводити на пребројавање примера, него би га требало представити у зависности од могућег броја појављивања. Будући да је дистрибуција упитног прилога *кад*, на пример, могућа у изразито високом броју случајева, тако рећи у свим ако се исказ подвргне лексичком преформулисању и тако избегне избор значењски и дистрибуционо маркираних прилога — онда се његова учесталост у говору деце може одредити као ниска, што никако не значи да је и бројно једнака употреби прилога *ујуширу*, на пример.

4. Могло би се поставити питање о томе на који начин употреба прилошке јединице утиче на њену учесталост и време јављања, и какав статус у процесу усвајања имају прилози неједнаког типа употребе. Несумњиво је то да високу учесталост имају прилози с релационим типом употребе, јер је и једно и друго омогућено њиховим значењским обележјима и положајем у језику.

Стереотипизираност употребе не претпоставља губљење релационог значења, него само дозвољава да се једном прилошком јединицом исказе и устаљен — успостављен пре говорног чина — однос. Овладавање стереотипима из говорног окружења нема нижи хијерархијски статус у процесу усвајања говора; исто тако као што мора да овлада релационом употребом деиктичних прилога да би успешно остварило улогу говорника и саговорника, дете мора овладати устаљеним конотацијама прилога *доле* или *најоље*, на пример.

Инвентар прилошких јединица са стереотипном употребом у говору деце није истоветан с оним у говорном окружењу. Разлике се јављају услед тога што дете „стереотипизира” употребу појединих прилога — најчешће су то и прилози са ниском учесталошћу — и из разлога непознатих или необавезних за говорно окружење. Стереотипна употреба може почивати на ситуацијским датостима, на томе да дете само под одређеним условима нејезичког контекста употребљава прилог, такву употребу остварују нпр. прилози *увече*, *ујуширу* или *најпред*; односно стереотипизираност се испољава у ограничавању дистрибуције, нпр. код прилога *куда* или *овамо*. Међу прилозима са стереотипизираном употребом издвајају се они код којих се стереотипизираност исказује ограничавањем инвентара семантичко-синтаксичких обележја, свођењем на основна, нпр. прилог *јосле* оспособљен је за обележавање футурски конципиране акције, а прилог *јре* за перфекатски конципирану акцију; што је такође врло често и код прилога *сушра* и *јуче* под истим условима, а без остварене, њима својствене сегментације времена. Испуњење захтева у вези са комуникативношћу говора налаже губљење у наредним фазама, остварено делимично и у овој, овако насталих стереотипа, а омогућава задржавање стереотипа присутних у говорном окружењу.

5. Под условима да се поштују особености у употреби и да се не занемари учесталост, класификациони критериј према узрасту детета може се сматрати једним од показатеља у усвајању, при чему се, ипак, морају претпоставити и дозволити индивидуалне разлике. Чини се, стога, значајнијим редослед у усвајању од узраста на којем је јединица усвојена. У том смислу треба коментарисати и наш материјал: мада је разлика у усвајању појединих прилога била понекад и по неколико месеци, што је било у складу са општим говорним развојем детета — у табелама је увек бележено прво јављања код било ког детета — редослед усвајања био је уз занемарљиве разлике за сву децу једнак.

6. Поређење наших података са подацима А. Н. Гвоздева и М. Пшетаљикове дозвољава нам да закључимо да су сви испитаници на узрасту до треће године овладали правилима детерминирања глагола прилогом и правилима дистрибуције прилога у исказу. Редослед у усвајању прилога је веома сличан. Ни у једном материјалу не бележе се аблативни упитни прилози; међу прилозима за место много су чешћи и раније се јављају прилози са локационом, а не са лативном или просекутивном концепцијом места; разлике које се јављају у погледу инвентара прилога идентификованих релација највероватније су биле условљене различитим бројем испитаника и индивидуалним разликама међу њима.

7. Бројност прилошких јединица, начин употребе, а и време усвајања, у говору наших испитаника на узрасту до три године, омогућавају нам да закључимо да дете тог узраста, у тој развојној фази, овладава поступком детерминирања глаголских јединица прилошким, актуализујући околности везане за реализацију акције. „Одступања” од норме говорног окружења, неиспољавање комплетног инвентара условљени су општим когнитивним и језичким развојем детета на посматраном узрасту.

Може се, такође, извести и то да обележја језичке јединице остварена у процесу усвајања говора могу бити, и јесу, показатељ и њеног положаја и употребе у систему оног језика који дете усваја, а уз поштовање индивидуалних разлика међу језицима и показатељ њеног положаја и дистрибуције у језику.

табела (1)

I: Прилози за обележавање *места*¹⁰

прилог	узраст	учесталост			употреба	
		В	Н	Ф	Р	С
ГДЕ	1;0	+			+	
ТАМО	1;0	+			+	
ТУ	1;1	+			+	
ДОЛЕ	(1;0) 1;4	+			+	+
ГОРЕ	(1;0) 1;4	+			+	+
НАПОЉЕ	1;5	+				+
ОКОЛО	1;6		+			+
ОВДЕ	1;7	+			+	
НАПОЉУ	1;7	+				+
ДАЛЕКО	1;7		+			+
НАПРЕД	1;7		+			+
ПРЕКО	1;8		+	+		+
КУДА	1;9			+		+
УНУТРА	1;9		+		+	+
ОВАМО	2;0		+			+
НИГДЕ	2;0			+		+
НЕГДЕ	2;1		+			+
ПОЗАДИ	2;3			+	+	
НАЗАД	2;3			+		+
БЛИЗУ	2;4		+			+
НИКУД	2;5			+		+
СВУДА	2;5			+		+

табела (2)

I: Прилози за обележавање *времена*а) Прилози за обележавање *времена реализације*

прилог	узраст	учесталост			употреба	
		В	Н	Ф	Р	С
ОДМАХ	1;0	+			+	
САД	1;4	+			+	
ПОСЛЕ	1;4	+			+	+
СУТРА	1;5	+			+	+
ЈУЧЕ	1;6	+			+	+
СИНОЋ	1;6			+	+	
ДАНАС	1;7	+			+	
НОЋАС	1;7			+		+
КАД	1;8		+		+	
ОНДА	1;8	+			+	
ЈОШ МАЛО	1;11			+		+
ДРУГИ ПУТ	2;1			+		+

¹⁰ У табелама су кориштени следећи симболи: В = висока учесталост, Н = ниска учесталост, Ф = фрагментарна учесталост, Р = релациона употреба, С = стереотипизирана употреба, С_к = стереотипизирана употреба колоквијалног типа, С_д = стереотипизирана употреба карактеристична за говор деце.

прилог	узраст	учесталост			употреба	
		В	Н	Ф	Р	С
СКОРО	2;1			+	+	+
ВЕЋ	2;1	+			+	
УВЕЧЕ	2;1			+		+
ЈУТРОС	2;2		+		+	
НИКАД	2;3		+			+
НЕКАД	2;3		+		+	+
ПРЕ	2;3	+			+	+
ЈЕДАНПУТ	2;4			+		+
ДОВЕЧЕ	2;6			+		+
ЈОШ	2;7			+	+	
УЈУТРО	2;7		+			+
ВИШЕ	2;7			+		+
МАЛО ПРЕ	(2;4) 2;9			+	+	
ДАВНО	2;10			+		+
ЈЕДНОМ	2;11			+		+

табела (3)

I: Прилози за обележавање времена

б) Прилози за обележавање трајања реализације

прилог	узраст	учесталост			употреба	
		В	Н	Ф	Р	С
МАЛО	1;4	+				+
БРЗО	1;4		+			+
СТАЛНО	1;6	+			+	
ДУГО	2;1	+				+
МИНУТ	2;1		+			+
УВЕК	2;3		+		+	
ЗАЧАС	2;3			+		+
ЈОШ	2;6			+	+	
ЧАСКОМ	2;10			+		+

табела (4)

I: Прилози за обележавање времена

ц) Прилози за обележавање учесталости реализације

прилог	узраст	учесталост			употреба	
		В	Н	Ф	Р	С
ОПЕТ	1;5	+			+	
ЈОШ ЈЕДНОМ	2;0			+		+
ПОНОВО	2;3			+		+

табела (5)

I: Прилози за обележавање начина

прилог	узраст	учесталост			употреба	
		В	Н	Ф	Р	С
ТАКО	1;1	+			+	+
КАКО	1;4	+			+	
ТЕШКО	1;5	+				+
ЛЕПО	1;7	+			+	
ОВАКО	1;9				+	
ДОБРО	1;10		+		+	
ФИНО	2;0			+		+
ТИХО	2;0			+		+
БРЗО	2;1		+		+	+
ЗАЈЕДНО	2;2			+		+
ОДЛИЧНО	2;3			+		+
ПОЛАКО	2;6			+		+
ТОПЛО	2;7			+		+

табела (6)

I: Прилози за обележавање количине и интензитета

прилог	узраст	учесталост			употреба	
		В	Н	Ф	Р	С
ЈАКО	1;3	+			+	+
ЈОШ	1;6	+			+	
ВИШЕ	1;8		+			+
ПУНО	1;8	+			+	
ТАКО	1;9	+			+	+
МАЛО	2;0	+			+	
ПОМАЛО	2;0			+		+
ОВАКО	2;0			+	+	
КОЛИКО	2;1		+		+	+
МНОГО	2;2	+			+	
ДОСТА	2;3		+			+
СКРОЗ	2;4		+			+
КАКО	2;6			+		+
СТРАШНО	2;7			+		+
ТОЛИКО	2;9			+		+

табела (7)

I: Прилози за обележавање узрока

а)

прилог	узраст	учесталост			употреба	
		В	Н	Ф	Р	С
ЗАШТО	1;4	+			+	+
ЗАТО	1;11	+			+	+
ШТО (зашто)	2;0	+			+	+

б) *зайо што*

ЗАТО ШТО	1;7	+		+
ШТО (зато што)	2;1		+	+

табела (8)

II: *Уишйни йрилози*

прилог	нејезички садржај	узраст
ГДЕ	место	1;0
КАКО	начин	1;4
ЗАШТО	узрок	1;4
КАД	време	1;8
КУДА	место	1;9
КОЛИКО	количина	2;1

табела (9)

II: *Деиктйчни йрилози*

прилог	нејезички садржај	проксимал	медијал	дистал	узраст
ТАМО	место		+	+	1;0
ТУ	место	+	+		1;1
ТАКО	начин	+	+		1;1
САД	време	+	+		1;4
ОВДЕ	место	+			1;7
ОНДА	време		+	+	1;8
ОВАКО	начин	+			1;9
ОВАМО	место	+			2;0

табела (10)

II: *Прилози с обележјем негација |+/|*

прилог	нејезички садржај	узраст
НИГДЕ	место	2;0
НИКАД	време	2;3
НИКУД	место	2;5

табела (11)

II: Прилози с обележјем неодређености |+/|

прилог	нејезички садржај	узраст
НЕГДЕ	место	2;1
ДРУГИ ПУТ	време	2;1
НЕКАД	време	2;3
ЈЕДАНПУТ	време	2;4
СВУДА	место	2;5
ЈЕДНОМ	време	2;11

табела (12)

II: Прилози идентификованих релација

прилог	нејезички садржај	узраст
ЈАКО	количина	1;3
ДОЛЕ	место	1;4
ГОРЕ	„	1;4
ПОСЛЕ	време	1;4
БРЗО	„	1;4
МАЛО	„	1;4
НАПОЉЕ	место	1;5
СУТРА	време	1;5
ОПЕТ	„	1;5
ТЕШКО	начин	1;5
ОКОЛО	место	1;6
ЈУЧЕ	време	1;6
СИНОЋ	„	1;6
СТАЛНО	„	1;6
ЈОШ	количина	1;6
НАПОЉУ	место	1;7
ДАЛЕКО	„	1;7
НАПРЕД	„	1;7
ДАНАС	време	1;7
НОЋАС	„	1;7
ЛЕПО	начин	1;7
ПРЕКО	место	1;8
ВИШЕ	количина	1;8
ПУНО	количина	1;8
УНУТРА	место	1;9
ТАКО	количина	1;9
ДОВО	начин	1;10
ЈОШ МАЛО	време	1;11
ЈОШ ЈЕДНОМ	„	2;0
ФИНО	начин	2;0
ТИХО	„	2;0
МАЛО	количина	2;0
ПОМАЛО	„	2;0
ОВАКО	„	2;0
СКОРО	време	2;1
ВЕЋ	„	2;1
УВЕЧЕ	„	2;1

прилог	нејезички садржај	узраст
ДУГО	„	2;1
МИНУТ	„	2;1
БРЗО	начин	2;1
ЈУТРОС	време	2;2
ЗАЈЕДНО	начин	2;2
МНОГО	количина	2;2
ПОЗАДИ	место	2;3
НАЗАД	„	2;3
ПРЕ	време	2;3
УВЕК	„	2;3
ЗАЧАС	„	2;3
ПОНОВО	„	2;3
ОДЛИЧНО	начин	2;3
ДОСТА	количина	2;3
БЛИЗУ	место	2;4
СКРОЗ	количина	2;4
ДОВЕЧЕ	време	2;6
ПОЛАКО	начин	2;6
КАКО	количина	2;6
ЈОШ	време	2;7
УЈУТРО	„	2;7
ВИШЕ	„	2;7
ТОПЛО	начин	2;7
СТРАШНО	количина	2;7
МАЛО ПРЕ	време	2;9
ТОЛИКО	количина	2;9
ДАВНО	време	2;10
ЧАСКОМ	„	2;10

табела (13)

III: Учесћалосћ

прилог	нејезички садржај	В	Н	Ф	узраст
ГДЕ	место	+			1;0
ТАМО	„	+			1;0
ТУ	„	+			1;1
ДОЛЕ	„	+			(1;0) 1;4
ГОРЕ	„	+			(1;0) 1;4
НАПОЉЕ	„	+			1;5
ОВДЕ	„	+			1;7
НАПОЉУ	„	+			1;7
ОДМАХ	време	+			1;0
САД	„	+			1;4
ПОСЛЕ	„	+			1;4
СУТРА	„	+			1;5
ЈУЧЕ	„	+			1;6
ДАНАС	„	+			1;7
ОНДА	„	+			1;8
ВЕЋ	„	+			2;1
ПРЕ	„	+			2;3

прилог	нејезички садржај	В	Н	Ф	узраст
МАЛО	„	+			1;4
СТАЛНО	„	+			1;6
ДУГО	„	+			2;1
ОПЕТ	„	+			1;5
ТАКО	начин	+			1;1
КАКО	„	+			1;4
ЛЕПО	начин	+			1;7
ОВАКО	„	+			1;9
ЈАКО	количина	+			1;3
ЈОШ	„	+			1;6
ПУНО	„	+			1;8
ТАКО	„	+			1;9
МАЛО	„	+			2;0
МНОГО	„	+			2;2
ЗАШТО	узрок	+			1;4
ЗАТО	„	+			1;11
ДАЛЕКО	место		+		1;7
НАПРЕД	„		+		1;7
УНУТРА	„		+		1;9
ОВАМО	„		+		2;0
НЕГДЕ	„		+		2;1
БЛИЗУ	„		+		2;4
КАД	време		+		1;8
ЈУТРОС	„		+		2;2
НИКАД	„		+		2;3
НЕКАД	„		+		2;3
УЈУТРО	„		+		2;7
БРЗО	„		+		1;4
УВЕК	„		+		2;3
ТЕШКО	начин		+		1;5
ДОБРО	начин		+		1;10
БРЗО	„		+		2;1
ВИШЕ	количина		+		1;8
КОЛИКО	„		+		2;1
ДОСТА	„		+		2;3
СКРОЗ	„		+		2;4
ОКОЛО	место			+	1;6
ПРЕКО	„			+	1;8
КУДА	„			+	1;9
НИГДЕ	„			+	2;0
ПОЗАДИ	„			+	2;3
НАЗАД	„			+	2;3
НИКУД	„			+	2;5
СВУДА	„			+	2;5
СИНОЋ	време			+	1;6
НОЋАС	„			+	1;7
ЈОШ МАЛО	„			+	1;11
ДРУГИ ПУТ	„			+	2;1
СКОРО	„			+	2;1
УВЕЧЕ	„			+	2;1
ЈЕДАНПУТ	„			+	2;4
ДОВЕЧЕ	„			+	2;6
ЈОШ	„			+	2;7
ВИШЕ	„			+	2;7
МАЛО ПРЕ	„			+	2;9

прилог	нејезички садржај	В	Н	Ф	узраст
ДАВНО	време			+	2;10
ЈЕДНОМ	„			+	2;11
МИНУТ	„			+	2;1
ЗАЧАС	„			+	2;3
ЈОШ	„			+	2;6
ЧАСКОМ	„			+	2;10
ЈОШ ЈЕДНОМ	„			+	2;0
ПОНОВО	„			+	2;3
ФИНО	начин			+	2;0
ТИХО	„			+	2;0
ЗАЈЕДНО	„			+	2;2
ОДЛИЧНО	„			+	2;3
ПОЛАКО	„			+	2;6
ТОПЛО	„			+	2;7
ПОМАЛО	количина			+	2;0
ОВАКО	„			+	2;0
КАКО	„			+	2;6
СТРАШНО	„			+	2;7
ТОЛИКО	„			+	2;9

табела (14)

IV: Употреба

прилог	нејезички садржај	Р	Ск	Сд	узраст
ГДЕ	место	+			1;0
ТАМО	„	+			1;0
ТУ	„	+			1;1
ОВДЕ	„	+			1;7
НЕГДЕ	„	+			2;1
ОДМАХ	време	+			1;0
САД	„	+			1;4
СИНОЋ	„	+			1;6
КАД	„	+			1;8
ОНДА	„	+			1;8
ВЕЋ	„	+			2;1
ЈУТРОС	„	+			2;2
ЈОШ	„	+			2;7
МАЛО ПРЕ	„	+			2;9
СТАЛНО	„	+			1;6
УВЕК	„	+			2;3
ЈОШ	„	+			2;6
ОПЕТ	„	+			1;5
ЛЕПО	начин	+			1;7
ОВАКО	„	+			1;9
ПУНО	количина	+			1;8
МАЛО	„	+			2;0
ОВАКО	„	+			2;0
МНОГО	количина	+			2;2
ДОЛЕ	место	+	+	+	1;4

прилог	нејезички садржај	В	Н	Ф	узраст
ГОРЕ	„	+	+	+	1;4
УНУТРА	„	+		+	1;9
ПОСЛЕ	време	+		+	1;4
СУТРА	„	+		+	1;5
ЈУЧЕ	„	+		+	1;6
СКОРО	„	+	+		2;1
НИКАД	„	+		+	2;3
ПРЕ	„	+		+	2;3
ТАКО	начин	+	+		1;1
КАКО	„	+	+		1;4
ДОБРО	„	+	+		1;10
БРЗО	„	+	+		2;1
ЈАКО	количина	+	+	+	1;3
ТАКО	„	+	+		1;9
КОЛИКО	„	+	+		2;1
ЗАШТО	узрок	+	+		1;4
ЗАТО	„	+	+	+	1;11
НАПОЉЕ	место		+		1;5
ОКОЛО	„			+	1;6
НАПОЉУ	„		+		1;7
ДАЛЕКО	„		+	+	1;7
НАПРЕД	„			+	1;7
КУДА	место		(+)	+	1;9
ОВАМО	„			+	2;0
НИГДЕ	„			+	2;0
НЕГДЕ	„			+	2;1
НАЗАД	„			+	2;3
БЛИЗУ	„			+	2;4
НИКУД	„		(+)	+	2;5
СВУДА	„			+	2;5
НОЂАС	време			+	1;7
ЈОШ МАЛО	„			+	1;11
ДРУГИ ПУТ	„		+	+	2;1
УВЕЧЕ	„			+	2;1
НИКАД	„			+	2;3
ЈЕДАНПУТ	„		(+)	+	2;4
ДОВЕЧЕ	„			+	2;6
УЈУТРО	„			+	2;7
ВИШЕ	„			+	2;7
ДАВНО	„			+	2;10
ЈЕДНОМ	„			+	2;11
МАЛО	„		+	+	1;4
БРЗО	„		+	+	1;4
ДУГО	„			+	2;1
МИНУТ	„		+	+	2;1
ЗАЧАС	„		+	+	2;3
ЧАСКОМ	„		+	+	2;10
ЈОШ ЈЕДНОМ	време			+	2;0
ПОНОВО	„			+	2;3
ТЕШКО	начин			+	1;5
ФИНО	„			+	2;0
ТИХО	„			+	2;0
ЗАЈЕДНО	„			+	2;2
ОДЛИЧНО	„			+	2;3

прилог	нејезички садржај	Р	Ск	Сд	узраст
ПОЛАКО	„			+	2;6
ТОПЛО	„			+	2;7
ВИШЕ	количина			+	1;8
ПОМАЛО	„			+	2;0
ДОСТА	„		+	+	2;3
СКРОЗ	„		(+)	+	2;4
КАКО	„		(+)	+	2;6
СТРАШНО	„		(+)	+	2;7
ТОЛИКО	„		(+)	+	2;9

табела (15)

V: Узраси

узраст	прилог	нејезички садржај
1;0	ГДЕ	место
1;0	ТАМО	„
1;0	ОДМАХ	време
1;1	ТУ	место
1;1	ТАКО	начин
1;3	ЈАКО	количина
1;4	ДОЛЕ	место
1;4	ГОРЕ	„
1;4	САД	време
1;4	ПОСЛЕ	„
1;4	МАЛО	„
1;4	БРЗО	„
1;4	КАКО	начин
1;4	ЗАШТО	узрок
1;5	НАПОЉЕ	место
1;5	СУТРА	време
1;5	ОПЕТ	„
1;5	ТЕШКО	начин
1;6	ОКОЛО	место
1;6	ЈУЧЕ	време
1;6	СИНОЋ	„
1;6	ЈОШ	количина
1;7	ОВДЕ	место
1;7	НАПОЉУ	место
1;7	ДАЛЕКО	„
1;7	НАПРЕД	„
1;7	ДАНАС	време
1;7	НОЋАС	„
1;7	ЛЕПО	начин
1;8	ПРЕКО	место
1;8	КАД	време
1;8	ОНДА	„
1;8	ВИШЕ	количина
1;8	ПУНО	„
1;9	КУДА	место
1;9	УНУТРА	„
1;9	ОВАКО	начин
1;9	ТАКО	количина
1;10	ДОБРО	начин

узраст	прилог	нејезички садржај
1;11	ЈОШ МАЛО	време
1;11	ЗАТО	узрок
2;0	ОВАМО	место
2;0	НИГДЕ	„
2;0	ЈОШ ЈЕДНОМ	време
2;0	ФИНО	начин
2;0	ТИХО	„
2;0	МАЛО	количина
2;0	ПОМАЛО	„
2;0	ОВАКО	„
2;1	НЕГДЕ	место
2;1	ДРУГИ ПУТ	време
2;1	СКОРО	„
2;1	ВЕЋ	„
2;1	УВЕЧЕ	„
2;1	ДУГО	„
2;1	МИНУТ	„
2;1	БРЗО	„
2;1	КОЛИКО	количина
2;2	ЈУТРОС	време
2;2	ЗАЈЕДНО	начин
2;2	МНОГО	количина
2;3	ПОЗАДИ	место
2;3	НАЗАД	„
2;3	НИКАД	време
2;3	НЕКАД	„
2;3	ПРЕ	„
2;3	УВЕК	„
2;3	ЗАЧАС	„
2;3	ПОНОВО	„
2;3	ОДЛИЧНО	начин
2;3	ДОСТА	количина
2;4	БЛИЗУ	место
2;4	ЈЕДАНПУТ	време
2;4	СКРОЗ	количина
2;5	НИКУД	место
2;5	СВУДА	„
2;6	ДОВЕЧЕ	време
2;6	ЈОШ	„
2;6	КАКО	количина
2;7	ЈОШ	време
2;7	УЈУТРО	„
2;7	ВИШЕ	„
2;7	ТОПЛО	начин
2;7	СТРАШНО	количина
2;9	МАЛО ПРЕ	време
2;9	ТОЛИКО	количина
2;10	ДАВНО	време
2;10	ЧАСКОМ	„
2;11	ЈЕДНОМ	„

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Beliћ A., *O језичкој њрироди и језичком развијку*, књ. I. — Нолит, Београд, 1958.
- Bryant P. E., *Perception and Understanding in Young Children, An experimental approach*. — Methuen & Co Ltd, London, 1974.
- Cairns S. H. — J. R. Hsu, *Who, why, when and how a development study*. — J. of Ch. L., Vol. 5, Num. 3, 1978, 477—489.
- Charney H., *The comprehension of „here” and „there”*. — J. of Ch. L., Vol. 6, Num. 1, 1979, 69—81.
- Clark H. H., *Space, Time, Semantics and the Child*. — U: T. E. Moore, ed., 1973, 27—62.
- Clark V. E., *What's in a Word? On the Child's Acquisition of Semantics in his First Language*. — U: T. E. Moore, ed., 1973, 65—109.
- Clark V. E. — C. J. Sengul, *Strategies in the acquisition of deixis*. — J. of Ch. L., Vol. 5, Num. 3, 1978, 457—477.
- Coker P. L., *Syntactic and semantic factors in the acquisition of before and after*. — J. of Ch. L., Vol. 5, Num. 2, 1978, 261—279.
- Cox M. V., *Young children's understanding of in front of and behind in the placement of objects*. — J. of Ch. L., Vol. 6, Num. 2, 1979, 371—375.
- Dale Ph. S., *Language Development: structure and function*. — Illinois, 1972.
- de Villiers J. — P. de Villiers, *Language Acquisition*. — Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, 1980.
- Дмитријев П. А., *Јесу ли њојребна ојраничења?* — Наш језик, н.с. књ. XVII, св. 1—2, Београд, 1968, 23—40.
- Emerson H. F., *Children's comprehension of „because” in reversible sentences*. — J. of Ch. L., Vol. 6, Num. 2, 1979, 279—301.
- Ervin-Tripp S., *Some Strategies for the first Two Years*. — U: T. E. Moore, ed., 1973, 261—287.
- Feagans L., *How to make sense of temporal/spatial „before” and „after”*. — J. of Ch. L., Vol. 7, Num. 3, 1980, 529—539.
- Грицкат И., *O једној особености њрилоја и њрилошких синџајми у срјскохрвајском језику*. — Наш језик, н.с. књ. XII, св. 3—6, Београд, 1962, 78—89.
- Гвоздев А. Н., *Формирование у ребенка јраммајическој сјроя русској јзыка*. — Москва, 1949.
- Ивић М., *Једно њојлавље из јраммајичке нашеј модерној јзыка — сисџем месних њадежа*. — Годшњњак Филозофског факултета у Новом Саду, књ. II, Нови Сад, 1957, 145—157.
- Ивић М., *O срјскохрвајским њрилозима „за начин”*. — Јужнословенски филолог, књ. XXV, Београд, 1979, 1—19.
- Josić M., *An aspect of the development of communicative — linguistic competence in young children*. — Referat pročitán na: Sixth International Congress of Applied Linguistic, Lund, 1981.
- Jonke Lj., *Književni jezik u teoriji i praksi*. — Znanje, Zagreb, 1965.
- Kalogjera D., *U prilog pojmu komunikativne kompetencije*. — Kultura, br. 25, Beograd, 1974, 138—147.
- Kavanaugh R. D., *Observations of the role of logically constrained of before and after*. — J. of Ch. L., Vol. 6, Num. 2, 1979, 353—359.
- Moore E. T., ed., *Cognitive Development and the Acquisition of Language*. — Academic Press, New York — London, 1973.
- Piaget J., *The language and thought of the child*. — London: Routledge & Kegan Paul, 1959.
- Piaget J., *Sud i rasuđivanje kod deteta*. — Institut za pedagoška istraživanja, Beograd, 1960.

- Piaget J., *The Mechanisms of Perception*. — London: Routledge & Kegan Paul, 1969.
- Пијаже Ж.,—Б. Инхелдер, *Интелектуални развој деце*. — Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1978.
- Пишпер П., *Заменички прилози са значењем месца и времена у руском, њољском и српскохрватском језику*. — Зборник за филологију и лингвистику, књ. XXI/1, Нови Сад, 1978, 63—83.
- Przeteczniakowa M., *Rozwój i rola przysłówków w mowie i myśleniu dziecka do lat trzech*. — Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego, No 15, Warszawa, 1956, 139—193.
- Savić S., *Aspects of adult — child communication: the problem of question acquisition*. — J. of Ch. L., Vol. 2, Num. 2, 1975, 251—261.
- Савић С., *Функција питања која одрасли упућују деци*. — У зборнику: Језик у друштвеној средини, Форум, Нови Сад, 1976, 113—121.
- Стевовић И., *Прилози као врста речи*. — Јужнословенски филолог, књ. XXX, св. 1—2, књ. XXXI, Београд, 1973, 615—623, 79—111.
- Tyack D. — D. Ingram, *Children's production and comprehension of questions*. — J. of Ch. L., Vol. 4, Num. 2, 1977, 211—224.
- Wooten J., S. Merkin, L. Hood, L. Bloom, *Wh-Questions: Linguistic Evidence to Explain the Sequence of Acquisition*. — Referat pročitán na: Biennial Meeting of the Society for Research in Child Development, San Francisco, 1979.
- Journal of Child Language* (J. of Ch. L.), Cambridge University Press.

OSOBINE JEZIČKOG KOMUNICIRANJA SA DECOM PREDŠKOLSKOG UZRASTA

1.1. Značaj sredine za razvoj komunikacije i govora deteta već odavno je vansporan. Lurija je još 1930. godine govorio vrlo eksplicitno o tome da „svaka angažovana vaspitna i obrazovna sredina, svako integrisanje deteta u određenu društvenu organizaciju, prvenstveno podstiče i oblikuje jezik deteta, a kroz njegov jezik menja i njegove intelektualne aktivnosti . . . Govor, više od bilo koje funkcije ljudskoga ponašanja, zavisi od istorijskih okolnosti u kojima se razvija.” (Lurija, 1930). O razmeri toga uticaja diskusije nisu završene. Gotovo niko¹ ne poriče da su i izvesni aspekti sredine bitni za jezički razvoj, ali je pitanje koji aspekti naročito, ili koji više, a koji manje i koliki je značaj kojeg aspekta, a naročito u kakvom je odnosu uticaj sredine prema nasleđenim, prirodnim sposobnostima deteta.

Među mnogobrojnim faktorima onoga što se naziva „sredina”² treba naročito imati na umu *porodičnu sredinu*, i u toj sredini *odraslog* — i to na prvom mestu *majku*, zatim ostale članove uže porodice, odnosno one koji sa detetom ostvaruju stalan i neposredan kontakt. Ali nije svejedno kakav kontakt: pozitivne efekte na razvoj deteta uopšte, pa i na razvoj njegovih verbalnih sposobnosti, daje strpljivo i predano bavljenje detetom i dobar emocionalni kontakt. Pored uže porodice, koja je, naročito na najranijem uzrastu, veoma bitan faktor razvoja govora, odnosno razvoja komunikativne kompetencije, bitno mesto među sredinskim faktorima ima *predškolska ustanova*.

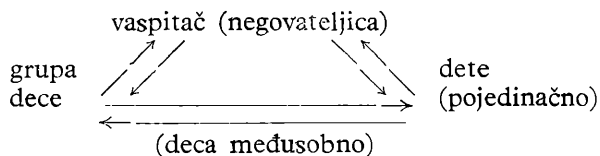
1.2. Može se reći da je *predškolska ustanova*, već po prirodi svoje organizacije, podsticajna za razvoj verbalne komunikacije kod dece koja su njome obuhvaćena. Činjenica je da dete — jedinče u porodici ima manje uslova da

---

¹ I uzdržanije procene značaja sredine za razvoj govora, kakva je, na primer, Lenebergova, ne potcenjuju, odnosno ističu taj značaj, uz komentare i dopune koje su prihvatljive: „. . . sposobnost za jezik sledi sopstvenu prirodnu istoriju. Dete uspeva da iskoristi tu sposobnost ukoliko sredina pruži makar i samo neznatnu stimulaciju i priliku. Detetovo uključivanje u jezičku aktivnost može biti ograničeno okolnostima sredine, ali se osnovna sposobnost ne može lako sputati.” (Leneberg, 1980)

² Faktora sredine je, svakako, znatno više, ali nam nije namera da ovde navodimo njihovu iscrpnu listu. Detaljniji podaci o tim faktorima u jugoslovenskom društvu dati su u radu M. Jocić 1977. Primetno je da ti faktori nisu zauvek dati i nepromenljivi: sredstva masovne komunikacije, na primer, u poslednje vreme izbila su među bitne faktore sredine i sve više autora ističe njihov značaj i uticaj na usvajanje i razvoj govora (Pressman, N. Postman, 1961; J. Pruha, 1973).

bude izloženo različitim tipovima govorne komunikacije³ koji u predškolskoj ustanovi čine sastavni deo svakodnevne situacije⁴: komunikacija dete — dete, dete — deca, deca — dete, vaspitač — deca (grupa), vaspitač — dete, dete — vaspitač, itd. Struktura tih različitih tipova komunikacionih kontakata mogla bi se rezimirati jednim modelom „svako sa svakim drugim”:

Ovakav tip komunikacije predstavlja kombinaciju osobina individualne i grupne komunikacije.⁵ Stalna izloženost deteta tim raznovrsnim mogućnostima komuniciranja priprema ga, osposobljava i uči tim modelima.

1.2.1. Vaspitač (negovateljica) je u predškolskoj ustanovi osnovni činilac detetovog celokupnog, pa i govornog razvoja.⁶ Važno je podsetiti na to da svoju celokupnu vaspitno-pedagošku aktivnost vaspitač realizuje pre svega putem verbalne aktivnosti. Nije zato svejedno kakva će ta aktivnost biti, kao ni to kakav je govor vaspitača koji u predškolskoj ustanovi za decu treba da bude podsticajan i uzoran model. Za razliku od roditelja, drugih odraslih iz detetove porodične sredine, odraslih i vršnjaka,⁷ vaspitač se decom koja idu u predškolsku ustanovu bavi organizovano i smišljeno. Ono što mnogi roditelji znaju i čine u cilju podsticanja opšteg i govornog razvoja dece intuitivno, vaspitač radi na osnovu poznavanja zakonitosti psihofizičkog razvoja deteta i naučenih metodoloških strategija. Vaspitač ima zadatak da decu

³ Govoreći o osobinama razvoja dijaloga kod male dece, T. Slama — Kazaku ističe „čto dlja spontannogo pojavlenija kommunikativnoj funkciji reči, tak i dlja jejo razvitija čezvychajno važno čtoby rebenok ne ros edinoko.” (T. S. Kazaku, 1961).

⁴ Govoreći o strukturi komunikacije u razredu, što je u osnovi isti tip komunikacije kao i u predškolskoj ustanovi (vaspitač-grupa dece), J. Pruha navodi da „in a system of 30 pupils and teacher there exist 466 potential communicative contacts”. (J. Pruhe, 1961).

⁵ Ne bismo se složili sa stanovištem J. Pruhe (cit. delo) da je to kombinacija osobina grupne komunikacije i masovne komunikacije. Pre svega, komunikacioni kontakt tipa 1—1, mada se radi o grupi, često je dominantan. Što se, pak, tiče masovne komunikacije, ta komunikacija najčešće nije direktna, neposredna (face to face), kakva je komunikacija u razredu odnosno predškolskoj ustanovi, nego je posredna (knjige, ploče, novine, radio, televizija), izuzev kada su u pitanju masovni skupovi i sastanci.

⁶ D. Slobin piše „da osnovne lingvističke podatke deca ne dobijaju uvek od roditelja i da u nekim kulturama roditeljski input igra nezatnu ulogu u predškolskom periodu kada dete aktivno usvaja jezik (D. I. Slobin, 1975). B. Blount kao presudan faktor govornog razvoja predškolskog deteta u jeziku Luo u Keniji navodi uticaj negovateljice (B. Blount, 1972).

⁷ Smatra se da je uticaj inputa starije dece na govora predškolske dece sasvim sličan inputu roditelja u odnosu na govor dece (D. Slobin, 1975). U nekim kulturama uticaj drugog deteta i vršnjaka na razvoj govora kod dece je presudan („the chief source of language for many language learners, was not their parents but other, slightly older, children.” C. B. Farwell, 1975). To potvrđuju nalazi K. T. Kernan (1969) na osnovu istraživanja kulture Samoa. U našim uslovima uticaj vršnjaka na govor predškolske dece nije ispitivan, ali nam se čini da nije naročito velik, i da dolazi do izražaja tek u školskom periodu.

naučiti socijalnim pravilima, osnovnim pojmovima o prirodi i društvu koje decu okružuje, osnovnim veštinama — crtanju, pevanju, pravilima komunikacije i ne samo da ih podstiče i upućuje kada da govore, nego da ih uči kako da govore. Pretpostavlja se zato da i vaspitač ume dobro i gramatički pravilno da govori i da zna i primenjuje niz postupaka koji mu pomažu pri učenju dece pravilima komunikacije i govora.

2.1. Nastojeći da saznamo i opišemo osnovne osobine verbalne komunikacije vaspitača sa decom u predškolskoj ustanovi, posećivale smo⁸ tokom jedne školske godine, po jedanput mesečno, jednu predškolsku ustanovu.⁹ Za posmatranje smo odabrale takozvanu „mlađu mlađu” grupu u kojoj je starost dece na početku posmatranja bila oko 3; 4. Posmatranje je započinjalo u 8 ujutru i trajalo do 12 časova, dakle od doručka do odlaska dece na spavanje. Sa grupom i njenim vaspitačem, a povremeno i sa negovateljicom, bile smo, dakle: za vreme doručka, za vreme slobodnog zanimanja — igre (bez vaspitača — deca sama u sobi za igru), obaveznog zanimanja (koje vodi vaspitač), pranja ruku, odlaska na doručak i na ručak, za vreme ručka i pripreme za spavanje. Vaspitač u grupi bila je mlađa žena, ali stručno-pedagoški veoma iskusna. Sa njom smo često i mnogo razgovarale, ali joj nismo davale nikakva uputstva, niti pak primedbe, u vezi sa njenim radom. Obavezna zanimanja (s obzirom na to da je tada bila najveća tišina) snimale smo na magnetofon i ujedno zapisivale svoja zapažanja, podatke o situaciji i iskaze vaspitača odnosno dece. Za vreme ostalih aktivnosti samo smo beležile iskaze i osnovne podatke o situaciji. Sav zabeležni (odnosno snimljeni) materijal sređen je i oformljen u Dnevnik podataka o komunikaciji dete—dete i vaspitač—deca u predškolskoj ustanovi.

2.2. U posmatranoj grupi bilo je ukupno 32 dece¹⁰. Kada je posmatranje započelo, grupa¹¹ je delovala vrlo razbijeno — većina dece bila su stalno agresivna i plačljiva. Saradnja vaspitača i dece još nije postojala. Gotovo sva pažnja vaspitača bila je usmerena na uspostavljanje „reda” i discipline, navikavanje dece na pravila ponašanja koja podrazumevaju: naučiti ćutati kada vaspitač ili drugi govori; naučiti slušati šta vaspitač ili drugo dete govori; poštovati komande vaspitača; govoriti kada te pitaju itd. Za razliku od ranih navika spontanog ponašanja, deca su, dakle, učena da se ponašaju organi-

⁸ Ovaj, uslovno rečeno eksperiment, zajednički su planirale i izvele mr Vera Vasić i mr Mirjana Jocić, u okviru projekta „Psiholingvistička istraživanja i usvajanje srpsko-hrvatskog jezika” na kojem se radi u Institutu za južnoslovenske jezike Filozofskog fakulteta u Novom Sadu. V. Vasić je svoju pažnju u ovom posmatranju usmerila prevashodno na komunikaciju dece u grupi; o svojim zapažanjima i zaključcima ona je saopštila u radu „Osobine jezičkog komuniciranja dete—dete u predškolskoj ustanovi” (up. V. Vasić u štampi).

⁹ Reč je o predškolskoj ustanovi „Radosno detinjstvo” u Novom Sadu.

¹⁰ I za naše uslove ovo je zaista premnogo dece. Veoma je teško da vaspitač uopšte vlada tolikom grupom, a da izbegne sistem „časa”, da bude neposredan, zanimljiv i da posveti dovoljno pažnje (individualna pažnja na ovom uzrastu je neophodna) svakom detetu. Upravo ova situacija (veoma veliki broj dece) uslovlila je javljanje velikog broja komandi, zabrana, opomena i pretnji u obraćanju vaspitača deci.

¹¹ Vaspitač je mesec dana pre početka našeg posmatranja primio ovu grupu iz jaslica — to je do tada bila jaslena grupa i imala je negovateljicu. Vaspitač je, dakle, još uvek bio nov za decu u grupi.

zovano i da poštuju socijalna i komunikaciona pravila. Aktivnost kojoj je vaspitač posvećivao najviše pažnje, i koja, i u strukturi organizacije predškolske ustanove i zadataka pojedinaca u njoj, predstavlja najvažniju aktivnost vaspitača u radu sa grupom koja mu je poverena, je takozvano zanimanje.¹² Zanimanje treba da bude unapred pripremljeno i organizovano je u osnovi po principu pripreme i obrade pojedinih metodskih jedinica. Tokom zanimanja vaspitač je najduže sa decom i najviše se govorno angažuje. Najveći deo govornog materijala i vaspitača i dece zabeležen je, stoga, na zanimanjima.

3.1. Za uspešno opštenje vaspitača sa decom u predškolskoj ustanovi neophodan je stalan fizički i emocionalni kontakt. U okviru toga kontakta verbalno obraćanje je najbitnije (up. Zaporožec — Lisina, 1973). Verbalnu komunikaciju vaspitača sa decom u posmatranoj grupi karakteriše nastojanje vaspitača: da uspostavi i održi disciplinu, da se adaptira deci kako bi ga ona bolje prihvatila i razumela, da održi zainteresovanost dece za komunikaciju, odnosno sadržaje i poruke koje putem te komunikacije želi da prenese i da animira, podstakne decu na komunikaciju. Na samom početku posmatranja i beleženja vaspitač je najveći deo vremena tokom zanimanja provodio u umirivanju dece i nastojanju da postigne zajedničku koncentraciju kao uslov za razgovor. Govor vaspitača u tim prilikama imao je formu razbijenog, digresivnog, iscepanog monologa. To se događalo i kasnije, ali znatno ređe: i najmanja sitnica mogla je da skrene pažnju dece, da poremeti disciplinu, izazove žagor, svađu, viku, plač — dakle prekid komunikacionog toka. Vaspitač u tim situacijama nije bivao u stanju da ostvari ono što je planirao, zato su u toj prvoj fazi retki primeri kontinuiranog govora vaspitača i uopšte dužeg, tematski povezanog govora vaspitača upućenog deci. Takav tip govora javljao se najčešće kada je vaspitač pričao priču ili komentarisao film, nastojeći da ga deci približi i učini razumljivim. U tim slučajevima vaspitač je bivao posrednik između sadržaja (filma ili priče, odnosno slikovnice) i dece.

3.1.1. Vaspitač se najčešće obraćao čitavoj grupi dece; može se, dakle, reći da je u slušanje kao elemenat komunikacije bila uključena cela grupa, ali direktan, dijaloški tip komunikacije vaspitač je ostvarivao znatno ređe. Karakteristika toga dijaloškog tipa komunikacije sa pojedincima iz grupe je da su to najčešće bili uvek isti pojedinci, predstavnici „javnog mnjenja grupe”. Čini se da ni sam vaspitač nije mnogo nastojao da bude više takvih pojedinaca, nego je svoj podsticaj usmeravao na one koji su i sami bili govorno znatno aktivniji i spremniji za komunikaciju. Čutanje dece (većeg broja) u grupi tokom komunikacije vaspitač-grupa može da znači da ona pažljivo prate komunikaciju, da primaju poruke vaspitača, ali i da komunikacija ide mimo njih.

3.1.2. Monolozi vaspitača u posmatranim situacijama bili su znatno češći i duži (mada često prekidani dečjim upadicama), nego dijalozi sa decom. Dijalog sa jednim detetom obično se ostvarivao samo u okviru dve-tri ili četiri razmene, uglavnom na nivou pitanje (komanda, zahtev) — odgovor. Najčešća šema komunikacije bila je: vaspitač se obraća celoj grupi, neko

¹² Zanimanja su iz sledećih oblasti: negovanje maternjeg jezika, osnovni pojmovi iz prirode i društva, muzičko vaspitanje, likovno vaspitanje i fizičko vaspitanje. Veoma često deca su u okviru zanimanja gledala razne filmove sa obrazovno-vaspitnim sadržajima.

dete skreće na sebe pažnju — vaspitač individualizira dijalog, vaspitač se ponovo obraća celoj grupi.

Vaspitač je, dakle, bio taj koji najčešće započinje komunikaciju, mada ima situacija da je neko dete nastojalo da započne komunikaciju, a vaspitač se o to oglušivao nastojeći da održi kontinuitet priče koju priča.

3.2. Dijalog koji je vaspitač ostvarivao sa grupom, odnosno pojedincima iz grupe, nema osobine pravog dijaloga¹³ — razmene informacija i saznavanja novoga: vaspitač uglavnom unapred zna odgovore na pitanja koja upućuje deci, a pitanja čine znatan deo ukupne verbalne komunikacije vaspitača sa decom. Taj dijalog često ima za cilj opomenu, umirivanje, ili, pak, reagovanje na neki postupak dece (deteta) ili je to zahtev koji ne traži ni odgovor ni komentar. Može se, dakle, reći da je pravi dijalog redak. Ova pojava se može tumačiti adaptacijom, ali, reklo bi se, jednom vrstom negativne adaptacije vaspitača na uslove u kojima radi.

3.2.1. Celokupna komunikacija vaspitača sa decom u predškolskoj ustanovi, s obzirom na osnovnu namenu i sadržaj, može se sistematizovati u nekoliko osnovnih tipova, odnosno kategorija.

1. Najave i obaveštenja

Ovim tipom obraćanja vaspitač najčešće otvara komunikaciju na zanimanju, odnosno najavljuje deci nove teme ili nove aktivnosti.

Primeri

1. V¹⁴: Ja prozivam. Prvo ću da prozovem, pa ću vam onda reći šta ćemo raditi.
2. Ići ćemo u posetu, u stvari, promenićemo učionicu našu.
3. Danas ćemo crtati igračku koju svako želi.
4. A sada ćemo gledati film o životinjama, o tome kako se životinje sklanjaju zimi.

Jedan tip obaveštenja uključuje jednovremeno i davanje pravila:

Primer

1. V: Deco, kada se crta samo je jedna boja u ruci.

¹³ „First of all dialogu is signified by the real and active presence of at least two partners who alternately have the role of speaker and listener and who by their replies help the quantity of information transmitted through language to progress, no matter how little and under what form. (. . .)

The funktion of communication can be realized through any expression to *another* person, real or imaginary (that is through simple *addressing* whole dialogue also presupposes the *reply*, that is acceptance of the situation of „interlocutor” of „active listener” who unswers or reports to the speaking partner. This situation creates the dialogue relation of speech between two or more persons, beginning with the simplest form, of address — answer, to complex conversation in a group between more than two partners.” (S. Cazacu, 1977. p. 40).

¹⁴ Simbolom V označen je vaspitač, simbolom D dete, simbolom Dc više dece (grupa dece), Sit. — situacija (situacija se navodi samo tamo gde je baš neophodna za razumevanje primera).

Najave i obaveštenja ovoga tipa liče na postupak koji deca primenjuju prateći neku svoju aktivnost verbalnim opisivanjem toga šta će uraditi ili šta upravo rade. Intuitivno, možda, vaspitač ide u susret, adaptira se načinu na koji deca komuniciraju, jer na tom ranom uzrastu taj tip referisanja o aktivnosti koju obavlja jedan je od najfrekventnijih vidova verbalne aktivnosti deteta.

2. *Naracija, objašnjenja*

Ovim tipom verbalnog obraćanja vaspitač se koristi samo kada priča priču, kada deca gledaju film bez propratnog teksta ili kada pokazuje knjige sa slikama.

Primeri

1. V: A Sneško, pošto je to bajka,
Sneško je oživeo,
a u bajci se može svašta desiti (Sit. počinje film)
- V: (nastavlja) Jedna mala devojčica se tako udarila da se onesvestila. Tako je u bajci.
Ona je počela da plavi, da se smrzava. Ali, pošto se sneg topi tamo gde je toplo, njoj je pomogao, ali on se otopio.
A sad pogledajte, obratite pažnju, ovde muzika priča.

Karakteristično je da kada se koristi ovim tipom obraćanja vaspitač ne želi da reaguje na pitanja i upadice dece (o čemu smo već govorili), pa ih i ne koristi kao mogućnost da decu aktivno uključi u priču i navede ih da iznesu svoja iskustva i zapažanja. Uz objašnjenja vaspitač podstiče decu da budu pažljivi gledaoci i da uočavaju šta je od sadržaja koji im se komunicira bitno.

3. *Upozorenja, opomene*

U nastojanju da što bolje vlada situacijom, vaspitač se veoma često koristi ovim tipom obraćanja, bilo da se obraća grupi u celini, bilo deci pojedinačno.

Primeri

Upozorenja

1. V: Samo glasno da mi se javite.
2. V: Iva, neću uzeti crtež zato što ga savijaš tako.

Opomena bez direktnog identifikovanja

1. V: Neko ne sedi lepo i neće ići u bioskop.
2. V: Mi danas uopšte nećemo ići u bioskop, zato što neka deca ne slušaju.

3. V: Deco, šta smo se dogovorili?
Ako ne znamo da sedimo, onda
ne možemo ići u pozorište.

Opomena sa identifikacijom

1. V: Milane, mogao si još nešto
nacrtati.
2. V: Ako nekom bude dosadno, izvešću
ga napolje da drugi mogu
slušati.
3. V: Maja ne vidi šta mi gledamo. (Sit: sva deca gledaju film, a Maja gleda kroz
prozor).

4. *Pretnje*

Da bi postigao disciplinu, naveo decu da urade ono što od njih zahteva, vaspitač pribegava i, uslovno rečeno, pretnjama. Te pretnje često sadrže i elemente ucenjivanja onim do čega je, po mišljenju vaspitača, deci (detetu) naročito stalo.

Primeri

1. V: Nećeš mi porasti, ako ne jedeš.
2. V: Sandra, sine, mi ćemo tebe ostaviti, ostaćeš sama..
3. V: Ovu Maju uopšte neću voleti i
neću je voditi sa mnom kad ne sluša.
4. V: Ne možemo ići u bioskop da gledamo film, ako pričamo.
5. V: Dobro, ko me ne gleda, taj se neće sa mnom igrati.
6. V: Gorane, više te neću voleti, poslaću te u drugu grupu.
7. V: Ko ne bude lepo sedeo, neće ići sa mnom u pozorište.

5. *Izazivanje znatiželje*

Jedan od načina da se deca zainteresuju za ono što će raditi ili o čemu će se govoriti je izazivanje znatiželje, uz izvesnu tajnovitost.

Primeri

1. V: Ajde da deca lepo sada sede,
pa da vam nešto važno, važno
kažem. Sad ću vam reći gde ćemo
ići.

Kod ovog načina obraćanja vaspitač menja glas, govori vrlo tiho, stvara posebnu atmosferu nečega što se očekuje.

6. *Zapovesti, komande*

Ovo je veoma frekventan tip obraćanja u komunikaciji vaspitača sa decom. Sve zapovesti nisu istoga nivoa, iste „jačine”. Indirektne zapovesti su blaže, izriču se posebnim tipom rečenica koje su često u obliku nepravilnih pitanja.

*Indirektne zapovesti**Primeri*

1. V: Da sednemo na ivicu tepiha, deco?
2. V: Ratko, da mi lepo sedneš.
3. V: Ajde po turski da sednemo.
4. V: Svako će da nacрта ono što bi
želeo da ima.

Direktne zapovesti

1. V: Nikola, lepo sedi!
2. V: Okreni se i gledaj, Dušane!
3. V: Ko je završio, neka stavi ruke
u krilo!
4. V: Izvoli, sedi na mesto!
5. V: A ne, vrati se nazad i namesti stolice! (Sit: obraća se nekolicini dece)

Zapovesti često predstavljaju blage komande i zabrane.

Primeri

1. V: Ne smemo lupati po stolu,
jer onda ne čujete.
2. V: Moji mali da stanu ovde
pored zida.

7. Podsticanja, pohvale

Vaspitač razbija inertnost grupe ili, pak, atmosferu nemira, podsticanjem koje je usmereno na to da deca urade ono što im je zadatak, da se takmiče ko će što bolje obaviti zadatke, da stupe u komunikaciju, da pričaju, da se umire itd.

Primeri

1. V: Šta si nacrtala?
D: (devojčica nešto tiho, nerazumljivo kaže)
V: Lutkicu! Ti Milane?
D: Ja sam . . . (učuti)
V: Ova ti je kruška divna!
2. V: Da vidim, ko će bolje? (Sit: deca prave kuće od kocaka)
3. V: Deco, ko će biti najvredniji
da mi donese igračke?
4. V: Hajde da mi po turski sednete.
Ko će po truski da sedi? Vidi kako
Jelena lepo sedi.

3.3. Gotovo svim navedenim tipovima obraćanja vaspitač se koristio naročito prilikom obaveštavanja o *pravilima ponašanja*. Učenje ovih pravila zastupljeno je tokom celokupne aktivnosti vaspitača, počev od prozivanja (ko je prisutan, a ko odsutan), navikavanja da se odazovu na prozivku, preko

pozdravljanja, oslovljavanja, javljanja za reč, upotrebe *molim*, *hvala*, *izvolite*, ponašanja za vreme jela, načina sedenja, načina rukovanja priborom itd.

1. V: Prijatno!
Dc: (deca čute i jedu)
V: A šta se kaže?
2. V: Deco, za vreme doručka ruke su gore,
sve dok jedemo ruke su gore.
3. V: Milane, sine, prsti se ne stavljaju
u šolju.
4. V: Ne, piti, čemu služi kašika ako
ćemo piti.
Ne, piti, nego kašikom. (Sit: nekoliko dece pije za ručkom supu iz tanjira)
Jednom rukom se drži
tanjir, a drugom kašika.

4.1. Jedna od opštih karakteristika govora vaspitača upućenog deci jeste povišena intonacija.¹⁵ To potvrđuje i veoma česta upotreba (najčešća) uzvičnih i upitnih tipova rečenica. Naročito su zastupljene rečenice koje počinju *voкатivom*, odnosno podsticajnom rečom *hajde* (/ʔajde). Moglo bi se reći da je govor posmatranog vaspitača prezasićen ovim tipom podsticajnih rečenica kojima se istovremeno izriče zapovest ili pretnja. Samo tokom jedne posete, jednog beleženja, registrovani su sledeći primeri ovakvih rečenica:

Primeri

1. V: *Deco, ajde* da pustimo ruke dole!
2. V: *Deco, ajde* lepo da sednemo!
3. V: *Deco*, pa mi nećemo ići da gledamo film!
4. V: *Ajde*, da vidim, *deca* u red!
5. V: *Ajde*, lepo sedi, Beata, Jelena, Tanja!
6. V: *Ajde*, da lepo sednemo pa ćemo da se prozovemo.
7. V: *Ajde* da sviramo macu.
8. V: *Ajde* da vidim ko najlepše sedi!
9. V: *Ajde* da se svi uhvatimo, idemo svi u krug!
10. V: *Ajde*, uhvati se u voz!
11. V: *Ajde*, moja mala *deca* da stanu u voz da
idemo kod tetka Milene.
12. V: *Deco*, za vreme doručka ruke gore.
13. V: *Ajde*, malo hleba, malo zemičke, dušo moja.
14. V: *Ajde*, dečice draga.

4.1.1. Navedene rečenice u potpuno istom, ili samo nešto malo izmenjenom obliku, vaspitač veoma često upotrebljava. Ponavljanje uvek istih situacija i istog konteksta utiče na učestalo javljanje niza istih tipova obraćanja vaspitača deci, odnosno upotrebe istih tipova rečenica — stereotipa. Ovi stereotipi imaju malu komunikativnu vrednost i mogu se shvatiti samo kao „okvir” za komunikaciju.

¹⁵ Prema klasifikaciji Ch. Fergusona (up. Ch. Ferguson, 1978) povišena intonacija je vid univerzalne govorne adaptacije odraslog u opštenju sa veoma malim detetom.

U posmatranom korpusu najčešće ponavljani stereotipi u govoru vaspitača su:

Primeri

- Pa kome govorim ja!?
- Danas smo ceo dan pričali.
- 'Ajde, rukice na krilo!
- Šta smo rekli, ko ne sedi lepo neće ići u pozorište (// neće ići da gleda film).
- Da vidim svima nosiće, jel' stoje pravo!?
- 'Ajde da vidim, ko najlepše sedi!? (//Da vidim ko mi najlepše sedi!)
- Da vidim, čiji je vagon najlepší!
- 'Ajd da vidim ko najlepše stoji!
- U red! U red! //U voz, svi u voz!
- A šta se kaže? (Kada deca zaborave da kažu *molim, hvala* . . .)
- Dečice, sedi lepo!
- Idemo u red, deco!
- Slušaj me sad šta govorim!

4.2. Primetno je da su pitanja¹⁶ veoma zastupljena u govoru vaspitača i da se pojavljuju gotovo u svim tipovima obraćanja vaspitača deci. Mada to nije predmet posebne pažnje ovoga rada, naveli bismo nekoliko osnovnih tipova pitanja koje smo uočili tokom ovoga posmatranja kao karakteristiku govora vaspitača u obraćanju deci.

A Nepravna pitanja

1. V: Nikola, lepo sedi! Ajde da mi po turski sednete. *Ko će po turski da sedne?*
Vidi kako Jelena lepo sedi.
2. V: Da vidim svima nosiće, *jel stoje pravo?*
3. V: Nebojša, mir, uopšte te neću voleti? *Zašto da te volim?*

A₁ Pitanja u funkciji opomene

1. V: Nećemo pričati. *Dušane, šta je to?*
2. V: *Šta prstići rade u ustima*, poješćeš ih.
3. V: *Ko još priča?* Ja kad govorim, deca moraju da čute.

A₂ Pitanja u funkciji umirivanja

1. V: Pssst, pa *šta je sad? Šta je sad?* (Sit: deca su počela da žagore)
2. V: *Šta je, mili moji, bilo?*
3. V: Deco, pssst! *Šta je sa malima sada?* pššš!

A₃ Rutinska pitanja (trening pitanja)

Primeri

1. V: *Koja je to pesma?* (Sit: Vaspitač svira na hramonici pesmu „Juri, juri železnica

¹⁶ Znatnu zastupljenost pitanja u obraćanju odraslog detetu Ch. Ferguson (up. Ferguson, 1978) tumači kao jednu od univerzalnih govornih adaptacija odraslih u verbalnom obraćanju deci na vrlo ranom uzrastu.

Dc: (uglas): Juri, juri železnica!! (Sit: Vaspitač svira na harmonici pesmu „Juri, juri železnica ... koju deca dobro znaju i koju svakodnevno, uhvativši se „u voz”, više puta pevaju).

B Prava pitanja

Među pravim pitanjima preovlađuju pitanja sa *ko* i *šta*. Zatim slede pitanja sa *upitnom glagolskom rečju*, zatim sa *kakav-a, -o*, sa upitnom rečju *da* odnosno *da li* (ređe), sa gde i sa *koji-a, -e*. Najmanje je pitanja sa *zašto*, što je možda unekoliko objašnjivo uzrastom dece kojoj se vaspitač obraćao i njihovim malim iskustvenim kapacitetima, ali bi povećavanje tih kapaciteta i razvijanje logičkog mišljenja i prave komunikacije upravo zahtevali veću upotrebu takvih pitanja.

B₁ Pitanja sa *ko*

Primeri

1. V: Kakve je boje tvoja majica?
D: (ćuti)
V: *Ko zna?*
2. V: A *ko* će onda biti s vama, ako ne pojedješ?
3. V: *Ko* još priča? Ja kad govorim deca moraju da ćute. *Ko* još priča?
4. V: *Ko* će po turski da sedne?

B₂ Pitanja sa *šta*

1. V: A *šta* je ovo?
2. V: *Šta* je igračka?
3. V: *Šta* si ti nacrtala? *Šta* si ti, Milane?

B₃ Pitanja sa *upitnom glagolskom rečju*

1. V: *Jesu* ovo patike?
2. V: *Jeste* videli na TV kad jedan stane, svi stanu.
3. V: *Jel'* se kaže zakopčaj mi ili molim te?
4. V: *Hoćemo* ići da uzmemo one mekane jastuke?

B₄ Pitanja sa *kakav*

1. V: *Kakve* je boje tvoja majica? *Kakve* je boje tvoja rolkica? *Kakve?*
2. V: Nebojša, *kakve* su ti boje patike?
3. V: *Kakve* su boje tvoje patike?

B₅ *Upitno da||da li*

1. V: *Da* sednemo u polukrug?
2. V: *Da li* je to kuća kao naša?

B₆ *Pitanja sa gde*

1. V: Nebojša, kakve su ti boje patike? Pokaži nam, *gde* su ti patike?

B₇ *Pitanja sa koji-a, -e*

1. V: *Koja* je to pesma?

B₈ *Pitanja sa zašto?*

1. V: Pa *zašto* to diraš Maja, pa to će se polomiti.

2. V: Gledaćemo još jedan film, jednu bajku. *Zašto* bajka, zato što se to inače ne bi moglo dogoditi.

4.3. Česta upozorenja, komande, pretnje, umirivanja sa uslovljavanjem, utiču na dosta frekventnu upotrebu *imperativa* i *potencijala* u govoru vaspitača. Velik broj takvih primera već je naveden u okviru razmatranja tipova obraćanja, odnosno komunikacije i nekih jezičkih osobina. Stoga ćemo ovde navesti samo nekoliko primera upotrebe navedenih gramatičkih sredstava.

Primeri

1. V: Nikola, lepo sedi!

2. V: Okreni se i gledaj, Dušane!

1. V: Ko ne bude lepo sedeo, neće ići sa mnom u pozorište.

2. V: Ako nekom bude dosadno, izvešću ga napolje da drugi mogu slušati.

4.4. Može se uočiti da govor kojim se vaspitač obraća deci sadrži i niz adaptacija karakterističnih, inače, za govor majke,¹⁷ odnosno drugih odraslih iz detetove najbliže okoline. Inventar kategorija u kojima se najčešće pojavljuje adaptirani govor je dosta bogat: deminutivi, leksičke adaptacije, etički dativ, prezent umesto imperativa, prvo umesto drugog lica plurala, oblik singulara umesto plurala, treće lice singulara umesto drugog lica, infinitiv u funkciji imperativa. Shvatajući jezičku adaptaciju kao težnju za uspostavljanjem što čvršćeg emotivnog kontakta sa detetom u cilju što boljeg međusobnog razumevanja i što uspešnije komunikacije,¹⁸ moglo bi se zaključiti da posmatrani vaspitač u komunikaciji sa decom ulaže dosta napora da tu komunikaciju unapredi.

*Primeri*A₁ *Upotreba demunitiva*

1. V: Šta *prstići* rade u ustima, poješćeš ih.

2. V: Legnemo dole i na stomaku idemo do *krevetića*.

Pazi *Nedice, Nedice*.

3. V: Da vidim svima *nosiće*, jel stoje pravo?

4. V: Da sednemo u polukrug. Ajde moja *dečica* da sednu.

¹⁷ Detaljniji podaci o adaptacijama u govoru majke, odnosno drugog odraslog iz detetove najbliže okoline, dati su (za sprskohrvatski jezik) u radu M. Jocić posebno posvećenom ovom problemu (up. M. Jocić, 1978).

¹⁸ O ovome detaljnije u citiranom radu M. Jocić, 1978.

A₂ *Leksičke adaptacije (uz upotrebu vokativa)*

1. V: *Dečice*, sedi lepo!
2. V: Vlado, *sine*, kuda ćeš?
3. V: Šta se desilo, *dušo*?
4. V: Ajde, malo hleba, malo zemičke, *dušo moja*.
5. V: Šta si nacrtala? Šta, *maco*?
D: (devojčica nešto tiho kaže)
6. V: *Ivo, dušo*, šta je s tobom?

A₃ *Etički dativ*

1. V: Ratko, da *mi* lepo sedneš!
2. V: Nećeš *mi* porasti, ako ne jedeš.
3. V: Ajde sad da vidim ko *mi* najlepše sedi!

A₄ *Prezent umesto imperativa*

1. V: Samo ne *pričamo*, *crtamo* i *čitamo*!
2. V: Ruke *su dole*! Dole ruke i lepo sedi!
3. V: Svi *teramo* bicikl, ajde brže, brže, brže!
4. V: Svi ovamo *dodemo*, svi, svi! *Legnemo* dole, ajde *legnemo* dole i idemo na onu stranu.

A₅ *Prvo umesto drugog lica plurala*¹⁰

1. V: Deco, ajde da *pustimo* ruke (Sit: Deca sede za stolovima u trpezariji — čekaju dole i *sačekajmo* da tetka doručak, a vaspitač ih obilazi i nadgleda) Milena donese doručak.
2. V: Ajde da lepo sednemo, pa ćemo da se *prozovemo*!
3. V: *Idemo* u red, deco!
4. V: Darko, *mi nećemo* dobiti doručak!

Mada vaspitač ne učestvuje, ne obavlja akciju o kojoj govori, upotrebom prvog lica plurala on pokušava da se solidariše sa grupom, da bude deo nje.

A₆ *Oblik singulara umesto plurala*

1. V: Tamo *gledaj*, tamo *gledaj*! (Sit: obraća se celoj grupi)
2. V: Ajde, *uhvati se* u voz! (Sit: obraća se celoj grupi)
3. V: *Slušaj* me sad šta govorim! (Sit: obraća se celoj grupi)

I ova pojava — da se vaspitač obraća celoj grupi u jednini — veoma je česta. Možda bi se mogla tumačiti kao pokušaj vaspitača da individualizira dijalog.

A₇ *Treće lice singulara umesto drugog lica*

1. V: Pssst! Svako sam da pojede! (Sit: Deca su u trpezariji i ručaju)
Ne tako, jednom rukom se
drži tanjir! Dobra je Vesna.
Maja da ne ostane sa mnom posle ručka.

¹⁰ I ovu osobinu Ch. Ferguson navodi među univerzalne osobine adaptiranog govora odraslih u komunikaciji sa decom na ranom uzrastu (up. cit. delo).

A₈ *Infinitiv umesto imperativa*

1. V: Samo sedi, patike i (Sit: Spremaju se za spavanje)
čarape *skinuti*, ništa ne *dirati*!
2. V: Ne *piti*, zašto kašika služi? (Sit: Jedno dete za ručkom pije supu iz tanjira)

5.1. Komunikacija vaspitača (posmatranog) sa grupom determinisana je — i sadržajno i formalno — i prilagođena uslovima rada u predškolskoj ustanovi i individualnim osobinama i sposobnostima vaspitača. Vaspitač je prevashodno bio usmeren na ispunjavanje programom predviđenih obrazovnih i vaspitnih zadataka; nije se sticao utisak da je pri tome posebnu pažnju posvećivao razvoju komunikacije. Nedopustivo velik broj dece znatno je otežavao rad vaspitača, što se odražavalo i na komunikaciju.

Nepoznavanje pravila komunikacije i nenaviknutost dece na složenu (sa više učesnika) komunikaciju takođe su u početku posmatranja otežavali ostvarivanje komunikacije uopšte, a naročito ostvarivanje pravih dijaloga vaspitač-grupa, vaspitač-dete, dete-vaspitač. U početnom periodu, pa i u mnogim situacijama kasnije, celokupna govorna aktivnost vaspitača bila je usmerena na „ovladavanje” grupom, na zavođenje reda i održavanje discipline kao uslova za bilo kakav rad.

U komunikaciji je preovladavala verbalna aktivnost vaspitača. Vaspitač se pretežno koristio monološkim tipom komunikacije (mada dosta raznovrsnim po sadržini). Monolog vaspitača za decu je svakako koristan kao izvor saznanja, kao model određenog tipa komunikacije i govorno-jezički model, ali dominacija ovog modela nedovoljno podstiče decu na razvijenu komunikaciju i pravi dijalog. Vaspitač je stalno podsticao decu na nešto, ali uglavnom na neku radnu aktivnost, organizovanu igru, pravila ponašanja, mir i poslušnost.

U govoru vaspitača upućenom deci uočljiv je znatan broj adaptacija. Može se, dakle, reći da je to u osnovi jedan adaptiran govor: iskazi su u većini slučajeva u povišenom tonu, rečenice su pretežno upitne i uzvične, veoma je česta upotreba podsticajnih reči (hajde) i oblika (vokativ) u inicijalnom položaju u rečenici, frekventna je upotreba deminutiva i leksičkih adaptacija, kao i imperativa, potencijala, etičkog dativa, prezenta u funkciji imperativa, prvog umesto drugog lica plurala, singulara umesto plurala, trećeg lica singulara umesto drugog lica, infinitiva u funkciji imperativa. Neki od ovih tipova adaptacija doprinose većoj emocionalnoj bliskosti vaspitača sa decom.

Ne može se zanemariti nepotrebna opterećenost toga govora izvesnom žurbom (koja je, verovatno, uslovljena strogo utvrđenim rasporedom aktivnosti u predškolskoj ustanovi), tenzijom, mnoštvom stereotipa i velikim brojem komandi.

Kako je na kraju posmatranja komunikacija vaspitača sa decom bila smirenija, razvijenija, raznovrsnija (što se tiče sadržaja i broja učesnika), sadržajnije, sa dužim i znatno složenijim dijalozima, može se konstatovati da je potrebno da se deca sviknu na komunikaciju, da nauče da stvaraju situaciju za komunikaciju (slušanje — uključivanje — slušanje) i da steknu izvesnu

komunikacionu rutinu. Vaspitač bi u tome morao više svesno i organizovano da pomogne deci, naročito putem postavljanja pravih pitanja, razvijanja pravih dijaloga, odgovaranjem na pitanja (uvek!) koja deca postavljaju i obraćanjem posebne pažnje na decu koja su govorno manje aktivna.

LITERATURA KOJA SE POMINJE U RADU

1. Blount, Ben G. (1972), *Parental speech and language acquisition: some Luo and Samoan examples*, Al 14, 119—130.
2. Blount, Ben G. (1977) *Ethnography and caretaker — child interaction in Talking to Children*, Language Input and Acquisition edited by Catherine E. Snow and Charles A. Ferguson, Cambridge University Press, 297—309.
3. Cazacu-Slama T. (1961), *Nekotorye osobennosti dijaloga maljenkih detej*, Voprosy psihologii, No 2, januar-februar, 97—106.
4. Cazacu-Slama T. (1977), *Dialogue in Children*.
5. Dore, John (1978), *The structure of nursery School conversation*, in *Childrens Language*, edited by Keith Nelson.
6. Farwell, Carol B. (1975), *The Language Spoken To Children*, Rapers and Reports on Child Language Development, Volume five and Volume six, Committee an Linguistics, April 1973, Stanford, California.
7. Ferguson, Charles A. (1978), *Talking to Children: A Search for Universals*, Universals of humen Language, Stanford Univesrity Press, Stanford, California.
8. Jocić, Mirjana (1977), *Influence du milieu sur le développement de la communication verbale*, La genèse de la parole, Paris, 241—247.
9. Jocić, Mirjana (1978), *Adaptation in Adult Speech during Communication with Children*, The Development of Communication, edited by Natalie Watarson and Catherine Snow, London, 159—171.
10. Leneberg, Erik (1980), *O objašnjavanju jezika*, Psiholingvistika, 276—298, Treći program, u izboru i redakciji R. Bugarskog, (naslov originala: Eric H. Leneberg, On Explenliming Language, Iscience, Vol. 164, May 1969, 635—643).
11. Lurija, A. R. (1930), *Rečevyje reakcii rebenka i socialnaja sreda*, Reč i intelekt, Moskva, Gosud, izd. RFSR, 7—37.
12. K. Kernan (1969), *The acquisition of language by Samoan Children*, Working, paper, No. 21, Language-Behavior Research Laboratory, University of California, Berkeley.
13. Savić, Svenka (1975), *Aspects of Adult-child Communiation: The Problem of Question Acquisition*, Journal of Child Language 2, Cambridge University Press, Cambridge, 251—260.
14. Savić, Svenka (1978) *Childrens strategies in answering adult's questions: Serbo-croatian-speaking children from 1—3*, Development of Communication: Social and Pragmatic Factors in Language Acquisition, John Wiley and Sons Ltd, 217—225.
15. Slobin, Dan I. (1975), *On the Nature of Talk to Children*, in E. Leneberg: Foundations of Language Development, 283—298.
16. Taf, Džoan (1978), *Jezik male dece: implikacije u podučavanju malog deteta iz sociokulturno uskraćenih sredina*, Predškolsko dete, br. 1—2, 21—38.
17. Vasić, Vera (u štampi), *Osobine jezičkog komuniqiranja dete-dete u predškolskoj ustanovi*, Zbornik sa Naučne konferencije DPL Makedonije.
18. Zaporožec A. B. — M. J. Lisina (1973), *Razvitie obščenija u doškoljnikov; harakteristika osnovnyh form obščenija so vzroslymi u detej ot roždenija do 7 let*, Pedagogika, Moskva, 3—288.

Mirjana Burzan

INTERFERENCIJA U KONGRUIRANJU PREDIKATA SA SUBJEKTOM U BROJU U GOVORNOJ PRODUKCIJI MAĐARSKO-SRPSKOHRVATSKIH BILINGVA NA SRPSKOHRVATSKOM JEZIKU

1. Pripativši postavku V. J. Rozencvejga¹ i J. Vajnrajha,² u našem ispitivanju pod pojmom interferencija podrazumevamo pojave odstupanja od norme u govoru dvojezičnih osoba.

Mi se zadržavamo na ispitivanju korpusa koji čini govorna produkcija mađarsko-srpskohrvatskih bilingva (M/SH). Dužni smo napomenuti da u znanju sekundarnog (srpskohrvatskog) jezika naših ispitanika postoji veliki raspon.

Prihvatamo i Vajnrajhovo tumačenje da su moguće dvosmerne interferentne pojave: primarno-sekundarnog i sekundarno-primarnog smera. I Juhas J. razlikuje interferenciju maternjeg na strani jezik i interferenciju stranog na maternji jezik.³ Primarno-sekundarne interferentne pojave predstavljaju narušavanje norme sekundarnog pod uticajem primarnog (maternjeg) jezika, a sekundarno-primarnog smera su pojave ograđenja o normu maternjeg pod uticajem drugog jezika.

Mi ćemo se u ovom ispitivanju ograničiti samo na interferentne pojave primarno-sekundarnog smera iako smo svesni značaja i onih drugih.

Po našem mišljenju Rozencvejgovo razlikovanje direktne i indirektna interferencije sasvim je opravdano. Direktna interferencija je pogreška, znači očigledna pojava, a indirektna je skrivena interferentna pojava, a ispoljava se tako što bilingvna osoba iz opreznosti izbegne upotrebu onih elemenata ili primenu onih pravila kojih nema u maternjem jeziku.

Pri opisivanju i objašnjavanju interferentnih pojava imali smo u vidu i ovu klasifikaciju interferencije. Ne mogu se po iznesenom kriterijumu identifikovati npr. ove pojave: *mama je putovao*; *dete je putovao sa mama je putovala* i *dete je putovalo* (umesto: *mama i dete su putovali* jer se iz šireg konteksta razabira da nema razloga za realizovanje dva predikata). U prvom slučaju interferentna pojava se ispoljava u vidu pogreške, a drugi primer predstavlja

¹ Vidi: B. Ю. Розенцвейг, *Языковые контакты*, Ленинград 1972, 4.

² Isp.: Uriel Weinreich, *Languages in Contact*, New York, 1953.

³ Isp.: Juhász J., *Probleme der interferenz*, Budapest 1970 — skraćeno: *Juhász J. (1970)*.

skrivenu interferenciju: izbegnuta je kongruencija predikata sa dva subjekta različitog roda jer takvog pravila nema u maternjem jeziku M/SH bilingva.

U različitim tumačenjima interferencije nailazimo i na ovakvu klasifikaciju: 1) međujezička i 2) unutarjezička interferencija. U poimanju unutarjezičke interferencije kao i u shvatanju samog termina postoje neusaglašena mišljenja.⁴ Termin unutarjezička interferencija i unutarjezička analogija su po nama nazivi za identične pojave: ogrešenja o normu pod uticajem ranije usvojenih jezičkih kategorija na kasnije uvežbavane elemente istog (stranog) jezika i ogrešenja o normu pod uticajem kategorija koje su znatno češće u upotrebi na one koje se retko javljaju.

Predmet našeg interesovanja su interferentne pojave koje se prema iznesenoj klasifikaciji kvalifikuju kao međujezičke interferentne pojave. Međutim, ne možemo biti kategorični u tvrdnji da sve izdvojene greške predstavljaju isključivo međujezičke interferentne pojave. To je i nemoguće jer „neke greške su kompleksne prirode, rezultat su i interferencije (interferencije maternjeg jezika M. B.) i unutarjezičke analogije”.⁵ Vrlo je teško npr. utvrditi da li je greška tipa: *kupio je kaputa* nastala isključivo pod uticajem mađarskog jezika koji ne razlikuje kategoriju roda pa je svaka imenica u funkciji pravog objekta određena identičnim nastavkom *t*, ili je rezultat i unutarjezičke analogije. Pošto se ranije uvežbava iskazivanje objekta imenicama ženskog roda na *-a* (nastavni program tako predviđa⁶) pa se analogno i imenici muškog roda jedno vreme dodaje identičan nastavak (*-u*).

2. Zadaci ovog ispitivanja su da se registruju greške u kongruenciji predikata sa subjektom u broju u govornoj produkciji M/SH bilingva na srpskohrvatskom jeziku; da se one svrstaju i opišu, da se u ovom domenu utvrde odnosi između ova dva jezika u kontaktu i najzad da se utvrdi i opiše relacija između lingvističkih faktora i registrovanih interferentnih pojava.

Građu našeg istraživanja čini pisani govor 50 učenika VII i 300 učenika VIII razreda osnovne škole i 100 učenika 1. razreda srednje škole⁷ (po četiri pismena rada) iz sledećih mesta: Novi Sad (N. S.), Subotica (Su), Senta (S.), Kanjiža (K.), Ada (A.), Mali Idoš (M. I.) i Bačko Gradište (B. G.)⁸

3. Izdvojili smo mnogobrojna ogrešenja o normu književnog jezika u kongruenciji predikata sa imenicom u subjektu uz koju stoji osnovni broj. Ovde ćemo prikazati sve greške koje se odnose na kongruenciju u broju bez obzira na to koji se osnovni broj upotrebljava u funkciji subjektovog atributa jer su sva odstupanja od norme u ovom pogledu uglavnom identična.

⁴ Isp.: Juhász J. (1970); A. Menac, *Još o predmetu i nazivu kontrastivne lingvistike*, Strani jezici, Zagreb 1973/4, 245; P. Mrazović, *Problemi interferencije u nastavi stranih jezika*, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, knj. XIV/2, Novi Sad 1971, 737.

⁵ Vidi: B. Stanković, *Interferencija u predikatskim sintagmama ruskog i srpskohrvatskog jezika*, Beograd 1979, 10.

⁶ Vidi: *Osnovna škola u Socijalističkoj Autonomnoj Pokrajini Vojvodini, Plan i program osnovnog obrazovanja i vaspitanja u SAPV*, Pokrajinski zavod za izdavanje udžbenika, Novi Sad 1975, 243, 244, 266.

⁷ Prilikom prikazivanja grešaka rimska brojka označavaće odgovarajući razred osnovne škole, a arapska odgovarajući razred srednje škole.

⁸ Prilikom prikazivanja grešaka upotrebljavaćemo navedene skraćenice.

U sobici mog brata *bio je još dva dečaka*. (B.G. VIII)
Deset konja je bio u koloni. (Su VIII)
 Od 730 boraca *dočeka*o je oslobođenje samo 22 borca. (S. VIII)
Krenuo je na marš 730 boraca. (Su VIII)
Tri drugarice je došao na moj rođendan. (A. VIII)
 I tako je brzo *prošao osam godina* u ovoj školi. (M.I. VIII)
Dva ribara i dva dečaka je pecao na Tisi. (S. VIII)
 Moji *drugovi i tri nepoznata dečaka bio je* u školskom dvorištu. (B.G. VIII)
 Za vreme pauze *gledaoci i dva igrača je raspravljao* o povredi. (N.S. I)

Prvih šest primera predstavljaju greške u rečenicama sa jednim subjektom uz koji stoji neki osnovni broj veći od *jedan*. U svim slučajevima, i kad se radi o broju manjem od *pet* i kad je kao atribut uz imenicu u subjektu upotrebljen broj veći od ovog, predikat je ostvaren u obliku jednine. Singularskim oblikom predikat iskazuje čak i jedan broj ispitanika koji su ovladali kongruencijom imenice sa osnovnim brojem kao njenim atributom (v. npr. treći i četvrti primer).

Tri poslednja primera ilustruju greške u rečenicama sa najmanje dva subjekta. Registrovali smo predikat u singularu ne samo u slučajevima kada uz oba subjekta (više subjekata) stoji osnovni broj, već i tada kada je bar jedan od njih u obliku nominativa plurala.

Pravila kongruencije između predikata i subjekta uz koji u funkciji atributa stoji osnovni broj su složenija u srpskohrvatskom jeziku u odnosu na primarni (maternji) jezik naših ispitanika.

Kada su uz subjekat iskazan imenicom muškog roda brojevi 2 — 4, u srpskohrvatskom jeziku moguća je i korektna dvojaka kongruencija. Jedan slučaj predstavlja onaj kada se lični glagolski oblik upotrebi u pluralu, a radni glagolski pridev u složenom glagolskom obliku, odnosno pridev u imenskom predikatu u onom obliku koji ima iste završetke kao imenica uz te brojeve. Međutim, korektna je i kongruencija prema značenju — da pored ličnog glagolskog oblika i pridev bude upotrebljen u pluralu.

Predikat uz imenicu ženskog roda sa atributom iskazanim brojevima 2 — 4 stoji uvek u pluralu.

Dvojako slaganje predikata imamo u slučajevima kada je uz subjekat broj *pet* i veći od njega. Predikat je ili u obliku plurala ili u obliku singulara. Češće je kongruiranje prema obliku od kongruiranja prema značenju.⁹

Kada je u pitanju mađarski jezik, najpre treba izneti da se u njemu, za razliku od srpskohrvatskog jezika, imenica uz sve osnovne brojeve upotrebljava u obliku jednine:¹⁰ *egy ceruza* (jedna olovka), *hét ceruza* (sedam olovka), *száz ceruza* (sto olovka), bukvalno u nominativu singulara.

⁹ Vidi: M. Stevanović, *Savremeni srpskohrvatski jezik, (Gramatički sistemi i književnojezička norma)*, II, *Sintaksa*, Naučna knjiga, Beograd 1974 — skraćeno: M. Stevanović (1974, II).

¹⁰ Vidi: Demé László i grupa autora, *A mai magyar nyelv rendszere, Léíró nyelvtan, II. kötet, Mondattan*, Akadémiai kiadó, Budapest, 1970 — skraćeno: Demé L. (1970, II) i Bencédy József i dr. *A mai magyar nyelv*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1974 — skraćeno: Bencédy J. (1974).

Kongruencija između predikata i subjekta uz koji stoji u funkciji atributa (menyiségjelző) osnovni broj vrši se po obliku. Uz imenicu u singularu realizuje se singularski oblik predikata i to ne samo onda kada je u funkciji subjekta jedna imenica, nego i više imenica sa atributom uza se: *Két szovjet es két magyar tiszt és vagy százhusz honvéd állt, ült vagy fekiúdt a . . . hómezőn*¹¹ (dva sovjetska i dva mađarska oficira i bar sto dvadeset vojnika stajao je, sedeo ili ležao na snežnom polju — bukvalan prevod M. B).

Singularski oblik predikata realizuje se u rečenici i sa više subjekata u pluralu kada je poslednji sa atributom iskazanim osnovnim ili neodređenim brojem.¹²

Dakle, navedeni primeri grešaka u kongruiranju rezultat su interferencije maternjeg jezika jer se u slučajevima ovakve realizacije subjekata vrši kongruiranje predikata prema obliku jedinog subjekta ili bar jednog subjekta u rečenici.

4. U rečenicama sa dva predikata i subjektom uz koji stoji u funkciji atributa osnovni broj nailazili smo vrlo često i na ovakvu kongruenciju:

Dva dečaka je kupio pomorandže i odmah su počeli jesti. (A. VIII)

Pet devojčica je stigla na stanicu i stale su u red da kupe karte. (S. VIII)

Dva dečaka je stigao na stadion i požurili su da zauzmu dobro mesto. (Su VII)

Četiri druga je išao u bioskop da pogledaju jedan kaubojski film. (K. VIII)

Dva igrača je na terenu i zagrevaju se. (B. G. VIII)

Prvi predikat je iskazan singularskim oblikom, a drugi, koji se odnosi na isti subjekat, pluralskim.

Izložili smo već da se u mađarskom jeziku kongruencija između predikata i subjekta sa osnovnim brojem u službi njegovog atributa vrši prema obliku. Konstatovali smo i to da je realizacija predikata u jednini u navedenim tipovima rečenica koje su proizveli M/SH bilingvi, rezultat procesa interferencije.

I u rečenicama sa dva predikata koji se odnose na jedan subjekat realizovan imenicom sa brojem u službi njegovog atributa sasvim je uobičajeno da prvi predikat kongruira sa subjektom prema obliku, a drugi prema značenju, tj. da stoji u pluralskom obliku.¹³ *A két nő pedig kicipelte Lajost a konyhába, és úgy megverték, hogy . . .*¹⁴ (Dve žene je, pak, izvukla Lajoša u kuhinju i tako su ga istukle da . . . — bukvalan prevod M. B).

Tako se kongruiranje u navedenim rečenicama iz produkcije M/SH bilingva može okarakterisati kao međujezička interferentna pojava primarno-sekundarnog smera.

5. U kongruenciji između predikata i količinskih priloga u funkciji subjekta registrovali smo i ovakve primere:

¹¹ Primer je preuzet iz *Demé L. (1970, II)*, 141.

¹² Vidi: *Bencédy J. (1974)*, 255.

¹³ Vidi: *Bencédy J. (1974)*, 250.

¹⁴ Primer je preuzet iz *Bencédy J. (1974)*, 250.

Đaci su se skupili u školi da krenu na izlet. *Puno su poneli* lopte, a neki i šator. (K. VIII)

Studenti i daci su bili na keju. *Dosta su sedeli* na klupama dok su se drugi šetali. (N.S. 1)

Stigli smo rano na plažu. Mnogi su sedeli u odelu, *malo su se svukli*, a samo je jedan kupač već plivao. (A. VIII)

Htele smo da stopiramo, ali ni jedan vozač nije stao iako *su već puno projurili* u automobilima. (S. VIII)

I navijači su išli sa ekipom. *Dosta su poneli* sa sobom zastave. (B.G. VIII)

Ceo razred je išao u Čehoslovačku na skijanje, ali samo *malo su imali* skije. (Su VIII)

U navedenim rečenicama u funkciji subjekta upotrebljen je količinski prilog *sam*, a ne uz imenicu odnosno ličnu zamenicu u obliku genitiva. Predikat uz ovako iskazan subjekat realizovan je pluralskim oblikom.

U srpskohrvatskom jeziku u rečenicama u kojima je u funkciji subjekta upotrebljen prilog za količinu najuobičajenije je da predikat stoji u obliku singulara.¹⁵

U mađarskom jeziku predikat uz imenicu sa atributom, bilo da je iskazan osnovnim ili neodređenim brojem (*sok* — mnogo, *kevés* — malo, *egypár* — nekoliko i sl.)¹⁶ stoji najčešće u obliku singulara.¹⁷ Međutim, u rečenicama u kojima se subjekat ne iskazuje posebnim oblikom nominativa, već kad odredba za brojno stanje (*számállapotthatározó*) preuzima pored ove funkcije i sekundarnu — funkciju subjekta, predikat se upotrebljava u obliku plurala:¹⁸ *A legénységből csak igen kevesen pusztultak el*¹⁹ (Od vojnika zaista samo *malo*²⁰ *su izginuli* — bukvalan prevod M. B).

Prilozi za brojno stanje u mađarskom jeziku odnose se isključivo na lica. Otuda se u registrovanim greškama ovog tipa prilozi upotrebljeni u funkciji subjekta odnose u najvećem procentu na lica. Interferencija se, međutim, ne ispoljava samo u ovome, već i u kongruenciji između subjekta i predikata. Isključiva upotreba pluralskog oblika predikata u maternjem jeziku u navedenim slučajevima preslikava se i u govornoj produkciji na srpskohrvatskom jeziku M/SH bilingva.

6. Izneli smo već da je registrovan veliki broj grešaka u kongruenciji predikata sa subjektom iskazanim imenicama uz koju stoji osnovni broj u službi atributa. U kongruiranju predikata sa zbirnim brojevima znatno je

¹⁵ Vidi u *M. Stevanović (1974, II)*, 146, 147, o tome kada je u ovim slučajevima moguć predikat u obliku plurala.

¹⁶ U mađarskom jeziku su ovo neodređeni brojevi za razliku od srpskohrvatskog gde su količinski prilozi.

¹⁷ Vidi: *Demé L. (1970, II)*, 140.

¹⁸ *Isp.: Demé L. (1970, II)*, 111, 139, i *Bencédy J. (1974)*, 251.

¹⁹ Primer je preuzet iz *Demé L. (1970, II)*, 139.

²⁰ Prevodni ekvivalentat i neodređenog broja i priloga za brojno stanje, koji u slučajevima ovde navedenim može imati i funkciju subjekta kao sekundarnu funkciju u rečenici, jeste ista reč npr. *kevés tanuló* (neodređeni broj) — *malo* učenika; *kevesen* (prilog za brojno stanje) — *malo* njih; *egypár tanuló* (neodređeni broj) — *nekoliko* učenika; *egypáran* (prilog za brojno stanje) — *nekoliko* njih.

manje grešaka u sakupljenoj građi. Jedini uzrok ovome nije manja frekvencija zbirnih brojeva u govornoj produkciji ispitanika u odnosu na osnovne, već i mogućnost dvojakog kongruiranja predikata sa zbirnim brojevima u funkciji subjekta.

Pogrešna kongruencija u slučaju osnovnog broja ogleda se u upotrebi singularskog oblika predikata mesto pluralskog oblika. U rečenicama, pak, sa zbirnim brojem u subjektu, kada je moguća dvojaka kongruencija, M/SH bilingvi se najčešće odlučuju za ovu mogućnost:

Desetoro učenika učestvovali su u programu na školskoj svečanosti. (N.S. 1)

Njih dvadesetoro su završili osmi razred sa odličnim uspehom. (Su 1)

Nas osmoro smo leteli u Prag. (A. VIII)

Šestoro učenika su pohvaljeni za primerno vladanje i odličan uspeh. (B.G. VIII)

Predikat u srpskohrvatskom jeziku uz zbirne brojeve u funkciji subjekta stoji u jednini srednjeg roda, što znači da se sa njim slaže u gramatičkom broju i rodu. Kongruiranje predikata sa subjektom realizovanim ovakvim brojevima može biti i po značenju. Tada se predikat ostvaruje pluralom i maskulinskim oblikom.²¹

Prevodni ekvivalenti srpskohrvatskih zbirnih brojeva na mađarski jezik jesu prilozii za brojno stanje:²² *hároman, húszan, százan* itd.

U mađarskom jeziku, kao što smo već izneli, u rečenicama u kojima se subjekat ne iskazuje posebnim oblikom nominativa, već kad odredba za brojno stanje preuzima i funkciju subjekta, predikat se realizuje isključivo pluralskim oblikom: *Nyolcan voltak a társaságban*²³ (*Osmoro su bili u društvu* — bukvalan prevod M. B.).

Visoki procenat upotrebe pluralskog oblika predikata uz zbirni broj u subjektu jeste rezultat interferencije maternjeg jezika. Ovu konstataciju smo potvrdili i drugom metodom. Anketirali smo dva odeljenja (po 32 učenika) osmog razreda u istoj školi i to jedno sa nastavom na srpskohrvatskom i jedno sa nastavom na mađarskom jeziku. Škola je locirana u sredini gde je procenat življa u pogledu prvog jezika otprilike izjednačen. Tražili smo da informatori konstruišu po dve rečenice tako da su subjekti u njima zbirni brojevi *osmoro* i *dvadesetoro*.

Na anketnim listovima učenika mađarske narodnosti od ukupno 64 rečenice samo smo kod dva informatora u po jednom primeru, što iznosi 3,12%, registrovali singularski oblik predikata dok je u svim ostalim slučajevima, dakle u 96,88%, kongruencija izvršena prema značenju subjekta.

Odnos realizacije pluralskog i singularskog oblika predikata uz zbirne brojeve sasvim je drugačiji u jezičkoj produkciji učenika čiji je prvi jezik srpskohrvatski. U 56,25% rečenica upotrebljen je oblik jednine, a u 43,75% slučajeva u obliku množine. Znači, učenici čiji je prvi jezik srpskohrvatski²⁴

²¹ Vidi: *M. Stevanović: (1974, II), 141, 142.*

²² Vidi napomenu br. 20.

²³ Primer je 'preuzet iz *Demé L. (1970, II), 139.*

²⁴ Pretpostavljamo da i među njima ima SH/M bilingva.

znatno češće kongruiraju singularski oblik predikata sa zbirnim brojem od učenika čiji je prvi jezik mađarski.

7. Greške u kongruenciji između subjekta i predikata registrovali smo i u rečenicama sa socijativnom konstrukcijom. Prikazaćemo ih sa ovih nekoliko primera:

Dogovorile smo se sa drugaricom (ja sa drugaricom M.B.) da odemo večeras u disko (A. VIII)

Rekla sam joj istinu i tad *smo se posvadale sa Elvirom* (ja sa Elvirom — M.B.) (K. VIII)
Sa drugaricom su razgovarale (ona sa drugaricom — M.B.) čitav sat pred našom kućom. (M.I. VIII)

Sa mamom išli smo (ja sa mamom — M.B.) na letovanje u Omiš. (B.G. VIII)

Otputovali su sa tatom (mama sa tatom — M.B.) u Beograd. (S. VIII)

Tukli su se sa Pištom (on sa Pištom — M.B.) zbog njegovog malog brata. (Su VIII)

U navedenim rečenicama, kao i u svim ostalim slučajevima koje ovi primeri ilustruju, subjekat je jedno lice; međutim, ono nije iskazano. Predikat je, pak, realizovan socijativnim ili fakultativno socijativnim glagolima²⁵ u obliku plurala.

U srpskohrvatskom jeziku u rečenicama sa socijativnim konstrukcijama predikat stoji u obliku jednine iako radnju ostvaruju dva lica. To je otuda što se pojedinačna vršenja iste akcije tako povezuju da predstavljaju istu radnju.²⁶

U mađarskom jeziku uz subjekat u jednini moguć je predikat u množini i tad kad se množina vršilaca radnje iskazuje drugim rečeničnim delom — redovito odredbom za društvo:²⁷ *Olyankor aztán meg voltak veszve a gazdájával együtt*²⁸ (U takvim prilikama *bili su besni sa gazdom* zajedno — bukvalan prevod M. B). Ovakva kongruencija se kvalifikuje manje književnom a više jezičkom nemarnošću. Međutim, ne smatra se nekorektnom upotreba pluralnog oblika predikata tada kada subjekat izostane iz rečenice jer se time otklanja njegov neposredni uticaj na slaganje u broju sa predikatom. Rečenica *Ő a bátyjával együtt kollégiumban laknak* (On sa bratom zajedno *stanuju* u kolegijumu — bukvalan prevod M. B.) nije korektna u pogledu kongruencije. Međutim, sasvim je prihvatljiva ovakva kongruencija (množinski oblik predikata) ako se subjekat izostavi: *A bátyjával együtt kollégiumban laknak*.²⁹

Ovakvo kongruiranje: uz subjekat u jednini, množinski oblik predikata u rečenicama sa socijativnom konstrukcijom česta je u kolokvijalnom mađarskom jeziku, a sreće se i u literaturi.³⁰

²⁵ Terminologija je preuzeta od M. Ivić, *Značenja srpskohrvatskog instrumentala i njihov razvoj*, (Sintaksičko-semantička studija), Posebna izdanja Srpske akademije nauka, knj. CCXXVII, Institut za srpski jezik, knj. 2, Beograd 1954 — skraćeno: M. Ivić (1954).

²⁶ Vidi: M. Ivić (1954), 165.

²⁷ Vidi: Demé L. (1970, II), 140. i Bencedy J. (1974), 250, 251.

²⁸ Primer je preuzet iz Bencedy J. (1974), 250.

²⁹ Primer je preuzet iz Bencedy J. (1974), 251.

³⁰ Isp. rečenice: *Együtt neveltük, ettőlük Virággal az egész állatseregletet* — Gajili smo, hranili zajedno sa Virag čitavu gomilu životinja; *Igy éltünk Virággal néhány esztendeig* — Tako smo živeli sa Virag nekoliko godina, *A nádsíp, XX. századi magyar novellák*, Zavod za izdavanje udžbenika, Novi Sad 1981, 72, 73.

Na osnovu iznesenog može se konstatovati da su greške u navedenim primerima iz govorne produkcije M/SH bilingva međujezičke interferentne pojave primarno-sekundarnog smera.

8. Greške u kongruenciji subjekta i predikata u slučajevima kada se subjekat iskazuje imenicama pluralija tantum izdvojićemo u dve grupe.

Najpre ćemo prikazati greške u slaganju subjekta koji predstavljaju vlastita imena sa predikatom u kome se imenski deo realizuje imenicom.

Ugrinovci je lepo selo. (B.G. VIII)

Bečići je jedan mali grad u Crnoj Gori. (S. VIII)

Sremski Karlovcí je lepo mesto. (A. VIII)

Sjedinjene Američke Države je danas moćna sila. (N.S. 1)

„Subotičke novine“ je naš nedeljni list. (Su VII)

Greška se ispoljava u tome što se glagolski deo predikata realizuje u obliku jednine.

U srpskohrvatskom jeziku kada su imenica u predikatu i imenica u funkciji subjekta različitog broja, glagolski deo predikata se uglavnom slaže u broju sa subjektom.

Prema pravilima o slaganju predikata sa subjektom u broju u slučajevima kada je subjekat vlastito ime koje po značenju predstavlja jedninu, a po obliku množinu, predikat stoji u savremenom mađarskom jeziku u jednini:³¹ *Az Új Idők népszerű, de kispolgári izlesű folyóirat volt*³² („Nova vremena“ je bio popularan časopis, ali malograđanskog ukusa — bukvalan prevod M. B).

Pravilo kongruencije u mađarskom jeziku za navedeni slučaj ima uticaja pri realizovanju srpskohrvatskih rečenica od strane M/SH bilingva, te ćemo ovaj tip greške koje ilustruju navedeni primeri okvalifikovati kao međujezičke interferentne pojave primarno-sekundarnog smera. Ispitanici se u kongruiranju nisu povelí za množinskim nastavcima (koji su u ovim slučajevima jasno uočljivi), što potvrđuje našu konstataciju da se slaganje vršilo prema šablonu u maternjem jeziku.

9. Drugi tip greške u kongruenciji subjekta iskazanog imenicom pluralija tantum sa predikatom biće prezentovan ovim primerima:

Juče sam bio na radnoj akciji i sad mi *boli leđa*. (A. VIII)

Vrata učionice je otvorena. (SU VII)

Naša kola je nova. (K. VIII) |

Vidim da jedna *kola stoji* pred našom kućom. (Su 1)

Naočare ima crn okvir. (K. VIII)

Pantalone je na ogradí. (M.I. VIII)

Moje *makaze* jako dobro *seče*. (S. VIII)

Lestve stoji u šupi. (B.G. VIII)

³¹ Vidi: *Demé L. (1970, II)*, 141.

³² Primer je preuzet iz *Bencédy J. (1974)*, 249.

I u ovim slučajevima greška se ogleda u kongruiranju prema značenju subjekta iskazanog imenicom pluralija tantum, a ne prema njegovom obliku. Neodgovarajuća kongruencija odnosi se jednako i na imenski i na glagolski predikat. Dok je u prethodnim primerima subjekat vlastita imenica, ovde to nije slučaj, ali se radi o istoj vrsti imenica u srpskohrvatskom jeziku, zapravo o kategoriji sa istim kongruencijskim osobinama. Izdvojili smo ih imajući u vidu primarni jezik ispitanika. Prethodno izneseno pravilo kongruencije u mađarskom jeziku odnosi se na vlastita imena, pre svega na imena časopisa, knjiga, ustanova, geografska imena i dr. iskazana množinskim oblicima imenskih reči npr.: *Életképek*³³ (naziv jednog časopisa), *Kertek* (naziv dela jednog sela), a ne i na sve imenice koje u srpskohrvatskom jeziku spadaju u kategoriju pluralija tantum.

U srpskohrvatskom jeziku ima imenica koje se upotrebljavaju samo u množini a znače uvek predmete i pojave — jedinke. I pored ovakvog značenja, sve reči koje se sa njima slažu stoje u oblicima množine.³⁴

U mađarskom jeziku ne postoji kategorija imenica pluralija tantum. Kao što je izneseno, ima vlastitih imena predstavljenih množinskim oblicima imenskih reči, međutim one se upotrebljavaju i u singularu:³⁵ *Karácsonyiszigetek* ali i *nagy sziget*, *Egyesült Államok* ali i *egy állam*. Naveli smo takođe i pravilo kongruencije kada je subjekat ovako iskazano ime — poštuje se značenjski momenat imena u subjektu a ne oblički.

Iako se u slučajevima ovde prezentovanim ne radi o vlastitim imenima, moguće je da je uticao maternji jezik jer se vršila logička kongruencija između subjekta i predikata u broju, a ne gramatička prema obliku. Činjenica, pak, da se u većini registrovanih grešaka sa imenicama pluralija tantum neutruma (kako smo već izneli) uz pomoćni glagol u singularu javlja pridev, odnosno radni glagolski pridev u obliku ženskog roda ne isključuje i unutarjezičku analogiju. Imenice *vrata*, *kola* i dr. identifikovane su možda sa imenicama ženskog roda na *-a* i analogno tome izvršena je kongruencija sa predikatom.

U ispitivanom korpusu znatno češće su bile aktivirane zajedničke imenice (*kola*, *vrata*, *naočari*, *leđa* i dr.) od imenica pluralija tantum koje označavaju vlastita imena, te su bile frekventnije i greške sa onim prvima.

10. Pogrešna kongruencija između subjekta i predikata u broju javlja se i u rečenicama sa zbirnim imenicama u funkciji subjekta. Najpre ćemo se zadržati na greškama u vezi sa onim kolektivnim³⁶ imenicama koje imaju i oblike množine. Prikazaćemo ih sa ovih nekoliko primera:

Kad je razredni starešina upitao ko je kriv, ceo razred su ćutali. (K. VIII)
 Bilo je to jednom kad su jedna porodica skrivali partizane. (A. VIII)
 Bosanski narod su bili pod austrougarskom vlašću. (N.S. 1)
 Kolona su prešli pola kilometra za ceo sat. (B.G. VIII)

³³ Nastavak *-k* je isključivo znak za množinu u mađarskom jeziku.

³⁴ Vidi: M. Stevanović (1974, II), 186, 187.

³⁵ Vidi u Bencédy y. (1974), 186, o vlastitim imenima množinskog oblika sa značenjem jednine i o tzv. *összefoglaló* nevek: Feri-ék (Ferikini), tanító-ek (učiteljevi).

³⁶ Termin je preuzet iz M. Stevanović (1974, II), 150.

Ova priča se dogodila 1943. kada su Prva proleterska brigada hteli da pređu Igman. (Su VIII)

Omladina su vredni na radnim akcijama. (S. VIII)

U rečenicama sa kolektivnom imenicom u subjektu (upotrebljenom u obliku jednine) izvršena je kongruencija prema njenom značenju — predikat je u pluralskom obliku. Valja izneti i podatak da se većina izdvojenih grešaka ovog tipa tiče rečenica sa glagolskim, a neznatan broj sa imenskim predikatima.

U srpskohrvatskom jeziku kada je u rečenici u funkciji subjekta zbirna (kolektivna) imenica koja znači skupinu jedinki kao celinu, predikat stoji u singularu.³⁷

I u mađarskom jeziku postoji kategorija zbirnih imenica (*gyűjtőnév: nép — narod, csoport — grupa, osztály — razred* itd.) Ako je subjekat zbirna imenica, još se i danas kongruencija sa predikatom vrši prema značenju. U prošlom veku se takvo slaganje zbirne imenice sa predikatima smatralo korektnim. U savremenom mađarskom kolokvijalnom jeziku još je veoma prisutna takva kongruencija, ali se kvalifikuje jezičkom „nemarnošću“:³⁸ *az egész osztály kiabáltak*³⁹ (*ceo razred su vikali* — bukvalan prevod M. B).

Dakle, iznesene greške nastale su pod uticajem maternjeg jezika. I u rečenicama produkovanim na srpskohrvatskom jeziku kongruencija između subjekta i predikata u broju izvršena je prema značenju kolektivne imenice isto kao i u maternjem jeziku.

11. Greške u kongruenciji predikata i subjekta iskazanog zbirnim imenicama na *-je* česte su u odnosu na njihovu frekvenciju u ispitivanoj govornoj produkciji. Registrovali smo greške kako u rečenicama sa imenskim tako i onim sa glagolskim predikatima. Isp. primere:

U mojoj bašti cveće su još uvek lepe. (S. VIII)

U prozorima su bile cveće. (Su VII)

Suve granje su posečene i spaljene. (M.I. VIII)

Sada je vreme kada drveće oblače cvetnu haljinu. (A. VIII)

Kamenje su bile oštre na plaži. (K. VIII)

Nekima se činilo da i drveće marširaju kraj njih. (N.S. I)

Lišće su požutele i padaju sa drva. (S. VIII)

Greške se ispoljavaju u iskazivanju predikata množinskim oblicima i u upotrebi neodgovarajućeg roda ako predikat ima posebne oblike za rodove.

U srpskohrvatskom jeziku predikat zbirnih imenica na *-je* stoji uvek u obliku jednine, a ako, pak, razlikuje rod, onda je u srednjem rodu.⁴⁰

Kao što smo već izneli, i u mađarskom jeziku postoji kategorija zbirnih imenica, međutim sve one imenice koje se u srpskohrvatskom ubrajaju u

³⁷ Vidi: M. Stevanović, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za više razrede gimnazije*, Obod, Cetinje 1962, 297.

³⁸ Isp.: *Nyelvművelő kézikönyv, Első kötet A—K*, Akadémiai kiadó, Budapest 1980, 146 — skraćeno: *Nyelvművelő I (1980)*; *Bencédy J. (1974)*, 250.

³⁹ Primer je preuzet iz *Nyelvművelő I (1980)*, 146.

⁴⁰ Vidi: M. Stevanović (1974, II), 150.

zbirne ne predstavljaju tu kategoriju imenica i u mađarskom jeziku. Tako imenice u funkciji subjekta u navedenim primerima u maternjem jeziku ispitanika nisu zbirne. I pored toga smatramo da su učenici svesni da ove imenice označavaju više predmeta uzetih u skupu. Izložili smo i to da je još veoma prisutna u savremenom kolokvijalnom mađarskom jeziku kongruencija predikata sa zbirnom imenicom prema njenom značenju. Otuda je moguće da je pluralski oblik predikata uz zbirne imenice na *-je* u funkciji subjekta u srpskohrvatskim rečenicama realizovan pod uticajem maternjeg jezika. Ali ovakva mogućnost objašnjenja grešaka ne isključuje i prisustvo unutarjezičke analogije. Pored toga što ispitanici u značenju zbirnih imenica osećaju množinu, sasvim je moguće da njihov oblik identifikuju sa pluralskim oblicima imenica ženskog roda na *-a* (devojčice, scveće). Nastavak *-e* je za njih pre signal za množinu nego za srednji rod jer su imenice femininuma na *-a* mnogobrojnije, te frekventnije i u njihovom jezičkom iskustvu. Tako je sasvim prihvatljivo da se analogno kongruenciji npr. u rečenici *devojčice su lepe*, konstruišu i ovakvi iskazi: *cveće su lepe*, *drveće su zelene*. Potvrda za moguć uticaj unutarjezičke analogije u ovim slučajevima može biti podatak da su greške u vezi sa zbirnim imenicama na *-je* češće nego sa kolektivnim imenicama (imali smo u vidu odnos frekvencije jednih i drugih u ispitivanoj građi). Otuda prezentovane greške mogu biti rezultat i međujezičke i unutarjezičke interferencije.

12. Registrovali smo greške u kongruiranju subjekta i predikata u broju i u onim slučajevima kada u funkciji subjekta imamo veći broj naporedo upotrebljenih imenica. Ilustrovaćemo ih sa nekoliko primera:

Stric i moj otac radi na njivi. (M.I. VIII)

Drug i brat me je iznenadio lepim poklonom. (B.G. VIII)

Sused, njegova žena i njegov sin došao je na našu svečanost. (S. VIII)

I kaput i kapa i džemper je uprljan. (Su VII)

Dok je Bela odgovarao, udžbenik, sveska i atlas je bio otvoren na klupi. (A. VIII)

Partizan i partizanka je koračao naporedo. (K. VIII)

Uniforma, mitraljez i bomba je bila spremljena. (N.S. 1)

Iako je u službi subjekta upotrebljeno naporedo više imenica, predikat je u navedenim rečenicama u obliku jednine. U registrovanim greškama, bez obzira na rod imenice u službi subjekta, predikat najčešće stoji u muškom rodu ako razlikuje posebne oblike za rodove. Izdvojili smo znatno manje rečenica u kojima se posle nekoliko naporednih imenica u subjektu, predikat realizovao u ženskom rodu. U tim slučajevima je imenica ženskog roda neposredno ispred predikata.

U savremenom srpskohrvatskom jeziku predikat se pretežno upotrebljava u množini kada u subjektu imamo dve ili više imenica u obliku jednine.⁴¹

⁴¹ Vidi u *M. Stevanović (1974, II)*, 125, 126. i o tome gde se još i u kojim slučajevima sreću primeri za predikate upotrebljene u obliku jednine kada u subjektu ima više naporednih imenica.

U mađarskom jeziku ako ima više subjekata u obliku jednine i predikat najčešće stoji u singularu:⁴² *Öröm, hitetlenség, szégyen és meghatottság vív benne nema csatát*⁴³ (*Radost, neverovanje, stid i tronutost nije nemu bitku u njemu* — bukvalan prevod M. B.).

Pošto je u rečenicama sa ovakvom realizacijom subjekta predikat najčešće u obliku jednine u mađarskom jeziku, što čini razliku u odnosu na srpsko-hrvatski jezik, iznesene greške predstavljaju rezultat međujezičke interferencije.

13. U slučajevima kada u rečenici nalazimo dva ili više subjekata različitog broja — singularski i pluralski oblik, registrovali smo u kongruenciji predikata i subjekta ovako iskazanog greške sledećeg tipa:

I radnici i šofer istovara kamion pun opeka. (B.G. VIII)

Učenici, nastavnik i direktor otišao je na izlet pored Tise. (S. VIII)

Iz autobusa je izašao oficir, vojnici i regruti. (M.I. VIII)

Ovu divnu lipu je posekao moj otac i naši susedi. (A. VIII)

Ne samo mladići i devojke, već i jedan pionir učestvuje na radnoj akciji. (N.S. 1)

Ne samo moji drugovi, nego i moj brat mi je pomogao u učenju za popravni ispit. (Su 1)

U svim navedenim rečenicama, kao i u ostalim slučajevima koje one prezentuju, registrovali smo bar po jedan subjekat u pluralu i u singularu; predikati su realizovani singularskim oblicima.⁴⁴ U odnosu na subjekat predikati ne zauzimaju isto mesto u rečeničnoj strukturi. Ne stoje uvek iza subjekata, već i ispred njih. Vredno je pažnje prokomentarisati i međusobni raspored subjekata. Ako je predikat distribuiran iza subjekta, pluralski oblik prethodi singularskom, tj. mesto subjekta u singularu je neposredno ispred predikata. Ako, pak, predikat zauzima mesto ispred subjekta, na prvom mestu je subjekat u obliku jednine a posle njega dolazi množinski oblik.

U srpskohrvatskom jeziku u rečenicama u kojima je subjekat u pluralu ili, pak, ako pored singulara (jednog ili više) u funkciji subjekta imamo i plural, predikat stoji u pluralu.

U mađarskom jeziku, za razliku od srpskohrvatskog, samo u slučaju kad su jedan ili više subjekata u pluralu, predikat dolazi uglavnom u pluralu, a ne i tada kad se u rečenici upotrebe subjekti različitog broja.⁴⁵ Kad se radi o kombinaciji singulara i plurala u subjektu, predikat se realizuje i oblikom singulara. Ako je poslednji od naporednih subjekata u singularu i predikat

⁴² Vidi u *Demé L. (1970, II)*, 141. u kojim se slučajevima mogu sresti množinski oblici predikata u rečenicama sa više subjekata u jednini.

⁴³ Primer je preuzet iz *Demé L. (1970, II)*, 141.

⁴⁴ Izdvojili smo predikate u obliku singulara i u drugim slučajevima, npr. i tada kada je u rečenici samo jedan subjekat u pluralu (*oni seče drvo*), ili dva u plurala (*radnici i vojnici sedi u kamionu*). Međutim, ovakve greške ne navodimo ovde jer smatramo da se jednostavno radi o nesavladanim oblicima glagolskih vremena za pojedina lica, te su u domenu morfološke, a ne sintaksičke strukture.

⁴⁵ Vidi: *Demé L. (1970, II)*, 140—143. i *Bencédy J. (1974)*, 249—255. o izuzetnim slučajevima upotrebe predikata u singularu uz pluralski oblik subjekata, o onima o kojima u radu nije bilo reči.

koji dolazi iza njih može se realizovati u tom broju: *Doktorok, borbelyok, valamennyi bába — És tudákos asszony ... ott van, de hiába!*⁴⁶ (*Doktori, berberi, sve babice i žena nadri-lekar ... tamo je, ali uzalud!* — bukvalan prevod M. B.). Singularski oblik predikata realizuje se i tada kad zauzima mesto ispred subjekata i kada je na prvom mestu subjekat u obliku jednine: *más jelenőseget kapott a színház és a szerepek*⁴⁷ (drugi značaj je *dobio pozorište i uloge* — bukvalan prevod M. B.). Posebno se preporučuje predikat u jednini kada subjekti kombinovani u pogledu broja nisu u sastavnom odnosu: ... *a húszéves csinos nőt nemcsak a vendégek: a mester is megszerette*⁴⁸ (dvadesetogodišnju zgodnu ženu ne samo *gosti i majstor je zavoleo* — bukvalan prevod M. B.).

Na osnovu izloženog o kongruenciji između subjekta i predikata u mađarskom jeziku, može se konstatovati da iznesene greške predstavljaju međujezičke interferentne pojave jer su nastale pod uticajem maternjeg jezika. U slučajevima grešaka ovog tipa nije se vršila kongruencija prema značenju kao u izdvojenim primerima nekorektnog slaganja sa zbirnim imenicama u funkciji subjekta. To potvrđuje konstataciju da su prezentirane greške rezultat međujezičke interferencije.

14. Izdvojili smo i određen broj nekorektne kongruencije između predikata i subjekta iskazanog upitnim imeničkim zamenicama. Apsolutan broj ovih grešaka nije velik, ali u odnosu na njihovu učestalost i nije zanemarljiv. Prikazaćemo najpre greške u rečenicama sa zamenicom koja se odnosi na predmete.

Jutros je bilo mraza. *Šta su se posmrzavali* u bašti? (S. VIII)

Šta su padali sa prozora na spratu iznad nas? (Su VII)

Nagazio sam na obali na nekoliko bodljikavih loptica. Uzviknuo sam: *Šta su me uboli?* (A. VIII)

Šta su nacrtani na ovom crtežu? — pitao sam svog brata. (B.G. VIII)

Da li si video *šta su plovili* po reci? (M.I. VIII)

Greška ovog tipa ispoljava se u realizovanju predikata pluralskim oblikom uz upitnu zamenicu *šta* u funkciji subjekta.

U srpskohrvatskom jeziku predikat uz subjekat ovako iskazan stoji isključivo u singularu.

Dok u srpskohrvatskom jeziku postoji samo jedan oblik upitne zamenice *šta*, mađarski jezik ima dva oblika — singularski i pluralski: *mi, mik*.

Šta plovi rekom? $\left\{ \begin{array}{l} \text{Čamac plovi rekom.} \\ \text{Čamci plove rekom.} \end{array} \right.$

Mi úszik a folyón? *Csónak* úszik a folyón.

Mik úsznak a folyón? *Csónakok* úsznak a folyón.

⁴⁶ Primer je preuzet iz *Demé L. (1970, II), 143.*

⁴⁷ Primer je preuzet iz *Demé L. (1970, II), 143.*

⁴⁸ Primer je preuzet iz *Bencédy J. (1974), 255.*

Sasvim je razumljivo da se uz singularski oblik upitne imeničke zamenice *mi* predikat realizuje singularskim oblikom, a predikat uz množinski oblik *mi* isto množinskim oblikom.

Registrovane greške nastale su tako što su ispitanici upotreбили predikat u množini jer su znali određeno da se upitna zamenica odnosi na više predmeta (nagazio sam na bodljikave loptice — *šta su me uboli*). Izvršili su kongruenciju prema pravilima u maternjem jeziku. Otuda i ove greške predstavljaju međujezičke interferentne pojave primarno-sekundarnog smera.

15. Greške u kongruiranju predikata sa imeničkom zamenicom *ko* u funkciji subjekta⁴⁹ prikazaćemo sledećim primerima:

Čuli smo razgovor ispred vrata. Majka je upitala: *Ko su stigli?* (Su VII)

Ko su pročitali domaću lekturu? — upitao je nastavnik. (B.G. VIII)

Nisam išla u disko. *Ko su išle* sa tobom — pitao je otac. (N.S. 1)

Ko su spremni za polazak? (M.I. VIII)

Ko su više napadali, vi ili vaši protivnici? (N.S. 1)

Devojčice su stigle do šume. *Ko su umorne?* — upitala je Eva. (S. VIII)

U upitnim rečenicama sa subjektom iskazanim imeničkom zamenicom *ko* upotrebljen je pluralski oblik predikata. U momentu kada je govorno lice postavljalo pitanje, znalo je da se upitna zamenica odnosi na više osoba, ili je u odgovoru očekivalo subjekat u množini.

U srpskohrvatskom jeziku imenička upitna zamenica za lica ima jedan oblik (*ko*), a predikat uz subjekat ovako iskazan stoji u singularu.

U mađarskom jeziku imenička upitna zamenica ima poseban oblik za jedninu *ki* i poseban oblik za množinu *kik*. Uz singularski oblik zamenice predikat se realizuje singularom, a uz pluralski subjekat predikat stoji u pluralskom obliku:

Ki győzött?   > Ko je pobedio?
Kik győztek?

Pri produkovanju upitnih rečenica sa zamenicom *ko*, M/SH bilingvi realizuju greške u kongruenciji u broju pod uticajem maternjeg jezika. Dakle, i ove greške možemo uvrstiti u međujezičke interferentne pojave.

16. Izdvojili smo slučajeve nekorektnog kongruiranja predikata sa subjektom iskazanim zamenicom *Vi* koja se iz poštovanja upotrebljava za jednu osobu. Greška se ispoljava u realizovanju imenskog dela predikata i radnog glagolskog prideva singularskim oblikom:⁵⁰

Vi ste nastavnice, *dobar* prema nama. (K. VIII)

Vi ste me *poslao* lekaru. (M.I. VIII)

⁴⁹ Isp. o ovom tipu grešaka rad: J. Jerković, *Problemi kongruencije upitnih rečenica sa ko*, Bilten Pokrajinskog zavoda za izdavanje udžbenika br. 18—19, Novi Sad 1972, 10—12.

⁵⁰ Nismo naišli na pogrešnu kongruenciju u broju u slučajevima kada je predikat iskazan oblikom prezenta.

Vi ste, tetka Marija, *nestrpljiva*. (Su VIII)

Vi ste, Razrednice, *pozvala* Roberta. (S. VIII)⁵¹

Uz zamenicu *Vi* iz poštovanja, isto kao i uz ličnu zamenicu za drugo lice plurala, predikat se realizuje oblikom množine.

Dok se u srpskohrvatskom jeziku isti oblik zamenice odnosi i na jedno i na više lica, u mađarskom jeziku se pravi distinkcija u obraćanju iz poštovanja jednom licu (*ön*) ili više njima (*önök*). Za obraćanje onima koji se ne persiraju upotrebljava se poseban oblik (*ti*). Kada je u rečenici subjekat zamenica *ön* koja se iz poštovanja upotrebljava za jednu osobu a ima i singularski oblik, predikat se sa njim slaže i po obliku i po značenju — stoji u jednini. Kada se subjekat realizuje sa *önök* i *ti*, množinskim oblicima, predikat sa njima kongruira i po obliku i po značenju.

Ön jó.
Önök jók.   > Vi ste dobri.
Ti jók vagytok. >

Ovakva kongruencija u primarnom jeziku uticala je i na slaganje predikata sa subjektom u broju u srpskohrvatskim rečenicama M/SH bilingva.

17. Na pogrešnu kongruenciju između predikata i subjekta nailazili smo i u rečenicama sa imenskim predikatima u kojima glagolski deo nije realizovan glagolima *biti* i *jesam* već nekim drugim uz koje je upotrebljen instrumental u imenskom delu. Greška se odnosi na upotrebu neodgovarajućeg broja imenice i prideva u instrumentalu u imenskom delu predikata.

Isp. primere:

Vi dečci, kao da se još smatrate *detetom*. (Su VII)

Sve *devojčice* iz razred proglašene su *krivom*. (B.G. VIII)

Susedovi *sinovi* su nazvani *lopovom*. (S. VIII)

Svi ćemo uskoro postati *vojnikom*. (Su 1)

Moji *drugovi* i *ja* proglašeni smo *predvodnikom*. (A. VIII)

Imenski deo predikata u ovim slučajevima iskazan je imenicom ili pridivom u instrumentalu singulara iako se odnosi na subjekte realizovane imenicama u pluralu.

U srpskohrvatskom jeziku glagolski deo imenskog predikata ne realizuje se uvek glagolima *biti* i *jesam* već i nekim drugim glagolima nepotpunog značenja. U takvim slučajevima imenski deo predikata ne mora da se slaže u padežu sa subjektom, moguće ga je ostvariti i instrumentalom.⁵² Instrumental može sintaksički da stoji uz određene glagole kao njihova obavezna semantička dopuna; tako vrši funkciju „obaveznog predikatnog proširka.”⁵³

⁵¹ Isp. o ovom tipu grešaka rad: J. Jerković, *Pitanje kongruencije u udžbenicima i nastavi srpskohrvatskog kao nematernjeg jezika*, Bilten Pokrajinskog zavoda za izdavanje udžbenika br. 13, Novi Sad 1971, 39.

⁵² Vidi: M. Stevanović (1974, II), 122, 123.

⁵³ Termin je preuzet iz: M. Peti, *Prediktatni proširak*, Znanstvena bibiloteka Hrvatskog filološkog društva, 1979.

Imenica ili pridev kao imenski deo predikata u instrumentalu iako ne kongruira u padežu sa subjektom, slaže se sa njim u broju.

Prevodni ekvivalent srpskohrvatskog imenskog predikata sa instrumentalom u mađarskom jeziku jeste konstrukcija: glagol + odredba za stanje (*valóságosállapothatórozo*) sa nastavkom *-nak ~ -nek*:

Sporazum je proglašen za nevažeći /
/ nevažećim.

A megállapodást semmisnek nyilvání-
tötták.

Pokazao se kao ravnopravan protivnik /
/ ravnopravnim protivnikom.

Egyenrangú ellenfélnek bizonyult.⁵⁴

Odredba za stanje sa nastavkom *-nak ~ -nek* stoji vrlo često u singularu iako se odnosi na subjekat u pluralu: *tudatlannak mutatkozto*⁵⁵ (pokazujete se *neukim/neukom* — bukvalan prevod M.B.). Ova odredba se upotrebljava u pluralu uglavnom samo onda kada se želi posebno istaći množina lica ili stvari rečeničnog dela na koji se one odnose.⁵⁶

Uzrok greškama ovog tipa može biti maternji jezik jer je oblik singulara frekventniji od oblika plurala u navedenim konstrukcijama.

18. Predmet našeg istraživanja bile su interferentne pojave okvalifikovane kao rezultat međujezičkog uticaja i to one koje su nastale pod uticajem maternjeg (mađarskog) na drugi (srpskohrvatski) jezik.

Većina izdvojenih interferentnih pojava predstavlja ograđenje o normu srpskohrvatskog jezika. Samo se jedan tip interferentnih pojava (kongruencija predikata sa zbirnim brojevima u funkciji subjekta) ogleda u frekventnijoj primeni onog pravila kongruencije u broju koje postoji i u maternjem jeziku iako je ono u odnosu na drugo pravilo manje prisutno u govoru izvornih predstavnika srpskohrvatskog jezika.

Sve greške koje smo ovom prilikom analizirali mogli bismo svrstati u dve grupe:

I realizovanje singularskog mesto pluralskog oblika predikata i to u ovim slučajevima:

1. kada je subjekat iskazan imenicom uz koju stoji osnovni broj;
2. kada je u funkciji subjekta imenica kategorije pluralija tantum;
3. kada su u rečenici dva ili više naporednih subjekata u obliku jednine;
4. kada su u rečenici realizovani subjekti različitog broja;
5. kada je subjekat iskazan zamenicom *Vi* iz poštovanja;
6. kada je u rečenici subjekat u množini a predikat ostvaren nekim glagolom koji svoju sementičku dopunu u imenskom delu predikata može realizovati instrumentalom;

⁵⁴ Primeri su preuzeti iz: M. Mikeš — F. Junger, *Rekcijski odnosi u glagolskoj sintagmi*, Kontrastivna gramatika srpskohrvatskog i mađarskog jezika, Novi Sad 1979, 70, 84.

⁵⁵ Primer je preuzet iz *Demé L. (1970, II)*, 235.

⁵⁶ Vidi: *Demé L. (1970, II)*, 235.

II realizovanje pluralskog mesto singularskog oblika predikata i to u ovim slučajevima:

1. kada je u funkciji subjekta sam prilog za količinu;
2. kada je u rečenici socijativna konstrukcija;
3. kada je subjekat ostvaren zbirnom imenicom;
4. kada je u službi subjekta upitna imenička zamenica, kako za stvari tako i za lica.

Dužni smo još jednom napomenuti da kod dva tipa prikazanih grešaka i to:

- u kongruenciji predikata sa subjektom realizovanim imenicama pluralija tantum i
- u kongruenciji predikata sa zbirnim imenicama u funkciji subjekta nije moguće isključiti i uticaj unutarjezičke analogije.

Kongruiranje predikata sa subjektom samo je jedna od jedinica na podužem spisku koje očekuju svoju obradu. Naš prilog, jednom rečju, imao je za cilj da ostvetli delić veoma složene slike međujezičkog uticaja dva jezika u kontaktu.

Јасмина Грковић

ДЕКЛИНАЦИЈА ИМЕНИЦА У ЈЕВАНЂЕЉУ ИЗ МРКШИНЕ ЦРКВЕ

Рађено под руководством
проф. др Вере Јерковић

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Јеванђеље које смо испитивали штампано је 1562. године монах Мардарије у Мркшиној цркви¹, за коју се до данас не зна где се тачно налазила. Подаци који се срећу у литератури смештају је у област северно од Ужица, а могуће је да се налазила у Ваљевском округу.²

Неколико расправа посвећено је наведеном четворојеванђељу,³ али оно још увек нема комплетну филолошку обраду.

Овај рад наставак је започетог испитивања морфолошких карактеристика Јеванђеља из Мркшине цркве⁴. Циљ истраживања био је издвајање особина које се могу сматрати српскословенском нормом друге половине XVI века, дакле, особином књижевног језика. Истовремено су праћене и све факултативно унесене црте народног говора, које не представљају особину редакцијског језика, али би могле потврдити дијалекатску базу.

---

¹ На крају књиге налази се запис у ком стоји: азъ ꙗ҃ѡу рабъ юрмонахъ мардаріе роукодеансахъ сѣа слова ѿ железа и мѣди... и съвршихъ сѣю сѣбю дѣше сѣсноују кнѣгъ гл҃еннѣю тетрѣоуѣль. даље се у истом запису каже: съвршише се сѣе сѣље и божьставнѣе кнѣгъ при храмоу стго възнесенїа еже ѿ мрѣкшина црква въ подѣкрїиѣ чрнїе горы.

² Р. В. Булатова. *О надсторчных значках и акцентных системах трех книг Мардарија из Мркшине цркве*, Прилози проучавању језика, Н.Сад, 1970, 1—17; В. Јерковић, *Скраћенице и надредна слова у јеванђељу из Мркшине цркве*, ЗбФЛ XVI/1, 89—108; В. Јерковић, *Несловенске речи у јеванђељу из Мркшине цркве*, Годишњак Фил. фак. у Н. Саду, XVI/1, 145—155.

³ Р. В. Булатова, н.д., Вера Јерковић, *Два четворојеванђеља шtamпана Мардарија из Мркшине цркве*, Прилози проучавању језика, Н.Сад, 1970, 1—17; В. Јерковић, *Скраћенице и надредна слова у јеванђељу из Мркшине цркве*, ЗбФЛ XVI/1, 89—108; В. Јерковић, *Несловенске речи у јеванђељу из Мркшине цркве*, Годишњак Фил. фак. у Н. Саду, XVI/1, 145—155.

⁴ Претходно му је мој рад *Систем личних глаголских облика у Јеванђељу из Мркшине цркве*, Прилози проучавању језика, Нови Сад, 1980, књ. 16, 27—37.

Сви примери су поређени са Маријиним јеванђељем⁵, да би се утврдио однос српскословенске језичке ситуације према старословенској. У анализи у обзир је узимана само језичка грађа текста јеванђеља.

Напоменула бих још да је ексцерпција рађена из примерка који се чува у Матици српској, а коме недостају следећи делови текста: Мт. 18/18 до 18/35, Лк. 8/6 до 8/24, Лк. 10/18 до 10/36.

НЕПРОДУКТИВНЕ ИМЕНИЧКЕ ВРСТЕ

Иновације по правилу најлакше продиру у непродуктивне врсте,⁶ ограничене на одређени број именица.

Падежи у којима се нови облици не очекују, неће се наводити, а код приказа сваке именичке врсте истаћи ће се који су падежи у питању.

Промена на њ

У јеванђељу из Мркшине цркве срећу се следеће именице ове промене: *сынъ, домъ, полъ, вољ, медъ, врѣхъ*. Номинатив једнине неће се наводити. У тексту је највише заступљена именица *сынъ*:

Г. јд. — *сѣа* Мт. 16/13, 21/5, 37, 23/25, 24/27, 30, 37, 39, 28/19; Мр. 1/1, 12/6; Лк. 6/22, 17/26; Јв. 3/18, 5/25, 6/53 (исто већ у Мар.)

Д. јд. — *сѣоу* Мт. 21/9, 15, 22/2; Мр. 8/13; Лк. 9/22; Јв. 3/14, 4/5, 12/34, *сѣѡ* Лк. 3/2, 24/7 (изузев у Мт. 21/9, већ је у Мар. нови наставак); само су два случаја са старим наставком: *сѣови* Јв. 5/22, 26;

А. јд. — *сѣа* Мт. 1/1(2×), 21, 10/37, 11/27, 16/28, 21/37, 38, 23/15, 24/30, 26/62; Мр. 12/26, 13/26, 14/62; Лк. 1/36, 2/7, 12/53, 17/22, 20/41, 21/27, 22/48; Јв. 1/46, 52, 3/17, 35, 36(2×), 4/47, 5/20, 23(2×), 6/40, 62, 8/28, 9/35, 17/1, 19/7 (исто једначење падежа, ако је у питању биће, имамо већ у Мар. с тим што је број примера нешто мањи. Мар. чува старо стање у Мт. 1/21, 10/37, 16/28, 21/37, 38, Лк. 12/53), *сѣѡ* Мт. 1/23, 25, 2/15, 12/32, 17/15, Мр. 9/17; Лк. 1/13, 57, 9/38, 41, 12/10, 20/13; Јв. 3/16 (на истим местима као у Мар. осим у Јв. 3/16);

В. јд. — *сѣѡ* Мт. 8/29, 9/27, 15/22, 20/30, 31; Мр. 5/7, 10/47; Лк. 8/28, 18/38, 39, (у четири случаја је у Мар. стари наставак: Мт. 9/27, 15/22,

⁵ В. Јагић, *Маријинское четвороевангелие*, Грац 1960 (даље у тексту као *Мар.*). Поређења са осталим текстовима после-ресавског периода нису се могла вршити, будући да њихова филолошка обрада не постоји. Да би се ипак добио бољи увид у језик српске редакције, помогла су поређења одговарајућих црта са онима у Мирослављевом, Вукановом и Чајничком јеванђељу (које нас упознаје са ситуацијом у босанским јеванђељима у целини).

⁶ Тај процес започиње врло рано — већ у старословенским текстовима непродуктивне врсте показују колебање у неким наставцима (в. старословенске граматице Куљбакина, Ђорђића, Хама).

20/30, 31). сѣс Мт. 1/20, сѣоу Мр. 10/48, (у последњем примеру је у Мар. сѣѣ);

И. јд. — сѣшмѣ Мр. 3/28; Лк. 21/36 (други пример је као у Мар.)

Л. јд. — сѣѣ Мр. 9/12; Лк. 18/13 (исто као у Мар.)

Н. — А. дв. — сѣа Мт. 20/21, 26/36; Мр. 3/17, 10/35; Лк. 5/10, 15/11; Јв. 21/2 (осим Мт. 20/21, исто је као у Мар.)

Г. дв. — сѣоу Мт. 20/20, 27/56, (у Мар. је стари облик)

И. дв. — сѣома Мт. 20/20;

Н. мн. — сѣове Мт. 5/45, 8/12, 12/27, 13/38(2×), 17, 26, 23/31; Мр. 2/19; Лк. 16/8, 20/34, 36(2×), сѣшве Мт. 9/15; Лк. 6/35, 11/19; Јв. 4/12, 12/36; сѣы Лк. 5/34

Г. мн. — сѣове Мт. 17/25, 27/9; Лк. 1/16, 16/8

Номинатив, генитив множине чувају старе облике (осим једног примера номинатива). Генитив, инструментал, локатив једнине, као и сви двојински падежи добијају наставке *о промене. У дативу, акузативу и вокативу једнине стање је неиздиференцирано-именица има форме обе промене, али је далеко већи број случајева са новим завршетком.

Нешто је мањи број примера именице *домѣ*:

Г. јд. — домѣ Мт. 10/6, 13/1; Лк. 12/39, 16/3, 4, 22/11; Јв. 2/16(2×), 17, домоу Мт. 10/14, 25, 24/43; Мр. 13/15, 14/14; Лк. 2/4, 10/7, 16/3, 8, домоу Мт. 15/24; Мр. 13/35; Лк. 1/27, домѣ Лк. 13/25, 14/21;

Д. јд. — домоу Мт. 10/12; Лк. 10/6, 16/2, домѣ Лк. 15/25, 19/9;

Акузатив једнине именица које не означавају бића, неће се наводити, будући да се никакве иновације и не очекују.

И. јд. — домѣ Мт. 24/45;

Л. јд. — дооу Мт. 8/6 (*lapsus calami*), домоу Мт. 9/10, 26/6; Мр. 2/1, 15, 6/4, 9/33, 10/10, 14/3; Лк. 1/33, 69, 5/29, 9/61; Јв. 8/35, домоу Мт. 13/57, 24/17; Лк. 12/52, домѣ Лк. 10/7, 17/31, 19/6; Јв. 11/31, 14/2;

Г. мн. — домовѣ Мр. 10/30;

А. мн. — домѣ Мт. 23/13, домѣ Мр. 8/3, домѣ Мр. 12/40, Лк. 16/14, домѣ Лк. 20/47;

Л. мн. — домѣ Мт. 11/8

Именица *домѣ* у генитиву, инструменталу и локативу једнине, генитиву и акузативу множине има старе наставке. У локативу множине је заступљен наставак -оѣ (који је могао настати или вокализацијом тврдог полугласа или аналогичном према осталим падежима *о промене који у основи имају -о-). Само је у дативу једнине преузет наставак *о промене.

Именица *полѣ* има у падежима који се у тексту јављају старе наставке:

Г. јд. — полоу Мт. 4/25; Мр. 3/8; Лк. 2/23;

Л. јд. — полоу Мт. 14/22; Мр. 13/35, полѣ Лк. 11/5;

И. дв. — полна Мт, 24/51;

Именица вољ ретко је присутна. Осим у номинативу, јавља се још и у акузативу множине: воли Јв. 2/14, воли Јв. 2/15, где чува стари облик.

Именица међ је, осим номинативом, заступљена још и акузативом једине.

Именица врљхъ присутна је у тексту само једанпут и то у генитиву једине: врљхоу Мт. 5/14, са старим наставком.

Од укупно шест именица *ѣ промене које се јављају у јеванђељу, четири имају искључиво старословенско стање (пољ, вољ, међ, врљхъ). Именица дољ има старе облике изузев у дативу једине, који је са наставком *о промене. Број иновација код ових именица управо је пропорционалан њиховој фреквенцији у тексту. Тако сынъ добија у већини падежа наставка *о врсте (то је најфреквентнија именица у тексту, а истовремено има највећи број нових облика). Мора се, међутим, истаћи да нови облици никако нису продукт само посебних српских иновационих процеса, јер слично стање показују већ канонски текстови, што је потврдило и поређење са Мар.

У јеванђељу из Мркшине цркве честа је архаична старословенска особина присуства наставка *ѣ промене у дативу именица (других промена) које значе титулу, звање, занимање или персонификован појам⁷: іѿви Мт. 8/34, 14/29, 17/4, 26/17; Мр. 5/15, 9/5, 10/50, 11/33; Лк. 7/4, 8/35, 22/47, 23/42; Јв. 12/22, 21/21, іѿви Мт. 9/27, 17/19, 21/27, 26/49; Мр. 11/7, Лк. 6/11, 19/35; Јв. 19/9, іѿови Мт. 14/12, вѣи Мт. 22/11, вѣи Мр. 12/17, вѣи Лк. 2/23, 18/43, 20/25, гѣи Мт. 5/33, 22/44; Мр. 12/36; Лк. 1/17, 2/22, 38, 20/42; Јв. 6/23, гѣи Лк. 17/5, петрови Мт. 16/13, 17/24, 26/40, 73; Мр. 8/33, 14/37, 66, 70, 16/17, 18/11, 17; Јв. 21/7, сімонови Лк. 7/44, моу҃севи Мт. 17/4; Мр. 9/5; Лк. 9/33; Јв. 5/46, 9/29, і ѿсиѿови Мт. 1/18; Мр. 15/45, иродови Мт. 14/6; Мр. 6/22, иродови Мр. 6/18, андрѣеви Јв. 12/22, іерѣви Мт. 8/4, Мр. 1/44, Лк. 5/14, винареви Лк. 13/7, архісинагѿови Мр. 5/36, архііерѣви Мт. 26/57, Мр. 14/53; Јв. 18/15, 16, 18/22, архііерѣови Јв. 18/24, архітрѣіклінови Јв. 2/8, кесареви Мт. 22/17; Лк. 23/2, кесареви Мр. 12/14, 17; Лк. 20/22, 25, кесарови Мт. 22/21, доу҃хови Лк. 8/29, 9/24, лирови Јв. 3/17, 7/4, 12/47, 14/22, моу҃жеви Лк. 1/27, дѣви⁸ 6/34, каменеви⁹ Лк. 4/3.

Већина наведених именица среће се и са наставком *о промене: ісоу҃соу Мт. 2/1, ісѣсоу Мт. 15/1, іѿоу 18/1, 22/35, 26/6, 27/22; Мр. 5/21, 6/3; Лк. 3/21, 7/19, 13/31; Јв. 1/43, ісѣ Лк. 8/41, 9/33; Јв. 3/2, 11/21, вѿоу

⁷ У питању је старословенска иновација. В. Ст. М. Куљбакин, *Палеографска и језичка исиштивања о Мирослављевом јеванђељу*, Срем. Карловци, 1925, 51 (даље у тексту под *Мир.*); Ј. Врана, *Вуканово јеванђеље*, Београд, 1967, 61; Вера Јерковић, *Палеографска и језичка исиштивања о Чајничком јеванђељу*, Нови Сад, 1975, 144 (даље у тексту под *Чајн.*).

⁸ Уп. Ј. Врана, н.д., 62.

⁹ Уп. Ђ. Даничић, *Историја облика српској или хрватској језика до свршетка XVII вијека*, Београд, 1874, 55.

Мт. 6/24, боу Лк. 4/8, 17/18; Јв. 1/1, 2, 5/18, 6/45, 13/3, 16/2, 20/27(2×),
 ёс Лк. 16/13; Јв. 9/24, гоу Мр. 16/20; Лк. 1/16, 4/8, 19/8, петроу Јв. 13/6,
 20/2, 21/15, (само у конструкцији сѣмѡнѡ петроу), ѡснфоу Мр. 3/16;
 Лк. 5/4, 10, сѣмѡнѡ Мр. 15/21, 24/34; Јв. 13/6, 20/2, 21/15, ѡснфоу Мт. 2/13,
 19; Јв. 4/5, іродоу Мт. 2/12, іршоу Мт. 2/19; Лк. 3/1, іродоу Лк. 23/7,
 кесароу Јв. 19/12, дѣоу Јв. 11/33.

Именице страног порекла *јо промене редовно имају наставак -ови.
 Завршетак -иви имају ове речи: винарь, кнсарь (осим једанпут), моужь,
 дьнь, камень.

*Промена на *ї*

а) Именице мушкої рода

У тексту Јеванђеља из Мркшине цркве јављају се следеће именице:
 господь, тать, тьсть, голоубь, звѣрь, чрьвь, дрьколъ, огнь, поуть, оугль,
 людие. Најчешћа је, због природе самога текста именица господь (но-
 минатив једнине се не наводи):

Г. јд. — господа Мт. 25/21, 23; Мр. 12/22; Јв. 13/16, 15/20, ѣа Лк. 1/26,
 43, 45, 24/3 (исти облик већ у Мар.)

Д. јд. — гоу Мт. 4/10; Мр. 16/20; Лк. 1/16, 4/8, 19/8, гви Мт. 5/33,
 22/44; Мр. 12/36; Лк. 1/17, 2/22, 38, 20/42; Јв. 6/23, гві Лк. 17/5
 (наставак -ови се среће већ у Мар., мада је овде нешто чешћи);

А. јд. — ѣа Мт. 4/7, 22/37, 43, 45(2×); Мр. 12/30, 37; Лк. 1/46, 4/12,
 12/36, 20/37, 44; Јв. 11/2, 20/2, 13, 20, 25;

В. јд. — ѣи Мт. 7/21 (2×), 22 (2×), 8/6, 8, 21, 25, 9/28, 13/51, 14/28, 30,
 15/22, 25, 27, 16/22, 17/4, 19/27, 20/30, 31, 33, 21/30, 31, 33,
 25/11 (2×), 20, 37, 44, 26/22, 27/63; Мр. 7/28, 9/24; Лк. 5/8,
 12/6, 46 (2×), 7/6, 9/54, 57, 59, 10/17, 40, 11/1, 12/41, 13/23, 25 (2×),
 14/22, 17/36, 18/41, 19/8, 16, 18, 20, 19/15, 22/38, 49, 23/42; Јв. 4/11,
 15, 19, 40, 5/7, 6/34, 68, 8/11, 9/38, 36, 11/3, 12, 21, 27, 32, 34, 39, 12/38,
 13/37, 6, 9, 25, 36, 14/5, 8, 22, 21/15, 16, 17, 20, 21, господи Мт. 8/2,
 11/25, 13/27, 25/22, 24; Лк. 13/8; Јв. 12/21, 20/15, ѣь Лк. 22/33 (веро-
 ватно грешка);

И. јд. — господень Мт. 10/24, гійь Лк. 1/15;

Н. мн. — господіе Лк. 19/33;

Г. мн. — господен Мт. 14/27.

Облици који се јављају у тексту пружају ову слику: господь има
 старе наставке у вокативу једнине, номинативу множине и делом у
 инструменталу једнине. У генитив, датив и акузатив једнине продира
 наставак *о врсте. У дативу једнине се као архаична црта среће наставак
 *ї промене.

Именица поуџь у свим примерима има старе облике, с тим што се у инструменталу једнине редовно усваја наставак-ѣмь:

Г. јд. — поуџи Лк. 1/76; Јв. 4/6;

Д. јд. — поуџи Мт. 22/16; Мр. 12/14; Лк. 20/21;

И. јд. — поуџемь Мт. 2/12; 8/28, 21/32;

Л. јд. — поуџи Мт. 5/25, 13/4, 19, 15/32, 20/30, 21/8, 19, 22/10; Мр. 4/4, 15, 14/15, 8/3, 27, 9/33, 34, 10/32, 46, 11/8 (2×); Лк. 8/5, 9/57, 10/4, 11/6, 12/58, 14/23, 18/35, 19/36, 24/32, 35;

Г. мн. — поуџи Мт. 22/9.

Именица огњь у свим¹⁰ падежима који су у тексту присутни усваја облике *јо промене, али је тако већ и у канонском тексту Мр.:

Г. јд. — огња Лк. 12/49 (исто у Мар.)

Д. јд. — огню Лк. 4/39 (исто у Мар.)

И. јд. — огњемь Мт. 3/12, 8/14, 13/40; Мр. 1/30, 9/49; Лк. 3/16, 17, 4/38 (исто у Мар.)

Осим у номинативу једнине, именица татъ јавља се и у номинативу множине: татіе Мт. 6/19, 20; Јв. 10/8, у ком се чува стари наставак.

Реч дрѣколъ налази се само у инструменталу множине: дрѣколи Мт. 26/47, 55; Мр. 14/43, 48; Лк. 22/52.

Именица голоубь се, поред номинатива једнине, среће и у следећим падежима:

Н. мн. — голоубіе Мт. 10/16;

А. мн. — голоубы Мт. 21/12; Мр. 11/15, голубы Јв. 2/14, 16.

Именица звѣрь је присутна само на једном месту у тексту јеванђеља и то у инструменталу множине: звѣри Мр. 1/13.

Речи чрѣвь и тѣстъ заступљене су само номинативом једнине.

Именица люди задржава старе облике, с тим што у дативу једнине и локативу множине усваја доследно -ѣмь, -ѣхъ:

Н. — людіе Мт. 4/16, 27/25; Мр. 7/6; Лк. 1/20, 3/21, 7/29, 18/43, 19/48, 20/6, 21/38, 23/35; Јв. 8/2;

Г. — людін Мт. 13/15; Мр. 11/32; Лк. 1/10, 2/31, 32, 6/17, 7/16, 22/2, 23/27;

Д. — людемь Мт. 27/64; Лк. 2/10, 1/68, 77, 3/15, 18, 7/1, 19/47, 20/9, 45;

А. — люди Мт. 1/21, 2/6; Лк. 9/13, 20/1, 23/5, 13; Јв. 11/50, 51, 52, 18/14;

И. — люди Лк. 8/47, 20/26, 24/19;

Л. — людехъ Мт. 4/23, 9/35, 26/5, 21/23.

Од једанаест именица ове промене које се налазе у тексту, најчешће се јавља именица господь. Уједно се код ње и срећу иновације у генитиву, дативу и акузативу једнине. Именица огњь потпуно је прешла у *јо врсту.¹⁰ Код осталих се именица стари облици чувају, с тим што инструментал једнине, датив и локатив множине имају редовно -ѣмь, -ѣхъ.¹¹

¹⁰ То се дешава већ у старословенским споменицима (в. Ст. М. Куљбакин, *Сѣарословенска грамаѣика*, Београд, 1930, 83; В. Јерковић, *Чајн*, 139).

¹¹ Облици са овим наставцима присутни су ређе и у канонским текстовима (в. Ст. М. Куљбакин, н.д., 83, 92). Уопштавање ових наставака у *ї промени и консонантској промени мушког и средњег рода спада у ред редакцијских уопштавања (Уп. В. Јерковић, *Чајн*, 145).

б) *Именице женског рода*

Једински падежи, као и номинатив, акузатив и вокатив множине не дају повода за напомене. Остали падежи показују ове облике:

Л. дв. — заповѣдѹ Мт. 22/40;

Г. мн. — ношѣи Мт. 4/2, костѣи Мт. 23/27, дверѣи Мт. 28/2; Мр. 16/3, дѣтѣи Мт. 14/21, 15/38, дѣтѣи Мт. 19/14, 10/14; Мр. 7/28;

Д. мн. — двѣрѣнь Мт. 1/33; Јв. 20/26, дѣтѣнь Мт. 11/16;

И. мн. — печалии Лк. 21/34; дверѣи Јв. 10/2 (2 ×)

Л. мн. — дверѣхъ Мт. 24/33; Мр. 2/2; 11/4, 13/29; Јв. 18/16.

Генитив множине, упоредо са -иѣ има и наставак са вокализованим полугласом.¹² Стање је неиздиференцирано, а не може се сматрати новим, јер се јавља већ у тексту Мар.¹³ Као и код именица мушког рода ове промене, у дативу и локативу множине уопштено је -ѣиъ, -ѣхъ.

Промена на *ѣ

У тексту се јављају следеће именице ове врсте: цркви, крѣ, любви, свекрѣ, неплоды, смокѣ, жрѣны. Највећим бројем примера заступљена је именица цркви:

Н. јд. — цркви Мт. 23/17, црковъ Јв. 2/20 (у Мар. је цркви)

Г. јд. — цркве Мт. 12/6; Мр. 13/1; Лк. 2/37; Јв. 2/15, 8/59, цркве Мт. 24/1;

Д. јд. — цркви Мт. 18/17; Мр. 13/13;

А. јд. — црковъ Мт. 16/18, 18/17, 21/12, 23, 26/61, 27/40, Мр. 11/11, 15, 16, 14/58, 15/29; Лк. 1/9, 18/10, 19/45, 21/38; Јв. 2/19, 7/14, 8/2, рцковъ (lapsus calami) Лк. 2/27;

И. јд. — црквию Мт. 23/16, 21/35;

Л. јд. — цркви Мт. 12/5, 27/5, цркви Мт. 21/12, 14, 15, 26/55; Мр. 11/15, 27, 12/35, 14/49; Лк. 1/21, 22, 2/46, 19/47, 20/1, 21/5, 37, 22/53, 24/53; Јв. 2/14, 21, 5/14, 7/18, 8/20, 10/23, 11/56, 18/20.

Номинатив једине губи стари наставак, узима облик акузатива, или -в- из косих падежа улази у његов облик. У акузативу се полуглас доследно вокализује у -о-. У локативу једине је у свим примерима завршетак -и. Остали падежи имају старе наставке.

Именица крѣ има следеће форме:

Н. јд. — крѣ Мт. 16/17, 23/35, 26/28, 27/25; Мр. 14/24; Јв. 6/55, 19/34 (исто у Мар.);

Г. јд. — крѣ Мт. 23/35 (2 ×), 27/6, 8, 24; Мр. 5/25, 29; Лк. 8/43, 44, 11/51 (2 ×), 22/20, 44; Јв. 1/13, крѣ Мр. 5/29;

¹² По Даничићу, овај облик настаје разједначавањем (в. Ђ. Даничић, н.д., 85).

¹³ Иначе се јавља и у другим стсл. споменицима (в. Ст. М. Куљбакин, н.д., 92).

А. јд. — *крѣвь* Мт. 27/4; Лк. 11/50, 13/1; Јв. 6/53, 54, 56;

Л. јд. — *крѣви* Мт. 23/30.

Номинатив једине не може се сматрати иновацијом, јер је такав облик доследно и у канонском тексту Мар. Локатив једине има наставак -и.

Облици именице *любы* су ови:

Н. јд. — *любы* Мт. 24/12, *любви* Јв. 17/26;

Г. јд. — *любве* Јв. 5/42, 15/13;

А. јд. — *любовь* Лк. 11/42; Јв. 13/35

Л. јд. — *любви* Јв. 15/9, 10 (2×).

У акузативу се полуглас вокализује у -о-. Локатив има наставак -и.

Именица *свекры* показује старословенско стање:

Н. јд. — *свекры* Лк. 12/53;

А. јд. — *свекръвь* Мт. 10/35; Лк. 12/53;

Именица *смокы* има у забележеним падежима старе наставке:

Д. мн. — *смоквалъ* Мр. 11/13;

А. мн. — *смоквы* Мт. 7/16; Лк. 6/44;

Именица *неплоды* присутна је у тексту само у номинативу једине: *неплоды* Лк. 1/7, 36, 23/29.

Реч *жръны*:

А. јд. — *жръньвь* Мт. 18/6;

Л. мн. — *жръвнахъ* Мт. 24/41 (са метатезом!)

Ова именичка врста у целини показује да се у највећем броју примера стара промена чува. Именица *цръкы* се колеба у облику номинатива. У акузативу једине речи *цръкы*, *любы* доследно вокализују полуглас у -о-.¹⁴ Једином доследном иновацијом може се сматрати наставак -и у локативу једине. Тај наставак спорадично се јавља већ у канонском тексту Мар, али се доследно спроводи тек овде.¹⁵

Консонајска йромена

*а) Именице женској рода (са основом на *r)*

У тексту се налазе обе именице које се деклинирају по овој промени. Примети именице *мати* су следећи:

Н. јд. — *мѣи* Мт. 12/46, 47, 48, 49, 50, 13/56, 20/20, 27/56 (2×); Мр. 30/13, 32, 33, 34, 35, 15/40; Лк. 1/43, 60, 2/32, 43, 48, 50, 12/53; Јв. 2/1, 3, 5, 12, 19/25, 27, *мати* Лк. 2/43, 48, 51;

¹⁴ В. Ст. М. Куљбакин, *Мир*, 25.

¹⁵ У питању је редакцијско уопштавање које захвата и целу консонантску промену (Уп. В. Јерковић, *Чајн*, 145).

- Г. јд. — мѣре Лк. 1/15; Јв. 3/4, 19/25, матере Лк. 14/26;
 Д. јд. — мѣри Мт. 1/18, 15/5; Мр. 6/24, 28; Лк. 2/34, 7/12, 15, матери
 Мт. 14/11, мѣри Мр. 7/11, 12, 19/26;
 А. јд. — мѣрь Мт. 2/13, 14, 20, 21, 10/35, 15/4, 5, 19/19, Мр. 5/40, 7/10,
 (2 ×), 10/7, 29; Лк. 8/51, 12/53; Јв. 6/42, мѣрь Мт. 10/37; Мр. 10/19;
 Лк. 18/20; Јв. 19/26, матери Мт. 15/4, 19/5, 29;
 И. јд. — мѣрѣю Мт. 2/11, материю Мт. 14/8;
 Г. мн. — мѣрь Мр. 10/30.

Именица чува старословенске наставке у падежима који се у јеванђељу јављају.

Именица дѣщи има облике:

- Н. јд. — дѣщи Мт. 9/18, 14/6, 15/22, 28; Мр. 5/23, 35, 7/25; Лк. 2/36,
 8/42, 49, 12/53, 13/16;
 Г. јд. — дѣщере Мр. 7/26, 29;
 Д. јд. — дѣщери Мт. 21/5, 6/22;
 А. јд. — дѣщерь Мт. 10/35, 37; Мр. 7/30; Лк. 12/53;
 В. јд. — дѣщи Мт. 9/22; Мр. 5/34; Лк. 8/48; Јв. 12/15;
 Г. мн. — дѣщереи Лк. 1/5;
 В. мн. — дѣщере Лк. 23/28.

И ова именица има старе облике, осим у два случаја. У генитив множине продире наставак *ѣ промене (и то са вокализаним полугласом), а у вокатив множине наставак *ја промене.

У целини гледано, промена обеју именица показује старословенску ситуацију.

б) Именице мушкој рода (са основом на *н)

Број именица које су се овако деклинирале био је и у старословенском ограничен. У тексту Јеванђеља из Мркшине цркве присутне су следеће: дѣнь, каменъ, корень, ремень, прѣстень, пламень. Номинатив (изузев код именице каменъ) и акузатив се не наводе, будући да се у тим падежима никакве промене и не могу очекивати.

Облици именице дѣнь јесу:

- Г. јд. — дѣи Мт. 11/23, 20/12, 22/46, 24/38, 25/13, 26/30, 27/8, 64, 28/15;
 Мр. 14/25; Лк. 1/80, 2/44, 17/22, 27; Јв. 11/53;
 Д. јд. — дѣи Мт. 14/6; Мр. 6/21; Лк. 4/42, дѣиви Мт. 6/34;
 И. јд. — дѣемъ Мр. 4/27;
 Ј. јд. — дѣи Мр. 13/32, дѣи Јв. 11/9(2 ×);
 Н. дв. — дѣи Мт. 12/40, 15/32; Мр. 8/2; Јв. 4/41, 11/16, 17;
 Ј. дв. — дѣю Мт. 26/2; Мр. 14/1; Јв. 4/43;
 Н. мн. — дѣи Мт. 9/15, 2/20, 13/19, 24/22 (2 ×); Лк. 1/23, 2/6, 22, 5/35,
 9/51, 17/22, 19/43, 21/6, 22, 23/29, дѣи Јв. 2/12; дѣи се среће још у
 Мар. у Мт. 9/15; Лк. 2/6, 22, 5/35, 17/22;

- Г. мн. — днїи Мт. 4/2, 24/29, 36; Мр. 1/13; Лк. 2/21, 5/17, 13/4, 20/1, дни Мт. 11/12; Лк. 4/2 (у Мар. су далеко већа колебања у погледу наставка. У тим позицијама се упоредо јављају облици днии, дњи дњѣ, дњени.)
- А. мн. — днїи Мт. 2/1, 3/1, 23/30, 24/19, 37, 38, 26/55, 28/20; Мр. 8/1, 13/17, 20(2 ×), 24, 14/49; Лк. 1/5, 25, 39, 75, 2/1, 43, 4/2, 5/35, 6/12, 9/36, 16/19, 17/26, 28, 19/47, 21/23, 37, 22/53, 23/7, 24/19, днїи Мр. 2/20;
- И. мн. — днїами Мт. 26/61, 27/40; Мр. 14/58, 15/29; Јв. 2/20;
- Л. мн. — днїехъ Мт. 17/1, 27/63; Мр. 1/9, 2/1, 9/2; Лк. 1/7, 18, 24, 2/36, 46, 15/13; Јв. 20/26.

Инструментал једине и локатив множине имају наставак *-емь, -ехъ*. Локатив једине колеба се између завршетака *-и* и *-е*. Номинатив множине има облик *днїе*, а генитив множине показује тенденцију да се као стална форма уведе *днїи* (оба облика настају аналошки према *ї промени). Остали падежи чувају старе наставке.

Облици именице *каменъ* су следећи:

- Н. јд. — *каменъ* Мт. 21/42, 24/2; Мр. 9/42, 13/2, 16/4; Лк. 20/17, 21/6, 11/38, *каин* Лк. 17/29;
- Г. јд. — *камене* Мр. 15/46; Лк. 22/41;
- Д. јд. — *каменевн* Лк. 4/3;
- А. јд. — *каменъ* Мт. 4/6, 7/9, 27/60, 66, 28/2; Мр. 12/10, 16/3, 15/46; Лк. 4/11, 11/11, 19/44, 24/2; Јв. 8/7, 11/39, 41, 20/1;
- Л. јд. — *камени* Мт. 7/24, 25, 16/18, 21/44, 24/2, 27/60; Мр. 4/5, 13/2; Лк. 6/48, 19/44, 20/18, 21/6, *камены* Лк. 6/48, 8/6;
- Г. мн. — *каменин* Јв. 2/6.

У номинативу се у једном примеру сачувао архаични облик *каин*. Локатив једине има редовно наставак *-и*. Генитив множине има форму *ї промене.

Именица *коренъ* ретко се јавља:

- Г. јд. — *корене* Мт. 13/21; Мр. 4/6, 17;
- Л. јд. — *корени* Лк. 3/9, 10.

Речи *рѣменъ* и *прѣстенъ* се срећу само у акузативу једине.

Именица *пламенъ* налази се једино у локативу једине: *пламени* Лк. 16/24.

Од нових црта у промени именица са основом на *n свакако треба на првом месту истаћи *-и* у локативу једине (само се на два места јавља стари наставак). Наставци *ї врсте улазе у облике номинатива и генитива множине¹⁶. У дативу једине и локативу множине су увек *-емь, -ехъ*.

¹⁶ Ови наставци су (ретко) присутни у стсл. споменицима (Ст. М. Куљбакин, *Мир*, 49, *Сѣтарословенска грамаѣика*, 80). Овде показују тенденцију да се уопште.

в) Именице средњега рода (с основном на *s, *n, *t)

У тексту се среће неколико именица са основном на *s, а то су:

Именица слово која има овакве облике: (Нџминатив и акузатив једине се, разумљиво, не наводе.)

Г. јд. — словесе 13/21, 15/23, 19/9, 11, 22/46; Мр. 4/17; Лк. 20/3; Јв. 5/24, 38, 8/43, 17/20;

Д. јд. — словеси Лк. 1/2; Јв. 2/22, 4/50;

И. јд. — словоњ Мт. 8/16; Мр. 12/13; Лк. 24/19, словоњ Мт. 22/15;

Л. јд. — словеси Мт. 25/19; Лк. 1/29, 20/20; Јв. 8/31, словси Мр. 10/22;

Н.-А. мн. — словеса Мт. 7/24, 26, 28, 19/1, 24/35, 26/1, Мр. 13/31; Лк. 6/24, 9/44, 21/33, 24/27, 44; Јв. 10/19;

Г. мн. — словесъ Мт. 10/14, 12/36, 37; Мр. 8/38; Лк. 9/26; Јв. 14/24;

Д. мн. — словесемъ Лк. 1/2;

И. мн. — словесы Лк. 23/9;

Л. мн. — словесехъ Мр. 10/24; Лк. 1/4, 4/22, 9/28.

У већини падежа ова именица чува стари облик са проширењем основе и старословенским наставком. Инструментал једине има нови облик без проширења основе са наставком *о промене. Локатив једине је увек -и.

Облици именице небо јесу:

Г. јд. — небесѣ Мт. 11/23, нѣсе Мт. 3/17, 16/1; Лк. 3/22, 9/54, 10/8, 11/13, 16; Јв. 1/32, 3/13, 31, 6/50, 51, 12/28, нѣ Мт. 21/25, нѣе Мт. 21/26, 24/29; Мр. 1/11, 8/11, 11/30, 32; Лк. 17/29, 20/5 (2×), 21/11, 22/43; Јв. 3/27, 6/31, 32 (2×), 33, 38, 41, 42, 6/58, ѣе Мт. 18/2, небесе Мр. 13/25, небсе Лк. 10/15, небѣси Мт. 11/25, нѣси Мт. 16/13;

Д. јд. — нѣс Мр. 13/27; Лк. 16/17, нѣоу Лк. 12/56;

И. јд. — нѣомъ Мт. 5/34, нѣемъ Мт. 23/22;

Л. јд. — нѣы Мт. 6/10, 20; Мр. 11/21; Лк. 15/7, нѣи Мт. 19/21; Лк. 11/2, 18/22, 19/38; Јв. 3/13, нѣси Мт. 22/30, 24/30, 28/18; Мр. 13/32; Лк. 6/23;

Н. мн. — небѣса Мт. 3/16, нѣа Мт. 1/10;

Л. мн. — нѣѣхъ Мт. 5/12, 16, 7/11, 12/50, 18/10, нѣсѣхъ Мт. 5/45, 6/1, 9, 7/21, нѣехъ Мт. 10/32, 33, 16/17, 19 (2×), 18/10, 23/9; Мр. 11/25, 26; Лк. 11/2; Мр. 12/25; Лк. 12/33.

Локатив једине је увек на -и; локатив множине на -ехъ. У инструменталу једине паралелни су облици без проширења основе по *о промени и они са проширењем и наставком -емъ. Датив увек има облик по *о промени, без проширења основе.

Именица тѣло делом се мења по старој консонантској промени, а делом као именица *о промене, без проширења основе:

Г. јд. — тѣлесе Мт. 27/58; Лк. 24/23, телесе Лк. 23/2, тѣла Мр. 15/43; Јв. 2/21;

- Д. јд. — тѣлоу Мт. 6/22; Лк. 11/34;
 И. јд. — тѣломъ Мр. 5/29; Лк. 2/52, тѣломъ Лк. 12/22;
 Н. мн. — тѣлеса Мт. 27/52; Јв. 19/31.

Именица чоудо чува старе облике:

- Н. мн. — чудеса Мт. 21/15, 24/24;
 Г. мн. — чудесь Јв. 4/48.

Именице дрѣво и дѣло потпуно су прешле у *о промену, без проширења основе.

Именице око, оухо имају ове облике:

- Г. јд. — очесе Мт. 7/4, 5, възчесе (lapsus calami) Мт. 7/5, очесе Лк. 6/42;
 Д. јд. — оухоу Лк. 12/3;
 И. јд. — окомъ Мр. 9/42; окоу Мт. 12/27, окоу Мт. 18/9;
 Л. јд. — оуѣ Мт. 7/3 (2×), очесн Лк. 6/42 (2×), 41 (2×), (у Мар. је наставак у овим позицијама -е).

Двојински облици су, као што се и очекује, по *i промени:

- Н. -А. дв. — очн 9/30, 13/15, 17/8, 18/5, 20/30; Мр. 8/25, 9/47; Лк. 16/23, очн Мт. 20/34; Мр. 8/18, 23; Лк. 2/30, 4/20, 6/20, 24/16, 31; Јв. 1/18, 4/35, 6/40, 9/6, 10/11, 14, 17, 21, 26, 30, 32, 10/21, 11/37, 41, 12/40, 17/1, оуши Мт. 13/16, 43, 19/24; Мр. 4/23, 7/16, 33, 8/18; Лк. 9/44, 18/25;
 Г. -А. дв. — очю Мт. 9/29, очю Мт. 20/34, 21/42, 12/11; Лк. 18/13, 19/42; Јв. 9/15, оушию Лк. 1/44, оушию Лк. 4/21;
 И. дв. — очима Мт. 13/15, очима Јв. 12/40, оушима Мт. 13/15 (2×);
 Н. мн. — очеса Мт. 13/6, очеса Мт. 26/43; Мр. 14/40 (у сва три случаја је у Мар. двојински облик).

Промена именица са основом на *s показује колебања између старих облика консонатске врсте и облика по *о промени без проширења основе. Стање није издиференцирано.¹⁷ Јасну ситуацију имамо само у инструменталу јединине који је (уз један изузетак) по *о промени без проширења основе (код свих именица). Таква је тенденција и у дативу јединине (осим именице слово). У осталим падежима су увек, или доминирају, стари облици. И код ове промене локатив јединине је с наставком -и, а датив, инструментал, локатив са обичним -елиъ, -ехъ (уколико имају консонатску промену).

У тексту је мало именица са основом на *t:

- Г. јд. — отрочете Мт. 2/20; Мр. 9/42, овчете Мт. 12/12, козлѣте Лк. 15/19;
 Л. јд. — отрочети Мт. 2/8, отрочети Лк. 2/17, жрѣвети Јв. 12/15;
 Г. мн. — отрочеть Мр. 9/37.

¹⁷ Таква ситуација одлика је и стсл. текстова (в. Ст. М. Куљбакин, *Стиарословенска грамаџика*, 87–88).

И овде се у локативу једине уопштава наставак -и.

Нису многобројни ни примери именица са основом на *и:

- Г. јд. — имени Мт. 10/22, 19/29, 24/9; Мр. 13/13; Лк. 21/12, 17 (у Мар. је свуда наставак -ε); врѣмене Мт. 8/29, 26/16; Лк. 4/13, 12/56, 19/44, 22/6, 23/8, сѣмене Мт. 22/25; Мр. 12/20, 21 (2×); Лк. 8/5, Јв. 7/42;
- Д. јд. — сѣмени Лк. 1/55;
- И. јд. — имениѣ Мт. 7/22 (3×), 27/32, 57; Мр. 5/22, 9/38, 16/17; Лк. 1/5, 59, 61, 5/27, 10/38, 16/20, 23/50;
- Л. јд. — имени Мр. 9/39; Лк. 9/49, 10, 17; Јв. 10/3, 25, 14/13, врѣмени Мт. 25/19;
- Н.-А. мн. — врѣмена Лк. 21/24; Мт. 21/41, врѣмена Мт. 23/4, 11/46;
- Г. мн. — сѣменѣ Мт. 13/32; Мр. 4/31;
- Д. мн. — врѣменѣ Мт. 16/3;
- Л. мн. — врѣменѣх (lapsus calami) Лк. 11/46.

Само именица име има нови наставак -и у генитиву једине. Остале чувају стари облик. И овде се у локативу уопштава наставак -и, а у инструменталу једине, дативу и локативу множице редовно је завршетак -ѣмѣ, -ѣхѣ.

ПРОДУКТИВНЕ ИМЕНИЧКЕ ВРСТЕ

*Промена на *а*

Ова именичка промена се у целини добро чува. Одступања, настала уношењем неких падежних наставака из народног говора јесу минимална. Има их само у неколико случајева у генитиву и локативу једине.¹⁸ Сви примери су:

- Г. јд. — жрѣтвѣ Мт. 9/13, соуботе Мт. 12/8, мѣтвѣ Мр. 11/17, жетвѣ Мт. 9/38;

Иначе се увек јавља стари наставак: звѣзды Мт. 2/7, води Мт. 3/15¹⁹.

- Л. јд. — води Мр. 9/22; али увек: главѣ Мт. 27/30, горѣ Јв. 4/12.

Сви остали падежи имају доследно старословенске наставке.

Двојина се чува; наводе се сви облици нађени у тексту:

- Н.-А. дв.²⁰ -рѣвѣ Мт. 14/17, 19; Лк. 9/13, рѣвѣ Мр. 6/38, 41; Лк. 9/16; Јв. 6/9, роуцѣ Мт. 18/8, 19/15, 22/13, 16/50; Мр. 5/23, 6/5, 9/31,

¹⁸ Изгледа да меки наставци најлакше продиру у ове падеже (в. В. Јерковић, *Чажн*, 143; Ј. Врана, н.д., 62).

¹⁹ Будући да је у тексту старих форми изузетно много, дају се два примера као илустрација.

²⁰ Занимљиво је да се ови падежи доследно пишу са -ѣ. Двојина је у ово време као категорија мртва (в. А. Белић, *Историја српскохрватској језика*, II/1, 54—84). Стога штампар вероватно механички увек ставља овај знак.

- 43, 10/16, 14/46; Лк. 4/40, 23/46; Јв. 7/44, 13/19, 20/20, 21/18, *рѣцѣ* Мр. 8/23, 25, *рѣрцѣ* Лк. 24/39, 40, (*lapsus calami*), *нозѣ* Мт. 18/8, 9/45, *нозѣ* Мт. 22/13; Лк. 7/44 (2×), 24/39, 40; Јв. 11/2, 13/6, 9, 10, 14, *нозѣ* Лк. 7/45; Јв. 12/3, *ризѣ* Мр. 6/9; Лк. 3/11, *лѣптѣ* Мр. 12/42, *лѣптѣ* Лк. 21/2;
- Г.-Л. дв. — *ногѣ* Мр. 5/22, *ногоу* Лк. 10/39; Јв. 13/8, 20/12, *рибоу* Јв. 6/11, *роукоу* Јв. 20/25;
- Д.-И. дв. — *роукама* Мт. 15/20; Мр. 6/2, *ногама* Мт. 15/30; Мр. 7/27, 12/36; Лк. 20/43, *ланитама* Мр. 14/65; Јв. 19/3.

Промена на *ја

Ова именичка промена чува старословенске облике у свим падежима где би се нови наставци могли очекивати²¹.

Примери двојине су ретки:

Н. дв. — *птици* Мт. 10/29;

Г. дв. — *кѣстодію* Мт. 28/11, *рызоу* Мт. 10/10.

Малобројне именице женског рода са суфиксом -ини у номинативу јединине чувају у свим примерима тај старословенски облик.²²: *рабыни* Мт. 26/29; Мр. 14/69, *магдалини* Мт. 28/1, 27/56, 61; Мр. 16/1, 15/40, 47; Лк. 8/2, 42/10; Јв. 19/25, 20/1, 18, *самарѣњини* Јв. 4/9 (2×).

У тексту нема именица мушког рода са старим наставком -и. Оне се својим номинативом изједначају са осталим именицама *ја* основа²³: *соудја* Мт. 5/25.

Промена на *о

Акузатив једнине изједначава се са генитивом код именица које означавају бића²⁴: *чѣка* Мт. 11/8, *раба* Мр. 14/47. Међутим, у неколико облика се среће старије стање једнакости номинатива и акузатива, лексички везано за именицу *раба*: *раба* Мр. 12/2, 4; Лк. 14/17, 20/11, 10.

У локативу једнине именица *иордана* има наставак -и: *иордани* Мт. 3/6, *иордани* Мр. 1/5, 9. Он је унет аналошки, вероватно јер је у питању страна реч. Иначе, локатив увек има старословенски наставак. Примера ради: *хѣлѣ* Мт. 4/4, *селѣ* Мт. 24/40.

Остали падежи једнине не дају повода за напомене.

²¹ У већини падежа они се и не очекују, јер су наставци од најстаријих времена до данас остали исти у главнини штокавских говора (А. Белић, н.д., 38).

²² Ово је доследно спроведена црта, за разлику од неких других споменика (в. Ст. М. Кулбакин, *Мир*, В. Јерковић, *Чајн*, 143, Ј. Врана, н.д., 63).

²³ Већ у Мирослављевом јеванђељу се осећа колебање у погледу овог наставка у Н. јд. (в. Ст. М. Кулбакин, *Мир*, 52, 108). У Вукановом је иста ситуација као и у Јеванђељу из Мркишине цркве (в. Ј. Врана, н.д., 63).

²⁴ Ова се црта јавља у одређеном броју случајева у Мар, као и у другим стсл. текстовима (в. Ст. М. Кулбакин, *Старословенска граматика*, 74). Њено уопштавање је редакцијска особина (в. В. Јерковић, *Чајн*, 143).

Двојина се чува. Сви примери су:

Н.-А. дв. — врата Мт. 4/18, 21, оученика Мт. 20/17, 21/1, 6; Јв. 1/37, таланта Мт. 25/22, развојка Мт. 27/38; Мр. 15/27, ѿбѣщеника Лк. 5/10, длѣжника Лк. 7/41, чѣка Лк. 18/10, агла Јв. 20/12, чедѣ Мт. 21/28, крилѣ Мт. 23/37; Лк. 4/9, колѣне Мр. 15/19, колѣнѣ Лк. 22/41;

Г.-Л. дв. — братоу Мт. 20/24, прѣстолоу Мт. 19/28, чѣкѣ Јв. 8/17, колѣноу Мт. 27/29; Мр. 1/40, 10/17, лѣтоу Лк. 2/42, 8/43;

Д.-И. дв. — господинома Мт. 6/24; Лк. 16/13, оученикома Мт. 11/1, вѣстникома Лк. 7/24, колѣнома Мт. 19/28; Лк. 5/8, 22/30.

У номинативу множине три пута се јавља наставак *ѣ промене (у питању је увек именица родѣ): родове Мт. 1/17 (2 ×), рѣдове Мт. 1/17. У осталим случајевима је увек стари наставак. Примера ради: оученници Јв. 15/8, лѣта Лк. 4/25.

У генитиву множине у извесном броју једносложних именица среће се проширење -ов —, унето из промене на *ѣ: родовѣ Мт. 1/17, вѣсов Мт. 9/34, вѣсовѣ Лк. 8/2, доуховѣ Мт. 12/45, доуховѣ Лк. 11/26, грѣховѣ Мр. 1/4. Мада се не подударају примери, ово проширење основе налази се спорадично и у Мар.²⁵

Остали множински падежи не показују нове форме у односу на старословенско стање.

Промена на *јо

Као и код *о промене и овде се акузатив доследно једначи са генитивом ако су у питању бића. Примера ради: мѣтара Лк. 5/27, оучителѣ Мр. 5/35.

Друга црта, скоро у свим случајевима спроведена, јесте сажимање наставка -ин у -и у локативу јединице именица средњег рода на -иѣ,

Примери су: цѣтви Мт. 5/9, 11/11, 13/43, 26/29, цѣтви Мт. 16/28, 18/1, 4; Мр. 14/25; Лк. 7/28, 9/11, 9/62, 13/28, 14/15, 22/16, 30, цѣтви Лк. 13/29 (lapsus calami), трѣни Мт. 13/7; 4/7, вѣскрени Мт. 26/32, точени Мр. 5/25, ѿчѣстви Мр. 6/4, сѣмирени Лк. 14/32, трѣпѣни Лк. 21/19, оүспени Јв. 11/13. Само је једанпут без сажимања: помѣрѣи Мт. 13/2. У овим облицима и у Мар. је заступљено сажимање, али у знатно мањем броју примера²⁶.

Примера за двојину је мало, али се она ипак чува.

Н.-А. дв. — моужа Лк. 7/20, 9/30, 32, 24/4, лѣжесвѣдетелѣ Мт. 26/60, ловца Мр. 1/17, ловца Мт. 4/20, коша Мт. 14/20; Мр. 6/43, слѣпца

²⁵ Јавља се и у осталим стсл. канонским текстовима (в. Ст. М. Куљбакин, н.д., 73; в. В. Јерковић, *Чајн*, 143).

²⁶ Таквих сажетих форми има и у осталим стсл. споменицима (в. Ст. М. Куљбакин, н.д., 80). Иначе су нормални у српскословенским текстовима (в. Ст. М. Куљбакин, *Мир*. 51; В. Јерковић, *Чајн*, 143; Ј. Врана, н.д. 64).

Мр. 9/27, 28, 20/30, гръличница Лк. 2/24, птенца Лк. 2/24, родителга Лк. 2/27, 8/56, Јв. 9/2, 3, 20, 22, 23, кораблиа Лк. 5/2, 7, 11, рывбарѣ Мр. 1/16; Мт. 4/18 (остатак старијег правописа.)

Г.-Л. дв. — кораблиу Лк. 5/3;

Д. И.-дв. — пенезема Лк. 12/6.

Код извесног броја именица *jo основе у номинатив множине аналошки се уноси наставак *i промене мушког рода: архіеріе Мт. 26/3, 2/4, 21/15, 23, 45, 27/1, 6, 12/20, 41, 62; Мр. 11/18, 27, 14/1, 55, 15/1, 3, 10, 30; Лк. 20/19, 22/2, 66, 23/10, 24/20; Јв. 7/32, 11/47, 57, 12/10, 18/35, 19/6, 15, 21, архіеріе Мр. 14/53, архіеріе Лк. 19/47, фари́сене Мт. 9/11, 34, 12/2, 14/24, 15/1, 12, 16/1, 19/3, 21/45, 22/15, 34, 23/2, 13, 15/23, 27/62; Мр. 2/24, 3/6, 7/1, 3, 5, 8/11, 10/2; Лк. 5/17, 30, 7/30; Јв. 4/1, 7/32 (2×), 47, 8/3, 13, 9/15, 11/47, 57, 12/19, фари́сене Мт. 9/14, 2/16, моужіе Мт. 12/41, 14/35; Лк. 5/18, 11/32, 22/63, саддоу́кене Мт. 16/1, 22/23, юудене Мр. 7/3; Јв. 1/19, 2/18, 20, 5/16, 18, 7/11, 15, 35, 8/22, 48, 52, 9/18, 10/24, 32, 33, 39, 11/8, 31, 19/7, 31, пастирне Лк. 2/5, пастьрїе Лк. 2/10. У свим наведеним позицијама у Мар. је стари наставак²⁷.

У појединим случајевима ове именице задржавају и стсл. наставак: садѣкен Мр. 12/18, фари́сен Лк. 5/21; Јв. 12/42, ноуден Јв. 8/57, юуден Јв. 11/36, 19/12. Мањи је број примера у којима се јавља наставак консонантске промене (према именицама на -инь, -арь, -тель): фари́се Лк. 6/7, 11/39, 53, 16/14, юуде Јв. 12/11, пастьре Лк. 2/8.

Именице са суфиксом -инь, -арь, -тель имају двојакe облике у номинативу множине — или задржавају стари наставак *n промене именица мушког рода, или аналошки примају наставак из *i основа мушког рода:

а) мытаре Мт. 21/31; Мр. 2/15, оучителе Мр. 23/8, законооучителе Лк. 5/17, гражане Лк. 19/14, сьмаране Јв. 4/40, галілеане Јв. 4/45, римланѣ Јв. 11/48, жидове Јв. 4/9, 6/52, 7/11, 9/22, жидовне Јв. 5/10;

б) мытаріе Мт. 5/46, 47, 9/10, 21/32; Лк. 3/12, 7/29, 15/1, жетеліе Мт. 13/39, цїе Мт. 17/25; 22/25, делателіе Мт. 21/35, 38, дѣлателіе Лк. 20/10, 14, тежателіе Мр. 12/7, рывбаріе Лк. 5/2, вїгодѣтеліе Лк. 22/25, сведетеліе Лк. 24/48. Сви ови облици су у овим позицијама нови у односу на Мар.²⁸

У номинативу множине занимљив је облик кораблие Мр. 4/36; Јв. 6/23, са наставаком *n промене именица мушког рода. Настао је вероватно аналошки према истом падежу именица са суфиксом -тель.

²⁷ И у другим стсл. споменицима ретко се јавља понеки овакав пример (в. Ст. М. Куљбакин, *Сїарословенска ірамайшка*, 83). Такви облици су ретки и у Мирослављевом и Вукановом јеванђељу (в. Ст. М. Куљбакин, *Мир*, 51; Ј. Врана, н.д., 62). У Чајничком јеванђељу је тај наставак обичан (в. В. Јерковић, *Чајн*, 143). У нашем јеванђељу црта се скоро доследно спроводи.

²⁸ Иначе се налазе понегде у стсл. споменицима (в. Ст. М. Куљбакин, *Сїарословенска ірамайшка*, 80); у Мирослављевом се јавља само један пример (в. Ст. М. Куљбакин, *Мир*, 48); у Вукановом нешто више (в. Ј. Врана, н.д., 62); у Чајничком преовлађују нови облици над старим (в. В. Јерковић, *Чајн*, 143–144). Ова особина није била страна народном језику (в. Ђ. Даничић, н.д., 60).

У генетиву множине само на једном месту имамо проширење основе код једносложне именице *врачь*: *врачевъ* Мр. 5/26.

Генитив множине именице *моужь* има доследно следећи облик, настао аналошки према истом падежу **ї* промене: *моужїи* Мт. 14/21, 15/38; Мр. 6/44; Лк. 9/14, Јв. 4/18, 6/10.

Само се у једном примеру јавља у генетиву множине наставак *-и*: *архїири* Мр. 8/13. У примеру *мытарїи* Лк. 5/29 истог падежа уноси се такође наставак **ї* промене, овај пут са старословенским вокализиваним полугласом.

У дативу множине код две именице страног порекла јавља се наставак тврде **о* промене: *ѡдѡсѡвїи* Лк. 11/42, 43, *архїѡсѡвїи* Мт. 10/18.

ОПШТИ ОСВРТ НА ДЕКЛИНАЦИЈУ ИМЕНИЦА

Изнесена грађа пружа ову слику:

1) Редакцијским особинама могу се сматрати црте које се спорадично јављају већ у текстовима канона, али их тек спрскословенски језик нормира и доследно спроводи, као што је: а) уопштавање наставака *-їи*, *-ѡ* у инструменталу једнине, дативу и локативу множине промене на **ї* и консонантске промене мушког и средњег рода; б) доследно једначење акузатива једнине са генитивом код именица **о/*јо* основе које значе бића.

2) Посебну групу црта чине оне које су у Јеванђељу из Мркшине цркве углавном доследно спроведене у односу на друге спрскословенске споменике: У њима оне нису увек доследне, али постоји тенденција да се уопште, као што су: а) чување старог номинатива једнине код именица са суфиксом *-їи*; б) уопштавање наставака **ї* промене у номинативу множине следећих именица **јо* основе: *архїири*, *ѡдѡсѡвїи*, *сѡдоукии*, *ноудїи*, *моужь*, *пастїири*; в) сажимање локативног наставака *-їи* у *-и* у једнини именица средњег рода **јо* промене које се у номинативу завршавају на *-їи*; г) уопштавање наставака *-и* у локативу једнине промене на **ї* и консонантске промене сва три рода;

3) Спорадично су унете старе иновације, познате још у канону: а) наставак **ї* промене у дативу једнине именица **о/*јо* основе које значе титуле, звања итд.; б) наставак **ї* промене у номинативу и генетиву множине консонантске промене мушког рода; в) облици акузатива **ї* промене: *црковь*, *љубовь*, као и локатив множине **ї* промене: *домоуь*; г) именица *сыи* у већини падежа добија наставке **о* врсте; д) у консонантској промени именица средњег рода са осномом на **з* паралелне су старе форме са онима без проширења основе и наставком **о* промене; ђ) неколико случајева проширења *-ов* *-ї* *-їи* у номинативу и генетиву множине једносложних именица **о/*јо* основе.

4) Утицајем народног језика могу се сматрати ове особине: а) присуство неких наставака **ја* промене у **а* именичкој врсти (свега неколико примера); б) наставци **о* промене продиру у парадигму именице *господь*.

облине варирају. Имају привеске различитог облика, а при дну су им задебљања неједнака.

- з Слово з је увек истога типа. Горњи и доњи део је готово једнаке величине. Горњи почиње водоравном цртом са привеском и има искошену бочну страну која је код већине калупа незнатно обла. Репић почиње одмах облином на линији реда и не спушта се дубоко. Заобљење није шире од косине горњег дела слова, а његов крај је усмерен мање или више улево.
- н Слово се састоји од два паралелна дебела стубића, које на средини повезује танка водоравна пречка.
- ї Изнад усправног дебелог стубића су две тачке.
- і То је усправан дебео стубић, без украсне црте. У појединим речима је упадљиво, јер је одвојено кратким размаком од претходног слова.
- к Уочила сам 5 калупа. Код свих је заједничко да горњи крак са задебљањем при крају додирује стуб (на половини или испод половине), а доњи налаже на горњи. Разлике међу калупима тичу се облина и прелома.
- л Има више калупа. Уколико нема титле, десни стубић је пунцији и са почетном цртом. Леви почиње од врха, прав је или мало извијен, а није увек једнако дуг. Када је под титлом, краци се састају у врху, симетрично су размакнута и немају почетну црту.
- м Има много калупа. Унутрашњи угиб је увек оштар и допире до линије реда. Стубићи су незнатно коси, а негде и вертикални. Недоследно су надвучени.
- н Састоји се од два дебела, паралелна стубића повезана косом, танком пречком која се налази у горњој половини слова, јер почиње високо испод врха левог стубића, а завршава се изнад половине десног.
- о Већи је број калупа. Могли би се поделити по томе, да ли је врх слова о шиљат или није. Код једних шиљка нема, код других је при горњем врху, а код трећих са оба краја. Мада слово није исте ширине, оно никада није уско.
- п Стубови су прави, а спојница тања. Ретко је употребљен калуп са украсном цртом.
- р Постоје два типолошки различита облика и више калупа. Први тип одговара рукописном. Слово има шиљату главицу коју ствара, мање или више изразито преломљен врх стуба и вертикална бочна, незнатно извијена страна, која се косо или водоравно спаја са стубом. Код већине калупа постоји прелом. Стуб не залази дубоко под линију за ред. Разлике постоје и услед неједнаког односа дужине главице и репића. Код другог типа је надоле продужени стуб прав, а десна страна петље полукружна обла, величине словног низа.

- Крајеви стуба су са цртицом. Такав облик среће се и под титлом и тада нема наглашене крајеве. Кружница није прецизна.
- с Калупи варирају у детаљима. Код једних је лук као код в, а други су са дубљим луком.
- Ѣ Јавља се и широко Ѣ на почетку речи. За разлику од великог слова, оно је мање, отвореније и тањег је оквира. Мада се јавља више калупа, типолошке разлике међу њима нема. Разлику ствара дужина и облик доњег дела лука. Може да буде дужи и при том савијен надоле, или краћи. Лук у величини и дубини потпуно одговара широком слову Ѣ.
- т Калупи једноног т не дају повода да се и један облик тог слова издвоји као типолошки нов. Привесци су исте дужине, или је леви мало дужи. Они су дуги и усмерени ка стубу. Стубић је увек потцртан, али се при дну неједнако шири. Слово је широко. Врло ретко среће се т код којег је леви привезак знатно дужи, а стубић није на средини. Троног т састоји се из три стуба превучена тањом спојницом.
- оу Постоје два типа. Раширенији има више калупа где се разликују детаљи. Прво је написан десни стубић који је најчешће танка линија, мање или више искошена, а завршава се кукицом или проширењем. Леви стубић додирује или сече десни и обично је пунија, права црта. Ни краци нису увек подједнако размакнути. Други, ређи тип, почиње од левог стубића који се ломи и продужава у крак. С десна почиње кратка, водоравна, дебља црта која се савија и као тања коса налаже на леви стубић изнад линије реда, над врхом прелома.
- ѕ У свим калупима облик слова о је потпуно округао. На њега налаже полукружна птичица са задебљаним крајевима.
- џ Запазила сам два калупа. Код једног стуб слова не прелази горњу линију реда и клинастог је облика. Бочни лукови су оба пута правилни полукругови, једнаке ширине и потпуно симетрични.
- х Типолошки се разликују два облика. Слово је у оба случаја мало. Леви крак је међу линијама реда, а десни, таласasti и тањи је знатно прелази. Краци нису много размакнути. Десни крак с кукицом, писан је изједно или одвојено горњи и доњи део.
- ш Висина споја досеже до горње линије реда, а бочне стране су савијене унутра. Такво је слово ш и у лигатури ѡ. Само у речи *очи*, су једно до другог два слова о са тачкама у средини.
- щ Средњи стуб се продужава истом дебљином у доњи међупростор, а спојница је тања.
- ц У основи је у целој књизи исти тип. Тело је правоугаono и допире до линије реда, а варира ножица. Она је увек изведена уједно са стубићем. Међутим, уочила сам калуп са правом кратком, али и са дугом ножицом. Трећа врста има кратку, протањену и при врху савијену ножицу удесно.

- ч Има шест калуца. Код пет је слово несиметрично и изведено на исти начин. Изједна је написан десни крак чашице и стубић, а леви је додат до половине словног низа. Калуца се разликују по томе, што је код једних десна страна слова само коса права, код других је она за чашицу преломљена, а код трећих и обла. Лева страна је увек лучна. Код шестог калуца стубић је непреломљен и усправан, а чашица одвојено писана и четвртаста. Она се завршава на стубићу изнад половине словног низа.
- ш Три вертикална усправна стуба су једнако размакнута. Исте су дебљине и висине. Повезана су тањом водоравном цртом, положеном на доњој линији реда.
- ь Уочила сам четири калуца. Петља је код два калуца трапезаста и почиње око половине стубића. Стубић је надвучен и потцртан. Код трећег калуца петља је више квадратног облика, а код четвртог је обла, а ту је и стубић у врху задебљан.
- ы Облици „јера” понављају се и у оквиру „јери”. Десни стубић је код мањег броја калуца благо нагнут. Од облика петље „јера” зависи размак између ње и стубића. Украсне црте и спојнице нема.
- ѣ Постоји најмање пет калуца овог слова. Заједничко им је да се ретко неподвучени стубић јата налази незнатно изнад линије реда. Петља почиње испод његове половине, а шириа пречка на горњој линији реда има привеске усмерене унутра. Код првог калуца петља је нешто дужа, трапезаста и са водоравном подницом, код другог је подница незнатно коса, а трећи има облу петљу и леви привезак увек дужи. Петља квадратног облика није честа. На петом калуцу петља почиње врло мало изнад доње линије реда и троугласта је. Разлику међу облицима ствара и дужина привезака.
- џ Уочено је четири калуца. Стубић слова џ је усправан или кос. Петља је на два калуца врло уска и обла, а на трећем шиљата. Почиње испод врха стубића и спушта се до линије реда. Јавља се и врло ниска, мања и обла петља. Спојница увек належе на врх петље. Разлику ствара и дебљина стубића, као и њихово надвлачење и потцртавање.
- ю Запажено је више калуца. Облик слова ю је увек исти као код монограмског, али није увек исте висине. Чест је калуп код којег је оно мање од стубића. Дужина и место спојнице незнатно варирају, али се углавном налази на половини стубића.
- џ Број калуца није велики. Дебео усправан стубић је надвучен и потцртан. Везан је танком спојницом за њ, које је као ван лигатуре. Код већине ових калуца језичак и спојница нису једна линија.
- ѕ Нисам уочила више калуца. Слово није писано уједно, али је симетрично. Кратка цртица споја горњег и доњег дела може се лако уочити. Доња линија је при врху благо надоле савијена.

- θ Има најмање два калупа. Тело слова је у горњем делу овално, а у доњем шиљато. Незнатно прелази линију реда. Преко његовог доњег краја прелази танка, благо избочена пречка са неједнаким привесцима усмереним унутра. На другом калупу горњи део θ је равнији, а шиљак на доле оштрији. Привесци су једнаки, а слово не прелази линије реда.
- ѣ У словном низу су два уска, једнака лука који се додирују. На њих се надовезује извијени репић испод доње, и птичица изнад горње линије реда.
- ψ Има више калупа. Стубић је смештен на доњу линију и незнатно прелази горњу. Чешће је прав, али се среће и танки, благо извијени стубић. Бочне стране се при дну састају, а сви врхови имају задебљања.
- ν Слово је као у оквиру првог типа диграма оу.

ОПИС ЛИГАТУРА

Инвентар: а + γ, а + з, о + в.

- а + γ Уочено је седам калупа. На њима се лигатуре разликују у врло ситним детаљима. Код γ увек је прво написан десни стубић који је танак и мање или више искошен. Леви, пунија црта, додирује десни. Код два калупа незнатно је улегнут. На стубић је дописана обла петља. Иако је обла ипак варира. Само код једног калупа, почиње од самог врха.
- а + з Стубић слова а се продужује у репић од слова з. Петља је смештена испод линије реда. Горњи део слова з је накнадно додат изнад словног низа.
- о + в Неуобичајену лигатуру о + в приметила сам на 80-том листу Псалтира. Слово в је исто као и ван лигатуре. Смештено је у унутрашњем простору слова о и крајевима стубића незнатно вири из кружнице. Слово о је облије и знатно шире од монограмског. Вероватно је дописано руком.

Постоје два споја слова која нису у потпуности лигатуре. То су: м + ρ м + ч.

- м + ρ Слово м је веће и шире са елипсастим угибом који варира при дну. У њега је смештено слово ρ под титлом, истог облика као ван овог споја (види први тип). Слова се не секу.
- м + ч Иста је комбинација као м + ρ. Слово м има горе описани облик, а ч је несиметрично. Његова чашица варира у појединостима. Може бити шира и плића или ужа и дубља. Леви јој је крак често дужи. Изнад лигатуре налази се титла (лучна или таласаста).

ОПИС НАДРЕДНИХ СЛОВА

Инвентар: д, м, с, т.

- д Јавља се изнад лигатуре $д+у$. Иако је мало, види се да је десна ножица настала из продужетка стуба. Горњи му је део четвртаст, а ножице одмакнуте, веће и троугласте.
- м Слово је изнад широког Ѣ. Стубићи исте дужине састају се под оштрим углом.
- с Мало је, дубоко, надоле нагнуто и под титлом. Титла је лучна или таласаста.
- т Редовно је везано за $ш$. Стубић није дужи од привезака. Налази се изнад средње црте омеге. Кратки, унутра усмерени привесци висе на крајевима водоравне пречке која је незнатно шири од $ш$.

ЗАКЉУЧАК

Изнети подаци показују да се и поред већег броја калуца истих слова ретко јављају типолошке разлике. Најчешће варирају појединости које не мењају основни тип. Да бисмо утврдили како се наши резултати уклапају у познату представу о словним облицима у XV веку, извршила сам поређење са описом устава XIV и XV века у *Историји српске ћирилице*, консултујући и њен одељак о штампаним србуљама.⁴ Моја запажања су следећа:

Слова: в, г, і, д, н, р (I тип), с, т (I тип), ц, ш, ђ имају облик као у старијим рукописима. Поред њих, ту бих уврстила и она, чије се особине углавном наводе за XIV век. Извесне нове појединости код тих слова у Псалтиру у односу на Ђорђевићев опис постоје, само су оне веома ситне, те су зато и изостале из његовог приказа. Такви детаљи су: код д се стубићи при врху ретко састају под оштрим углом, з има оба дела исте величине, затим у оквиру диграма оу, у је са стубићима који се могу сећи, код ф стуб не залази једнако у међупросторе, а ц може имати ножицу која се незнатно савија удесно. Што се тиче њ, оно је са петљицом која нема само један устаљен облик, а слова џ и њ сачувала су изглед из XIV века.

На прелазу из XIV у XV век по облику стоје, њ, њ и ю. Њих сам означила као прелазна слова, јер су састављена из особина присутних у XIV веку и из нових, које П. Ђорђевић сврстава у XV век. Код лигатуре ю спојница је изнад половине и никада не полази од врха стубића, што у XV веку није искључено као могућност.

Типови слова д, в, в, Ѣ, п, Ѣ из Псалтира такође прелазе у XV век.

⁴ Петар Ђорђевић, *Историја српске ћирилице*, Београд, 1971, 100—113, 188—191.

Код слова ж, и и ч више претежу особине које су типичне за XV век, а о, ш, м у целости му припадају.

У Псалтиру се ретко јавља ш без високе или изразите средње црте, чија је појава везана за XV век. Облици о са двама тачкама у положеној осмици и троног т су типолошки нови, карактеристични за XV век. Слово 8 са полукружном птичицом која належе на о, везано је за другу половину XV века. Двоног т нема, а постоји калуп са знатно дужиим левим привеском.

Слово з тек после XV века добија облик какав је у Псалтиру. За слова: с (са дубљим луком), ю, ђ, љ нисам нашла сасвим одговарајући опис.

У Псалтиру се потврђују и слова која Ђорђевић по облику издваја као специфична за цетињска издања. Таква су: к (додирује стуб), р (други тип) и ч.

Ксенија Минчић

ПАЛЕОГРАФСКА И ОРТОГРАФСКА ИСПИТИВАЊА ЛЕЊИНГРАДСКЕ АЛЕКСАНДРИДЕ

*Рађено под руководством
проф. др Вере Јерковић*

Рукопис Лењинградске Александриде спада међу споменике српске редакције. Налази се у Државној јавној библиотеци „Салтиков-Шчедрин” (Государственная публичная библиотека имени М. Е. Салтыкова-Щедрина) под бројем 168. Садржи 145 листова. Број редова на странама је неуједначен: од 2r до 11v има по 22 реда, а на осталим је од 20 до 24 реда.

За палеографска испитивања користила сам цео рукопис, а за ортографска првих 19 листова. Пошто сам се служила снимцима, а не оригиналом, детаљан опис страница не износим. Боја мастила се не види, као ни да ли је коришћен киновар, а постојање великих слова указује на то да, вероватно, јесте. Редови су релативно прави, размак између њих је уједначен, па претпостављам да су писари подвлачили линије за редове, мада се то на снимку не види. Доста је рђаво очуван, листови су оштећени, те су многа места, или делимично, или потпуно нечитка.

У тексту се јасно разликују два рукописа: први обухвата листове од 2. до 11., а други од 12. до краја. Праћење словних облика потврђује ову границу. Оба писара су употребљавала акценатске знаке, лигатуре и надредна слова.

ПАЛЕОГРАФСКИ ОПИС

1. *Прећлед словних облика првој рукопису.* Рукопис је исписан. Одликују га слова неуједначене величине. Највише штрче в, г, ш и ч. Слова су морфолошки устаљеног облика, тј. писар је задржао идејни нацрт већине слова. Краци нису издужени, сем код слова з и с. Писмо је устав,¹ али како писар није био брижљив, вертикалне линије су у многим примерима искошене или благо повијене. Није пазио ни на оштро разли-

¹ Петар Ђорђевић, *Историја српске ћирилице*, Београд, 1971, 83.

- и Танка хоризонтална пречка спаја два стубића око средине. Чести су примери где је пречка незнатно искошена. Слово је мање од осталих у реду.
- к Састоји се од два паралелна лука, односно два слова с.
- л Две косо положене линије које се састају при врху у великом броју примера нису једнаке дужине.
- ли Слово је широко. Леви спољни стубић је нагнут удесно, а десни може бити прав или нагнут улево. Унутрашњи угиб је под оштрим углом и често незнатно прелази доњу линију реда.
- н Два вертикална стуба спаја коса линија која често допире до врхова. Слово је мало, нешто шире од и.
- о Мало је, дугуљасто, са блажим или оштријим преломима, у неким примерима скоро четвртасто.
- п Вертикални стубићи, неједнаке дужине, спојени су тањом пречком чија дужина не прелази ширину слова. На њој се не налази украсна цртица.
- р Крак може бити раван, заобљен или написан косо у једну страну. Петља је мала, блаже или оштрије преломљена, сужава се у доњем делу и не належе увек на доњу линију реда.
- с Лук је плитак и са преломима. Величина слова варира.
- т На вертикалан стубић належе пречка са привесцима. У зависности од дужине пречке слово је широко или дугуљасто. Привесци су неједнаке дужине и често допиру до половине стубића, на чијем се дну врло ретко налази украсно постоље.
- џ Постоје два облика. Код облика на који се у тексту чешће наилази, доњи део слова је о, написано као кад стоји самостално, а горњи део је птичица која није одвојена од њега. Леви крак птичице належе на десни који је дужи и на коме се недоследно налази привезак. Други облик је писац из једног потеза: почиње са леве стране благо извијеном линијом која се кружно савија и сече на горњој линији реда усмерена косо удесно. Десни крак је знатно дужи. Око половине је пресечен украсном цртицом.
- оу Слово о је написано као када је ван диграма. Леви стубић слова у је у већини примера извијен. На доњој линији реда належе на десни, извијенији и дужи стубић, на чијем врху се налази привезак. Десни крак слова не залази много у доњи међупростор.
- џ Стуб подједнако прелази и у доњи и у горњи међупростор. Исте је дебљине. Лукови нису увек симетрични, називају се преломи; најчешће почињу на горњој, а завршавају се на доњој линији реда. Слово је развучено.
- х Састављено је од два коса крака који се пресецају на горњој линији реда или нешто испод ње и прелазе у доњи и у горњи међупростор.

- Краци су подједнаке дужине и у већини примера нису извијени. У највећем броју случајева десни крак има привезак, а на левом се понекад налази украсна цртица. Размак између кракова варира.
- w Краци лука се уздижу до горње линије реда и повијају унутра. Удубљење ретко прелази половину висине слова. Широко је и несиметрично.
- ц Црта која се спушта у доњи међупростор је написана испод средњег стубића и у многим примерима се стањује или извија при врху. Спојница је тања линија која се, сем у ретким случајевима, налази на доњој линији реда.
- ц Слово се састоји од два паралелна стуба. Десни стуб се спушта у доњи међупростор и често се извија. Стуб се не протањује при крају. Спојница је танка црта која налаже на доњу линију реда.
- ч Чашица је обла, при врху ширира и завршава се на половини стубића.
- ш Слово је широко. Сачињавају га три стуба спојена тањом цртом на доњој линији за ред.
- ь Стуб је вертикалан. Петљица може бити четвртаста или писана тако да са стубом чини троугао. Неуједначене је величине. Никада се не завршава изнад половине стуба.
- ы Слова ь и і су написана као кад стоје самостално. Нису везана спојницом.
- џ Стубић прелази горњу линију реда. На њој или нешто изнад ње је хоризонтална пречка. Привезака нема у свим примерима. Леви привезак се ређе изоставља од десног. Запажа се и то да је дужи. Петља је написана као код слова ь и ретко допире до половине висине словног реда.
- а Усправан стуб је тањом спојницом везан за почетак петље слова *a*, тако да налаже и на његов стуб или, ређе, само на петљу. Стубић слова *a* је вертикалан или незнатно искошен улево, а петљица је као код слова *a*.
- е Стубић који је у многим примерима извијен, са словом *e* спаја тања и хоризонтална линија. Она се у већини случајева продужава у језичац слова *e*, али он може бити написан и одвојено.
- ю Стубић и слово *o* су око средине везани тањом спојницом. Слово *o* је исто као када стоји самостално.
- Ѡ Среће се само у једном примеру. Дугуљасто је и уско, а врховима прелази линије реда. Водоравна пречкица је тања и пресеца слово по половини.
- ѡ Круница која је срасла са телом оштро је преломљена и често има привезак. Тело је неколико пута преломљено и завршава се репичем који вертикално или косо залази у доњи међупростор.

- γ Слово је облика γ диграма ογ.
- ψ Среће се само један пример. Стубић прелази у међупросторе и при врху је преломљен. Леви крак је положен косо од горње до доње линије реда и на њој налаже на стубић. Десни крак је горе преломљен и има привезак.

Инвентар великих слова: Я, Б, И, К, Л, Н, П, С, Ф, Ц, Ч. Сви стубови су попуњени и скоро у свим примерима имају украсно постоље. Већи део слова се налази у доњем међупростору.

- Я Среће се само на страни 10г. Усправан стуб је задебљан и проширује се при врховима. Петља је обла, почиње на горњој линији реда и допире испод доње.
- Б Јавља се једанпут (9г). Стуб је дебља линија на којој се налазе две обле петље које се не додирују. Горња петља је мања од доње.
- И Јавља се само у једном примеру (11г). Стубови су паралелни и при врховима проширени. Пречка је танка водоравна линија написана нешто изнад половине.
- К Налази се само на страни 9в. Стуб је проширен при врховима. Утиб бочне стране је под оштрим углом и не додирује стубић. На горњем краку је привезак, а на доњем још један прелом, тако да је крак паралелан са стубом. Дужина кракова не прелази висину стуба.
- Л По облику је као мало слово. Краци су задебљани. Среће се само на страни 5в.
- Н Постоји два пута. У примеру на страни 2в стубићи су задебљани. Десни стубић је краћи од левог, а спојница полази од почетка левог и завршава се на половини десног стубића. У примеру на страни 6в краци су исте дужине и мање размакнута него код првог примера. Спојница почиње испод врха левог стубића.
- П Написано је само једанпут (7г). Стубови слова су задебљани и проширени при дну. Пречка се налази на горњој линији реда и има украсну цртицу по средини.
- С У тексту је шест примера. Лук је дубок и задебљан, а крајеви су му проширени. У примерима на 9г и 10г страни слово захвата два словна реда, а пример на страни 8в је само незнатно већи од слова у реду.
- Ф Слово је написано једанпут (8г). Стуб је задебљана вертикална линија која испуњава цео горњи и доњи међупростор и допире до половине следећег слоговог реда. Лукови су симетрични, са неупадљивим прегибима.
- Ц Само су два случаја. Пример на страни 6г је по облику као мало ш. Удубљење незнатно прелази половину висине слова. На страни 10в налази се облик код којег су краци спојени и на њиховом саставу је написана тачка. Удубљење не допире до половине словног низа.

Ч Само је један пример (7v). По облику се не разликује од малог слова ч. Леви крак је задебљан при врху, а десни се вертикално спушта до средине доњег међупростора.

Лигатура. Лигатура у овом рукопису има пуно. Најчешће су р и ђ и т и ђ, затим се јављају т и в, т и и, а т, в и р; м, о и ү; ш и р и т и ђ се налазе само у по једном примеру.

Надредна слова. Слова а, в, г, е, ж, и, к, л, о, с, ш, њ, ю, су истог облика као у врсти. Друкчија су следећа слова:

- д Десни вертикалан и леви искошен стубић се при врху састају. Доњим делом налазе на дужу хоризонталну линију на којој су недоследно писани привесци. Најчешће је привезак само на десној страни.
- з Део који би у реду био у доњем међупростору написан је у виду дугачке водоравне линије. Среће се само једном.
- м У свим примерима је м курзивно, што значи да од краја десног спољњег стубића полази танка и дугачка линија косо наниже. Она може бити права или извијена. У рукопису се налази на случајеве у којима је написана из истог потеза са десним спољним стубићем.
- н Стубићи су мањи него кад је слово у реду, па пречка допире скоро до врхова једног или другог.
- р Среће се само једанпут. Стубић је хоризонталан.
- т Средњи стуб је кратак, а привесци су исте дужине као он, тако да се добија треного т. Примери код којих је стуб дужи од привезака веома су ретки.
- х Два коса стубића укрштају се по средини. Понекад је леви преломљен при дну.
- ч Слово се састоји од два коса стубића који се састају при дну. На левом се скоро у свим примерима налази украсна цртица, а има примера где је цртица и на десном.

2. *Прејед словних облика другој рукописи.* Слова овог рукописа су мање збијена, уједначеније величине и дужих кракова него у претходном, а слова з и ѓ уопште немају устаљен облик. Писмо је устав са неким словима из брзописа.² Од типично брзописних слова јављају се а са продуженим стубом, в у облику квадрата, брзописно д са левом косом линијом која залази у оба међупростора, треного т и т са продуженим стаблом и извијеном пречком.³

Кватерниони који обухватају осам до десет страна обележавани су словима. Пагинација је двострука: у десном горњем углу налази се слово чија је бројна вредност за један кватернион већа од слова у левом доњем углу.

² Петар Ђорђевић, исто, 107.

³ Петар Ђорђевић, исто, 128.

- и Два стубића су, око половине слова, спојена пречком која може бити водоравна или, ређе, искошена. У пуно примера стубићи су различите дужине, односно десни је дужи од левог.
- ј Изнад стубића написаног између две линије реда обично стоје две надредне и напоредне тачке. Када се јавља у бројној вредности, сем ретких изузетака, има украсну цртицу.
- к Сачињавају га два лука. Леви је у многим примерима скоро вертикалан, а десни је преломљенији, најчешће под оштрим углом.
- л Две косе црте спајају се на горњој линији реда. Десна је нешто дужа и незнатно дебља, често и извијена. Леви крак почиње нешто испод врха десног. Има примера са украсним постољем.
- м Слово је широко. Спољни стубићи су нагнути један према другом, а унутрашњи се на линији реда спајају под блажим или оштријим углом.
- н Два стубића су спојена косом пречком која почиње на врху левог, а завршава се око средине десног. Некад почиње и испод средине левог стубића, а завршава се близу краја десног. Чести су примери где је на крају левог стуба украсно постоље.
- о Писано је са шиљатим врхом, али се сређу примери у којима је четвртасто, негде чак овално. Понекад је мање од осталих у реду.
- п Два стубића су спојена нешто тањом пречком на горњој линији за ред. Пречка је скоро у свим примерима дужа од ширине слова.
- р Крак може бити прав, повијен улево, или удесно. Од његовог врха спушта се петљица која допире до доње линије реда. Главница је мала и троугласта, ређе четвртаста или обла.
- с Величина и дубина лука варирају, тако да је слово у неким случајевима мање, а у неким веће од осталих у врсти. Преломи на луку су мање-више очљиви.
- т Постоји неколико начина писања слова т. Први је такозвано троного т код којег се привесци спуштају до доње линије за ред. Други начин је двоного т, односно, само леви привезак допире до доње линије реда. Код примера где ниједан од привезака не допире до доње линије за ред, дужина привезака је различита, а леви је обично дужи. Сређу се случајеви код којих је на дну стубића украсно постоље. У великом броју примера присутно је и високо т чији стуб залази у горњи међупростор и преломљен је удесно при дну. Привесци се налазе на дугачкој, танкој и извијеној пречки и написани су истим потезом са њом. Окренути су укосо према стубу. Већином се налазе само на левој страни.
- ш Постоје две варијанте овог слова. Писање из једног потеза се од описаног у претходном рукопису разликује само по томе што на десном краку нема украсне цртице. Код другог начина доњи део слова чини о, а горњи је птичица са косим крацима. Леви је обично

- краћи и искошенији. У неким примерима се на десном крају налази савијутак. Птичица ређе не додирује о.
- оу Слово о има исти облик као ван диграма. Код у је леви крак искошен и краћи; почиње на горњој линији словног низа или незнатно изнад, а завршава се нешто испод доње линије за ред. Десни крак се у доњи међупростор спушта вертикално или косо. Често је при врху преломљен, а тањи и извијен при крају. Понекад се прелом налази и на левом краку.
- ђ Стуб залази нешто више у горњи међупростор. Вертикалан је, али има примера где је нагнут на једну страну или повијен, као и оних где је преломљен при врху. Бочни лукови нису симетрични. Њихова величина варира, а преломи су мање-више уочљиви.
- х Леви крак незнатно прелази линију реда. Преломљен је на крајевима, често само на доњем. Десни крак је дужи и тањи. Почиње на горњој линији словног низа и има петљицу при врху.
- w Удубљење на луку прелази половину висине слова, али никада није његове висине. Ређе не допире до половине. Угиб се скоро никад не налази на половини лука чији су крајеви неједнаке дужине и неједнако повијени унутра.
- ш Линија која се спушта у доњи међупростор написана је испод средњег стубића и искошена улево, а некад и удесно. Различите је дужине. У понеком примеру се прелама при дну.
- ц Састоји се из два вертикална стубића која налажу на спојницу на доњој линији за ред. Ножица је продужетак десног стубића и усмерена је на једну или другу страну. Ретко се сужава или савија при дну.
- ч Слово чине два крака: десни, различито искошен, и леви, који је прав и додирује десни око његове средине.
- ш Три стубића су на доњој линији словног низа спојена тањом цртом чија дужина често прелази ширину слова. Скоро увек су леви стуб и спојница писани из истог потеза. Слово је широко.
- ѡ У овом рукопису има два *јера*: танко и високо. Стубић танког *јера* је вертикалан или благо искошен удесно, а код високог је продужен у горњи међупростор и има пречку и недоследно стављену украсну цртицу на њој. Код оба *јера* петљица је истог облика као код в.
- ы Слово ѡ је истог облика као када је употребљено самостално, а у неким примерима нагиње према њему.
- ѣ Разликују се два облика. Код првог стуб више или мање прелази у горњи међупростор. Пречка са привесцима је тања и написана је на горњој линији за ред. Леви привезак обавезно допире до почетка петље, а понекад и до доње линије словног низа. Срећу се случајеви са привеском само на левој страни. Петља је мала, већином преломљена, и може бити четвороугаона или троугласта. Код другог облика

стубић је јаче продужен. Близу његовог краја је дугачка, танка и извијена пречка. Привесци су различите дужине, постављени укосо према стубу и настају истим потезом са пречком. Често их има само на једној страни. Уколико је извијенија привезака нема. Петљица је иста као код првог облика.

- иа Стубићи нагињу један према другом, а везани су тањом спојницом која налаже на почетак петље слова а.
- иѐ Тања хоризонтална црта која спаја стубић и лук, продужава се у језичац.
- иу Слово о је исто као ван лигатуре и високо је везано за вертикалан стуб.
- ѐ Има облик издуженог слова о чији врхови прелазе линије словног низа. Горњи врх је често повијен удесно. По половини је пресечено пречкицом са унутра искошеним привесцима.
- љ Круница са блажим или оштријим преломом срасла је са телом слова, а оно је неколико пута преломљено и завршава се репићем који може бити извијен, преломљен, вертикалан, хоризонталан удесно и кос. Варира и дужина репића.
- у Не разликује се од у у диграму оу.

џ Стуб је усправан или искошен удесно. Леви крак је дебљи од десног који има привезак. Оба крака иду од горње до доње линије реда. Поред наведених и описаних слова срећу се још и: бубњевито в и широко ђ у позицији на почетку речи и широко ѓ и издужено и који немају одређен положај.

Слово з се јавља само у бројној вредности.

Инвентар великих слова: А, Б, И, К, Н, П, Р, Ѓ, Т, Љ. Стубови су попуњени у свим примерима. Осим слова џ, већи део слова почиње у доњем међупростору.

- А Среће се у шест примера. Стуб је различите дужине. У два примера искошен је улево, а у четири прав. Облик и величина петље варирају; може бити преломљена једанпут или двапут.
- Б Од осам примера само један има петље исте величине, а у осталима је горња мања од доње. Петље се не додирују ни у једном случају, али су везане за стуб.
- И Пречка је тања од два паралелна стуба. У пет примера је написана на доњој линији за ред, а у четири на половини висине словног низа.
- К Јавља се само на страни 57v. Бочна страна је преломљена и додирује стуб незнатно над половином. Краци се при врховима проширују. Нису дужи од стуба.
- Н Постоји трипут (66v, 83r, 144v). Стубови у примеру на страни 83r не залазе у доњи међупростор. Спојница не почиње од врха левог

стуба. У друга два примера спојница полази од горње линије реда, а завршава се на доњој.

- II Слово се среће седам пута. Стубови су различите дужине. Пречка је танка, налази се или на горњој линији словног низа или нешто изнад ње. У два случаја има репић.
- P Само је један пример (144r). Стуб је вертикалан и допире испод следећег словног реда. Петља је преломљена, почиње на горњој, а завршава се испод доње линије словног реда.
- G Среће се само на страни 135r. Лук је дубок и задебљан. Крајеви се при врху проширују.
- T Јавља се једанпут (130r). Стуб је задебљан при дну и има постоље. На њега налаже танка пречка са привесцима.
- ⊕ Постоји три пута (20r, 98r, 104v). У два примера лук је дубок, а удубљење прелази половину висине слова. На страни 98r написано је са састављеним крацима и украсном цртицом на саставу. Удубљење у овом примеру не допире до половине висине слова.

Лицајуре. И овај рукопис има велик број лигатура, или сличних, или истих као у претходном. То су: т и в; т и њ; њ и љ; а и љ; о и љ; т и с; т и и и с и л.

Надредна слова. Слова а, е, и, н, о, п, ш, њ, љ, та су иста као у врсти, али мања. Разлике се запажају код следећих слова:

- в Писано је као у реду, али и са стубићем искошеним удесно. У том случају пречка је окренута надоле и нема привезак.
- в Десна усправна линија није преломљена, па слово има облик квадрата.
- г Слово је или исте величине као у врсти или му је краћи стубић.
- д Састоји се из два стубића, левог косог и десног усправног, који су састављени при врху. Стубићи налажу на дугачку подницу која има привезак на десној страни. Ретки су примери са оба привеска.
- ж Сачињавају га две косе на половини укрштене линије. Танка хоризонтална црта која пресеца ова два крака на месту њиховог пресека, полази од врха десног крака и повијена чини петљицу. Слово је веће од осталих надредних.
- з Има га у малом броју примера. Доњи део слова је лук окренут нагоре.
- к Чине га две паралелне линије, с тим што је од доњег краја десне удесно повучена водоравна црта.
- л Леви стубић је увек тањи од десног.
- м Слово је развучено. Стубићи су краћи и искошенији него у реду. Често је десни спољни стубић дужи и при дну извијен удесно, а

има и оних где је продужен унутрашњи леви стубић, или и један и други.

- с Лук је окренут навише.
- т Може бити троного, тј. са скраћеним стубићем или са тањом, често извијеном пречком на којој се привесци недоследно пишу.
- ц Две су варијанте слова: у првој је линија која је написана испод средњег стуба искошена улево, а у другој се средњи стубић спушта нешто испод спојнице.
- х Леви и десни крак су исте величине. На десном постоје украсне цртице, а на левом се, понекад, среће привезак.
- ч Десни крак је незнатно дужи од левог.

Олишћи осврћи. Упоредивањем датих описа издвајају се облици појединих слова који се јављају само у једном од рукописа. Њихов је списак: ж, з, љ, љ, ч, ш, љ.

У већем или мањем броју примера у другом рукопису има и неких словних облика из првог. То су: а са стубом који не прелази линије реда, к које чине два паралелна лука, м чији унутрашњи стубићи имају прелом под оштрим углом до линије реда, т са привесцима који не допиру до доње линије словног реда, ф са кратким стубићем и пречком на горњој линији за ред.

Код другог писара се срећу и облици којих код првог нема: а са стубићем који залази у оба међупростора, о са шиљатим врхом, двоного т, троного т, т са стубом који залази у горњи међупростор и дугачком, танком и извијеном пречком.

Широко љ је у првом рукопису употребљено само једанпут и то у речи вгуптъ. Без чекића је и подсећа на велика слова, али није задебљано. Код другог писара широко љ нема одређен положај. Најчешће се пише у финалној позицији. Ако стоји иза самогласника има вредност *je*, а иза сугласника *e*.

Слово *ї* постоји само у другом рукопису у групама *їа*, *їв*, *їн*, *їш*, *їю*, али има примера у којима је *ї* у позицији испред вокала написано и. У првом рукопису се у овој позицији чешће среће *ї* него и.

Сви словни облици првог дела рукописа користе се већ у XIV веку, те се може претпоставити да он можда и није из XV века. У другом се делу поред слова карактеристичних за XV век срећу и таква која су пренета из ранијих векова (в на језичку има чекић,⁴ w има краћи средњи угиб, стабло слова т прелази у горњи међупростор, пречка је на средини слова ѓ, код у десни крак јаче залази у доњи међупростор).⁵ Постојање архаичних облика може се објаснити тиме што је развитак уставног типа српске ћирилице био спонтан и углавном завршен негде крајем XIV века.⁶

⁴ Петар Ђорђевић, исто, 101.

⁵ Петар Ђорђевић, исто, 104, 109, 113.

⁶ Петар Ђорђевић, исто, 108.

ОРТОГРАФИЈА

1. Писање *йрује ја*. У оба рукописа група *ја* се на почетку речи пише само лигатуром. У првом делу рукописа има 24 случаја. Примери су: *тавлѣше* 2г/11; *тавы* 8г/8, 13, 19; *тако* 3в/11; 4г/9; 6г/6, 14; 7г/5, 8; 8г/11; 8в/5; 9г/21; 9в/2; 10г/18; 10в/1; 11г/8; 11в/6, 19; *тавлѣ* 5в/9. У другом рукопису се јавља 26 случајева, као што су: *тавлѣше* 13г/12; *тавости* 14г/2; *тавише* 18г/14; *таздеше* 19г/22; *тави* 20в/8; 16г/18. Када се налази у позицији иза вокала, група *ја* је чешће писана *а*, него *я*. У првом делу рукописа лигатура је употребљена 20 пута, као: *ваљховната* 3в/19; *сита* 4г/4; 10г/20; *стогаше* 6в/13; *прегажавъ* 11в/22. Други писар има 10 примера са лигатуром: *своа* 14г/13; 19в/2; *воа* 14в/13; *погмигаше* 16в/22; *стогахъ* 19в/3; *выпигахъ* 19в/3. Код првог писара је 40 примера написаних са *а*, као: *бѣа* 2г/16; *възвращениа* 6г/6—7; *прошениа* 6г/18; *сиано* 6в/11; *птоломеа* 9г/13. У другом рукопису је 29 примера, као: *сѣа* 13в/6, 7, 24; 14г/10; 16в/16; *орѣжѣа* 14в/21; 19в/15; *нагодѣа* 16г/15; *вахаюѣа* 18в/14 итд.

2. Писање *йрује је*. У првом рукопису се иницијална група *је* чешће пише словом *е* него лигатуром *ѣ*. Слово *е* је у 50 примера, као: *езыкоу* 2г/10; *елыка* 2в/8; 7в/7; *езици* 3г/18, 20; *еднь* 4г/12; *еже* 6г/2. Лигатура се појављује 34 пута. Примери су: *ѣзици* 2г/8; *ѣдиноу* 2г/18; *ѣдино* 5г/10; *ѣдиноу* 4в/16; *ѣси* 4г/10; 10г/12; 10в/7 итд. У другом рукопису се *ѣ* и *е* користе подједнако. *ѣ* се среће 22 пута, а *е* 18 пута. Примери за *ѣ* су: *него* 13в/15; 17в/5; 18в/23; 20г/8, 19; 20в/13, 22; *ѣсѣи* 13в/23; *ѣзика* 16в/5; *ѣмоу* 20в/16 итд. Примери за *е* су: *елнка* 13г/10; 20г/22; *едино* 15г/13; *есѣи* 17г/7; 15г/17; *едва* 16в/7 итд. У позицији иза вокала први рукопис има лигатуру у 77 примера, као: *непотворноѣ* 2г/18; *дѣвниѣ* 2в/12; *дарѣ* 3в/12; *вѣроуѣ* 9г/19. Са *е* је написано 36 примера, као: *источныѣ* 3в/9; *незнаниѣ* 5г/7; *повинованиѣ* 11в/7; *седениѣ* 11в/15. У другом делу рукописа се *е* употребљава чешће од лигатуре *ѣ*. Слово *е* се среће 73 пута, као: *оуранѣ* 13г/14; *многочѣтѣиѣ* 13г/15; *прѣвнѣ* 13в/22—23; *класѣ* 18в/15. Лигатура је написана 4 пута: *птоломеѣ* 13г/14; *прочеѣ* 14г/13; *не приѣтъ* 15в/9; *летѣщеѣ* 17г/21.

3. Писање слова *ї*. У првом рукопису нема слова *ї* са две надредне и напоредне тачке, а у другом је написано 62 пута у групама *їа*, *їе*, *їи*, *їв*, *їо*, као: *оуранѣ* 13г/14; *нощїи* 14в/20; *сїо* 15в/9, 11; *дївген* 17в/15; *паденїа* 20г/2. У 12 примера слово *ї* стоји испред сугласника: *ваїмвїадоу* 14г/11—12; *атїнеанѣ* 16в/6; *аѠїненѣ* 17г/1; 19г/19; *аѠїне* 17г/3; *фїлософїи* 17г/4; *сїмъ* 17в/11; *сїце* 18г/9; *аѠїньска* 19г/10—11; *аѠїна* 19в/23; 20г/22.

4. Писање *йруѣа ља, ња, ље, ње, љу, њу*. У првом делу рукописа група *ља* је означена са *ла* само у примеру: *тавлѣтъ* 4в/19. У осталим случајевима је *ла*. Потпун списак јесте: *тавлѣтъ* 2г/11; *окрѣмїаѣи* 2в/6; *земїа* 3г/17; *тавлѣтъ* 4г/4; *крала* 4г/7; *повѣла* 6г/21; *помишлѣаюѣи* 6в/14; *моглѣше* 8г/5; *окрѣваѣахоу* 9г/20; *днѣлѣахоу* 11в/20. Код другог писара је један пример са *ѣ*: *тавлѣше* 13г/12, а *ла* се јавља 5 пута: *днѣлѣахъ* 13г/9—10; *оучитѣла* 13г/19—20; *рнмїаѣанѣ* 20г/19; 20в/20; *мїлѣахъ* 20в/6.

Први рукопис поред особина ресавског типа садржи и нешто више елемената рашког правописа. Група *ја* је у иницијалном положају доследно писана лигатуром, а после вокала је *а* два пута чешће. Група *је* је у иницијалном положају чешће означена са *ѣ*, међутим иза вокала је примера са *и* два пута више, него са *ѣ*. Нема *ї* са две тачке. Место њега је употребљено *і* над којим су две или три водоравно или мало косо положене црте. Оне се срећу и над другим вокалским словима. Такво *і* се јавља у групама *-іа*, *-іѣ*, *-іѣ*, *-ію*, али и иза сугласника када испред њега није *ј*. Овај рукопис не зна за *дебело јер*, нити за *високо јер*. Групе *ља*, *ње* су, сем у по једном примеру, означене са *лѣ* и *нѣ*, а код *ле* и *ње* претеже *лѣ* и *нѣ*. Сем у два случаја, *љу* је написано *лю*, а код *њу* је 2 пута *ню*, а 1 пут *ноу*.

Други рукопис има карактеристично *ї* са две тачке. Нема *дебело јер*, а *високо* је веома ретко. У иницијалном положају *ѣ* је доследно, а иза вокала је *а* три пута чешће од *ѣ*. Група *је* је на почетку речи скоро подједнако означавана и са *ѣ* и са *и*, а после вокала је скоро искључиво *ѣ*. Група *ља* је више пута писана са *лѣ*, а само једанпут са *лѣ*, а *ња* је само *нѣ*. То не одговара ни ресавском, ни рашком типу. Група *ле* је увек *лѣ*, а *ње* је 4 пута *нѣ*, а једанпут *нѣ*. Изузев у једном случају, *љу* је означено са *лю*.

Момчило Злајановић

ТУРЦИЗМИ У ГОВОРУ ЈУЖНЕ СРБИЈЕ

(ВРАЊЕ И ОКОЛИНА)

Султан Мехмед II Освајач, после једног крвавог похода, освојио је Врање и околину 1454. године. Због своје географске, стратегијске и топографске позиције, Врање је за време отоманске власти било важно административно место. Већ крајем XV столећа овде је седиште вилајета. На основу једног дефтера види се да је ова варошица 1530/31. године седиште кадилука и да има, поред хришћанских, и 35 муслиманских домова (Олга Зиројевић: *Сумарни йрејлед врањској кадилука 1530/31. јодине*. — Врањски гласник, IV, 1968, 417—418). Царски ферман потврђује да је Врање и у другој половини XVI века седиште казе, односно кадилука (Скендер Ризај: *Думенов усїанак из 1572. јодине йроїтив йїурске уйраве на йодручју Врање*. — Врањски гласник, I, 1965, 25—30). Овде је кадилук и у XVII столећу (Ст. Новаковић: *Хаџи-Калфа или Ђаїиб-Челебија, йїурски йеоїраф XVII века о Балканском йолусїйрву*. — Споменик СКА, књ. XVIII, Београд, 1892, 42). У првој половини XIX столећа значајан је врањски пашалук. Познате су паше Мехмед-паша и његов син Хусејин-паша. После 1843/44. године Врање је седиште кајмакамука. Ослобођено је од османлијске власти 1878. године.

Турског становништва у Врању је било још од краја XV века. Ова источњачко-балканска варош била је у извесном смислу билингвална средина: и Срби и Турци, у знатном броју, говорили су оба језика. Са друге стране, у говор Срба варошана ушао је временом велики број турцизама.

Треба имати у виду и чињеницу да је Врање до 1878. године у трговини и привреди уопште било упуђено на југ и на Цариград, што је имало утицаја и на културне и друштвене прилике.

Поред сличности и истоветности, турцизми јужне Србије, па и Врања и његове ближе околине, разликују се, мање или више, од турцизама других наших крајева (у нагласку, облицима, па и у значењима).

абер и *абѐр* (ар.) м обавештење; вест. „Прати му абер да дође у село”. „Абер дође у војску да идем” (нар. песма).

Тур. *haber* „вест”.

аберијја (ар.-тур.) м весник. У Левосоју код Бујановца аберијја је човек који иде испред сватова и први улази у двориште младе.

Изв. од *абер* (в.).

- адám* и *адъм* (јевр.) м мужјак неспособан за оплођење. „Бајава крупан овњ кад је адъм”. „Ја му викам адъм сам, а он ме пита колко деца имам” (посл.).
Тур. *adam* „човек”.
- азѣ'н* (тур.) силан, бесан. „Азгн ги се не дава” (не могу да се смире’).
Тур. *azgin* „обесан”.
- азѣ'нџија* (тур.) м силан човек; човек који се не боји никога.
Изв. од *азѣ'н* (в.).
- аздисџа* (тур.-срп.) усилио се; све има па не зна шта хоће.
Тур. *azdi* „постао обестан”.
- азно* (ар.) с благо. „Туј су проносили цареву азно.”
Тур. *hazne* „ризница”; „благо”.
- азѣ'р* (тур.) спреман; силан. „Азѣр сватови, азѣр девојка” (изрека). „Азѣр петъл и на квачку рипа” (посл.).
Тур. *hazir* „готов”.
- азѣ'ран* (тур.) силан; одморан. „На азурну (узурну) кобилу и жену удовицу цевап се не дава” (изрека).
Тур. *hazir* „смирење”.
- аир* (ар.) м срећа; корист. При успешној погодби на пијаци чује се: „Аир нека је!” и „Аир да видиш!” „Аир да не видиш” (клетва).
Тур. *hayir* „добар”.
- ајдамáк* (тур.) м готован. „Ајдамаку ниједан, све чекаш други за тебе да уработи.”
Тур. *haydamak* „терати стоку”.
- ајманá* (ар.) ж неосетљива; груба у опхођењу; нерадна. „Зашто си љута, мори свекрво, зашто си љута мори ајмано?” (нар. песма).
Тур. *haymana* „пашњак”.
- ајманџиá* (ар.) ж неосетљива жена; груба у опхођењу. „Не пазиш што збориш, ајманушо ниједна!”
Тур. *hayvan* „животиња”.
- ак* (ар.) м новац или одређен принос са земље који газда даје слуги.
Тур. *hak* „правда”; „истина”.
- албајин* (ар.-перс.) м поткивач.
Тур. *nalbant* „поткивач коња”.
- албајиница* ж поткивачка радња.
Изв. од *албајин* (в.).
- алџан* и *алџан* (тур.) злато; златник; нешто што је изузетно лепо. У нар. песмама: „алџан чело” и „алџан девојче”.
Тур. *altin* „златан”.
- амалин* (ар.) м носач. „Нећу да будем никому амалин.”
Тур. *hamal* „носач”.
- амамџик* (ар.-тур.) м мало домаће купатило. У Врању је обично било уза зид куће.
Тур. *hamatsik* „купатило”.
- áран* (ар.) добар; здрав. Често је питање: „Аран ли си?” „Докле даваш, аран си”. (изрека). „Кад се кучкици давив, најарно парче месо, узне најгоро куче” (посл.)
Тур. *ar* „стид”.
- арџиџи* и *арџиџин* (грч.) м радник на њиви; најчешће жетелац. „Па викаја сто аргата/ да му жнејев бел' пченицу” (нар. песма).
Тур. *irgat* „радник”, „надничар”.
- аџѣ'р* и *аџѣ'р* (ар.) м воља; жеља. „На свакога чини аџѣр.”
Тур. *hatir* „памет”.
- аџарџив* (тур.) добродушан, према свакоме попустљив; осетљив. „Атарљива мома/ стомак до гушу” (посл.). „Атарљива Вела, стомак напела” (посл.).
Тур. *hatirli* „осетљив”.
- аџарџија* (ар.-тур.) м онај који другоме испуњава вољу
Изв. од *аџар* (в.).
- аџамија* (ар.) м неискусан; млад; силан. „Пијем вино и ракџу, јашим коња аџамију” (нар. песма). „Илија аџамија, кућу запалија” (посл.). „Аџамија кадија, два пореза турија” (посл.).
Тур. *asati* „без искуства” (човек или коњ); „почетник”.

Б

- бабаџан* (перс.) м снажан човек. „Што је момка узела: бабаџан! Ће има кој да оре!“
- бађавиџа* (перс.—ар.—тур.) м беспослен, који не ради ништа.
Тур. *bedavacı* „беспослен“. Турски је само суф. -си.
- баџр* (тур.) м брдо, узвишење. „Терај овце на баџр“.
Тур. *bayır* „земљиште на странама брда“.
- бајаџи* и *бајаџим* (тур.) тобоже.
Тур. *bayagi* „обичан“; „приличан“.
- бајаџи* (ар.) није свеж. „Само имамо бајат леб.“
Тур. *bayat* „није свеж“; „стврднут“.
- бакшиџи* (перс.) м дар; напојница. „Те ти идев твоји говорџије, /они носив големи бакшиџи“ (нар. песма).
Тур. *bakşış* „дар“.
- банда* (итал.) м — ж оркестар; група свирача Рома. „Банда свира, миралај ужква“ (нар. песма).
Тур. *banda* „музика“.
- барјак* и *барјак* (тур.) м застава; први у нечему. „На сви деца он ће да буде барјак“.
„Ти ли беше, мори Стано, барјак на девојке“ (нар. песма).
Тур. *bayrak* „застава“.
- башка* (тур.) одвојено, посебно. „Измери јабуке: башка на мене, башка на тебе.“
Тур. *başka* „посебно“.
- башкаљ'к* (тур.) м оно што је одвојено. „Једемо башкаљ'к“.
Тур. *başkalık* „разлика“, „особеност“.
- беџ* (тур.) м титула у Турској (војна и цивилна). Бег је био поседник једног или више села. Међутим, и једно село је могло да буде подељено на више бегова. „Живи како бег“ (изрека).
Тур. *bey*.
- бејденисување* (тур.—срп.) с допадање; бирање. „Куде бегденисување, туј и срамување (изрека).
Тур. *beğenmek* „свидети се“, „бити симпатичан“.
- бејен* (тур.) нешто што је лепо; што се људима допада. „Од беген има побеген“ (изрека).
„За тебе има једно беген девојче!“
Тур. *beğeni* „укус“; „пријатно осећање“.
- бејлија* (тур.) м в. бег.
- бекри-баша* (ар.—тур.) м први међу пијаницама. „Зар ја не знам кој ти беше? /Татко ти је бекри-баша (нар. песма).
Тур. *bekri* „који пије од јутра“. Тур. *баша* „првак“.
- бекчија* (тур.) м пољски чувар, пољак. Бекчија је у хришћанским селима вршио и улогу власти. „Теја чивчија да бидне бекчија!“ (изрека).
Тур. *bekçi* „стражар“.
- берикетџи* (ар.) м плод; летина.
Тур. *bereket* „напредак“; „срећа“.
- берикетџан* родан. У шали се каже за жену која има више деце да је берикетна. „Година беше берикетна.“
Изв. од *берикетџи* (в.).
- бетер* (перс.) веома лош и зао човек. „Бетер од куче“.
Тур. *beter* „гори“.
- бећар* (перс.) м момак; нежења — који слободније живи; сиромашан млад човек. Дем. *бећарче*. „Дено, Магдалено, не варај бећара, / бећар, Дено, ништа нема!“ (нар. песма).
Тур. *bekâr* „момак“.
- бећаруша* ж старија девојка која живи слободнијим животом.
Изв. од *бећар* (в.).

З

- забађава* (срп.-перс.-ар.) бесплатно; веома јевтино. „Забађава работимо”.
Тур. *bedava* „бесплатан”.
- заинџи* и *зајнџи* (срп.-ар.) упркос, каприц.
Тур. *inat* „тврдоглавост”.
- зевзек* (тур.) м спадало.
Тур. *zevzek* „лакомислен”, „брбљив”.
- зенџија* (тур.) ж стремен. „Довати се коња у зенџију” (нар. песма).
Тур. *izengi* „стремен”.
- зор* (перс.) сила; невоља; кад се нешто мора. „Голем зор има кад је по овој време дошја у град.” „Нећу да учим, не ми је зор.” „Сас зор ништа не биднује” (изрека).
Тур. *zor* „сила”, „моћ”.

И

- ибришиџм* (перс.) м најбољи свилени конац. „Коса ву је кита ибришиџма” (нар. песма).
Тур. *ibrişim* „свилен конац”.
- измеђарка* и *измиђарка* (ар.-перс.) ж служавка. У Врању је то била жена или девојка која је служила у муслиманској кући.
Тур. *hizmetkâr* „слуга”.
- икиндиџа* (тур.) ж средина поподнева; време пре заласка сунца.
Тур. *ikindi* „други” (друга молитва).
- иљач* (ар.) м лек; таблета. „Купи ми неки иљач од главу”.
Тур. *ilâç* „лек”.
- инаџи* (ар.) м пркос. Чест израз: „Тера инат”.
Тур. *inat* „својеглавоост”.
- инаџиџа* (ар.-тур.) м човек који пркоси; свађалица.
Изв. од *инаџи* (в.).
- ич* (перс.) ништа, нимало. „Ич не могу” (врло се лоше осећам).
Тур. *hiç* „ништа”, „никако”.

Ј

- јабанџија* и *јебанџија* (перс.-тур.) м несродник; туђинац.
Тур. *yabancı* „непознат”, „туђинац”.
- јавашиџа* (тур.) м немаран, неодговоран и спор на послу.
Тур. *yavaşlı* „тих”, „спор”.
- јазаџија* (тур.) м писар.
Тур. *yazıcı* „писар”.
- јаланџи* (тур.) м лажљивац; који се претвара. „Софке, мори Софке, јаланџи девојко” (нар. песма).
Тур. *yalançı* „лажљивац”.
- јаџија* (тур.) ж лепа телесна грађа. „Јапија, калаплија” (изрека).
Тур. *yarı* „грађевина”.
- јербџи* (ар.) м вешт и окретан човек; препредењак.
Тур. *erbab* „окретан”.
- јеђа* (тур.) ж алатка за оштрење ножева и стругање метала.
Тур. *eşe* „турџија”.
- јертџен* (перс.) м младић дорастао за женидбу.
Тур. *ergen* „неожењен човек” (мисли се на младог човека).
- јертџенљ’к* (тур.-перс.) м момачки живот.
Тур. *ergenlik* „момачки живот”; „зрелост (сполна)”.

К

- кабул* (ар.) решен; намеран. „Несам кабул у град да идем”.
Тур. *kabul* „сагласност”; „примање”.
- кабули* (*йи*) одлучити, решити. „Не могу да кабулим да туј њиву купим”.
Изв. од *кабул* (в.).
- каџа* (перс. или ар.) ж свађа; вика. „У село кавга голема, / девет се брата женише” (нар. песма).
Тур. *kavga* „свађа”; „скандал”.
- каил* (ар.) спреман; вољан; који пристаје. „Каил ли си да купиш?” „Каил сам, душо, на тебе, / ја да те видим крај мене” (нар. песма).
Тур. *kail* „који пристаје”; „спреман”.
- калабал’к* (ар.-тур.) м пуно људи; гужва.
Тур. *kalabalik* „мноштво”.
- кал’и* (перс.) м направа према којој се раде поједини предмети; образац.
Тур. *kalp* „модел”, „форма”.
- кал’и* (*йи*) правилно ређати осушене листове дувана. „Кальпимо дуван за у монопол.”
Изв. од *кал’и* (в.).
- кал’и* (*мија*) (перс.-тур.) м-ж лепо грађен мушкарац или жена. „Ће му стоји добро одело, кал’плија је.”
Изв. од *кал’и* (в.).
- камара* (лат.) ж мањи стог сена или сламе. „Зденамо сено у камаре”.
Тур. *katara* „одељење”; „палата”.
- кандисује* одлучује; пристаје. „Никако се не кандисује да иде у шуму”.
Тур. *kanmak* „пристати”; „убедити се”.
- каија* (тур.) ж вратнице (за улазак у двориште).
Тур. *kapi* „врата”.
- каравилка* и *карафилка* (грч.) ж украшена и сребром окована пушка.
Тур. *karanfıl* „каранфил” (клинчић).
- караиџа* (тур.-перс.) м-ж крупан и незграпан човек (погр.). „Куде ће купиш одело за карапанџу!”
Тур. *karapançe* „црних панџа”.
- карасеџдах* (тур.-ар.) м велика љубавна патња. „А од кога, Софке, такъв бол болујеш? / Од мераци, Ристо, и карасеџдаци” (нар. песма).
Тур. *karasevda* „меланхолија”.
- караџишко* (тур.) м друг, пријатељ. „Нема ти га твој караџишко.”
Тур. *kardaş* „брат”.
- кай* (тур.) м струка; део; спрат. „Изаткала футу од два ката” (од два дела). „Ја си имам, лудо, кућу од три ката” (нар. песма).
Тур. *kat* „слој”; „ред”.
- кайил* (ар.) м лош човек; велики себичњак; човек који никоме не чини добра. „Ћј катил динар неће да ти даде”.
Тур. *katil* „крвник”, „убица”.
- кайилски* лоше; са злоћом; себично.
Изв. од *кайил* (в.).
- кайилчина* (тур.-срп.) м лош човек; себичњак. „Од тога ли катилчину ће добијеш нешто?”
Изв. од *кайил* (в.).
- кайил’ак* (тур.-срп.) м лош човек; себичњак.
Изв. од *кайил* (в.).
- кијамеј* (ар.) м лоше време. „Куде ћеш у село на овј кјјамет?”
Тур. *kyamet* „несрећа”; „журба”.
- киреџија*, *киреџија* и *киреџија* (ар.-тур.) м станар; ређе: превозник.
Тур. *kiraci* „станар”, „закупац”.
- кодош* (тур.) м покварењак, смутљивац. „Зар на тога кодоша ће верујеш?”
Тур. *kodoş* „подводач”.

кованлък (тур.) м пчеларство.

Тур. *kovanlık* „пчеларство“.

колџија (тур.) м стражар; полицајац.

Тур. *kolcu* „стражар“.

коџа (тур.) много. „У његову кућу су коџа деџа“.

Тур. *koca* „огроман“.

крбла (ар.) ж каџа за гроџбе (дугуласта, а на доњем крају сужена).

Тур. *kurba* „суд за воду“ (дугуласт, а на доњем крају сужен).

кв'смей (ар.) м судбина, удес. „Што је кв'смет, кв'смет је“ (изрека).

„Такв ти кв'смет, што ти могу!“

Тур. *kismet* „срећа“, „судбина“.

курџулисџа се (тур.-срп.) ослободити се некога или нечега. „Продадо коња, те се куртулиса од њега“. „Од болес се, Ристо, не куртулисаја!“ (нар. песма).

Л

лакрдџија (тур.) ж реч; израз; говор; шала; изрека. „На лакрдију нема крај“, „Што гу има једна лакрдија“, „Да кажем и ја неку лакрдију.“

Тур. *lâkırdı* „реч“, говор“.

лџлка (перс.) ж старија сестра.

лаф и *лав* (перс.) м разговор. „Дођи на једн лаф“. „Лафимо голем лаф“.

Тур. *lâf* „реч“; „разговор“.

леблеџија и *леблеџија* (тур.) 1 пржен наут.

Тур. *leblebi* „пржен наут“.

леблеџиџа (тур.) м онај који припрема или продаје леблеџију. „Леблеџиџа за боџаџију“ (изрека).

Изв. од *leblebi* (в.).

лџвен (перс.) м јунак; отмен момак.

Тур. *levent* „слободан“; „авантурист“; „морнар“ (у време јаничара).

лезџи (ар.) м сласт; укус. „С лезет сам појеја овуј лубенџицу“.

Тур. *lezzet* „укус“; „сладост“.

М

мџндра (грч.) ж место на пашњаку где се справља сир; добитак без рада. „Е, сменише те, нема виша мџндра!“

Тур. *mândra* „пастирско летиште“.

манџија (перс.-тур.) онај који налази недостатке нечему. „Манџија на јело“ — пробирач.

Тур. *mâhanacı* „који проналази недостатке и погрешке“.

марифџџлук (ар.-тур.) м вештина; мајсторство; довитљивост.

Тур. *marifetli* „са искуством“, „способан“.

маџун (ар.) м сок од дуго куваног воћа. „Слатак како маџун“.

Тур. *masun* „лепак“; „паста“.

мекамџџски (ар.-тур.-срп.) певање (или играње) са заносом.

Тур. *mekamli* „мелодичан“.

мерџк (ар.) м жудња; воља; наслада. „Мерак ме је на тој девојче“.

„С мерак сам ручаја.“

Тур. *merak* „заинтересованост“, „радозналост“.

меракџија (ар.-тур.) м онај који у нечему ужива. „Мита меракџија на вино паре фрџија“ (изрека).

Тур. *merakli* „заинтересован“, „радознао“.

мерџек (тур.) м краћа греда.

Тур. *mertek* „четвороугаона греда“.

- мирás* (ар.) м имовина коју је девојка при удаји донела момку.
Тур. *miras* „наследство“.
- миражсџика* (ар.-тур.) ж девојка или жена која мужу доноси већи иметак у некретнини; девојка или жена која је наследила иметак у некретнини (од родитеља, шпр.).
Изв. од *мираз* (в.).
- миролај* (перс.-тур.) м виши официр; пуковник. „Ајде, Сике, ајде, мори, / миролај те вика“ (нар. песма).
Тур. *miralay* „пуковник“.
- музафџр* (ар.) м смутљивац; нитков.
Тур. *müzevvir* „лажљивац“; „интригант“.
- мукајџи* (ар.) заинтересован. „Мукајет нема“ — не мари.
Тур. *mıkaıııet* „пажљив“.
- мурдар* (перс.) м прљавац; крајње неуредан човек.
Тур. *murdar* „прљав“, „нечист“.
- мурдарина* (перс.) м прљавац.
Изв. од *мурдар* (в.).
- мурдарлџк* (перс.-тур.) прљавштина; ране на глави одојчета.
муфљуз (ар.) м покварењак.
Тур. *müflis* „упропашћен“, „банкротирао“.

Н

- наводаџија* (срп.-тур.) м посредник за склапање бракова.
Наша реч с тур. суф. *-ci* (*-чи*).
- наводаџика* (срп.-тур.) ж посредница за склапање бракова.
назљн (перс.-тур.) отмен; лепо и укусно обучен. „Он је назљн јергенџи“. Пре 1878. године више жена у Врању је имало име Назланка. Лепе овце у врањској околини и данас се називају *назљнка*.
Тур. *nazlı* „нежан“; „извештачен“.
- назланџија* (перс.-тур.) пробирач. „Он је назланџија на јело“. „Куде ће се ожени кад је назланџија!“
Изв. од *назљн* (в.).
- назланџика* (перс.-тур.) пробирачица. „Краву ћу да продам, назланџика је.“
Изв. од *назљн* (в.).
- назљнски* отмено. „Море момче назљнче, /што назљнски одеше, / што назљнски носеше“ (лазаричка песма за отмено момче).
Изв. од *назљн* (в.).
- намџор* (перс.) м лош човек, који уједно и ћути. „Реч не можеш да чујеш од тога намџора.“
Тур. *namkör* „незахвалник“.
- на̀на* (тур.) ж очева или материна мајка; мајка. Вок. *нано* или *нане*. Облик *нане* је чест припев у народним песмама.
Тур. *nane* „мајка“; „баба“.
- на̀нка* ж исто што и *нана* (в.).
- на̀йтамин* (срп.-ар.) отприлике; неодређено. „Дооди дом натамин.“
Тур. *tahmin* „претпоставка“; „досетка“.
- на̀йтаналџк* (срп.-перс.) полако, не журећи. „Има да ми зидате ограду натаналџк.“
Тур. *tenha* „ненасељен“; „усамљен“; „пуст“.
- на̀филе* (ар.) сувишно, непотребно.
Тур. *nafile* „сувишан“; „узалудан“.
- нишан* (перс.) м дар; веридба. „Пратили на девојку нишан“. „Дадомо нишан“ (верисмо).
Тур. *nişan* „знак“.
- нишанџија* (перс.-тур.) м човек који носи девојци дар, кад иде на веридбу. „Те ги идев твоји нишанџије, / оно носив големи бакшиши“ (нар. песма).
Изв. од *нишан* (в.).

О

- обајайџеја* (срп.-ар.) изгубио свежину (хлеб и др. храна). „Не месимо други леб, а овђј обајатеја.”
Изв. од *бајай* (в.).
- одáја* (тур.) ж просторија (у кући).
Тур. *oda* „соба”.
- орман* (тур.) м шума. Ороним код Буштрања Орман.
Тур. *orman* „шума”.
- орџак* (тур.) м друг у заједничком послу.
Тур. *ortak* „саучесник”.
- орџаклък* (тур.) м заједнички посао. „Докле работешемо у ортаклък, идеше ни напредница.”
Изв. од *орџак* (ортак и суф. *-lik*).
- орџачи(џи)* се заједнички нешто радити. „Ајде да се ортачимо па да подигнемо кућу.”
Изв. од *орџак* (в.).
- орџачка* заједничка. „Ортачку кобилу вуци гу издеву” (посл.).
Изв. од *орџак* (в.).
- осакáџе(џи)* постати богаљ. „Осакатеја, сирома.”
Изв. од *сакáџ* (в.).
- осакáџи(џи)* учинити некога богаљем; нанети некоме зло. „Лошо ми окроји лојзе, те ме осакати.”
Изв. од *сакáџ* (в.).
- оџак* (тур.) димњак; место где се сади поврће (кромпир, пасуљ и др.). „Посади јучер двеста оџака гра.”
Тур. *osak* „огњиште”.
- ошáв* (перс.) воће. Овуј годину ми се родија ошав(ф).” „Не једи зелен ошав.”
Тур. *hoşaf* „компот.”

П

- пáзár* (перс.) м пијац; трг; купопродаја.
Тур. *pazar* „пијаца”.
- пáзарлија* (перс.-тур.) м човек који често иде на пазар; предњи зуб (у шали). „Испаднали му пазарлије” (предњи зуби).
Изв. од *пáзар* (в.).
- пáзаркáџ* м човек који иде на пазар или се отуда враћа. „Врћав се пазаркати из Врање.”
Изв. од *пáзар* (в.).
- пáјдáш* (перс.) м друг у лошем послу. Реч се употребљава у погрдном смислу.
Тур. *pádash* „сапутник”.
- пáралија* (перс.) м који има много новаца. „Чивчија и паралија” (изрека).
Тур. *parali* „који има новац”; „богат”.
- пáчáвра* (перс.) м крпа којом се бришу црепуље; жена слабог морала; човек без икакве вредности.
Тур. *paçavra* „крпа”.
- пéки* и *пéки* (тур.) добро, у реду.
Тур. *pek iyi* „врло добар”.
- пéнче* (перс.) с потплата за ципеле. Множ. *пéнчики*.
Тур. *pençe* „отворена шака”; „шапа”.
- пéшиmán* (перс.) који се каје. „Море, врђај коња, / пишман ће да биднеш” (нар. песма).
Тур. *piştan* „који се каје”.
- пéбáшка* одвојено. „Све је куде нас побашка.”
Изв. од *бáшка* (в.).
- пéстáџија* (срп.-тур.) м онај који предводи у постату.
Изв. од *пéстáџ* и тур. суф. *-ci* (-џи).
- пéстáџиќа* (срп.-тур.) она која предводи жетеоце у постату. „Постаџиќа да сам, / постат да просичам” (нар. песма).

Р

- рабаџија* (тур.) м превозник (помоћу стоке).
Тур. *arabacı* „кочијаш“.
- резил* (ар.) осрамоћен; понижен. „Јучер везир, а данас резил“.
Тур. *rezil* „постићен“.
- резилли* (*ши*) брукати, срамотити. „Да те не резилим пред народ“.
Изв. од *rezil* (в.).
- росџија* (перс.) ж проститутка; жена уопште (у шали).
Тур. *orosru* „проститутка“.
- русвај* (перс.) м лом, неред. „Деца направили русвај у кућу.“
Тур. *rüsvey* „осрамоћен“.

С

- сабајле* (ар.-тур.) јутро. „Пиле ми поје рано на сабајле“ (нар. песма).
Тур. *sabahile* „у зору“.
- савак* (тур.) м место на воденичној вади одакле се вода разводи за наводњавање.
Тур. *savak* „водено развође“.
- саглам* (тур.) добро, како треба. „Неси ми прозори саглам направија“. Чест израз:
„саглам работа“.
Тур. *sağlam* „здрав“.
- сајбија* (ар.) м власник; чувар. „Не дирај туј змију, она је сајбија на кућу“.
Тур. *sahib* „домаћин“; „владалац“.
- сакат* (ар.) човек без руке или ноге; човек коме нешто недостаје, који је нешто изгубио.
„Како ћу да дођем кад сам сакат?“ „Умре ми дете и остана сакат за цел живот“.
Тур. *sakat* „инвалид“.
- саклет* (ар.) м нервоза; душевне тешкоће уопште. „Фатија ме неки саклет.“
Тур. *siklet* „тегоба“.
- сак'н* (тур.) употребљава се у говору кад се истиче да нешто треба чувати у највећој тајности. „Овој што смо зборили сак'н!“
Тур. *sakin* „тих, миран“.
- сарџ* (перс.) м двор; леп и богат предео. Сарајина — део Брања где је био бегов конак.
Тур. *saray* „дворац“.
- севдах* и *севдак* (ар.) м љубав; љубавни јад.
Тур. *sevda* „љубав“.
- севдалија* (ар.-тур.) м заљубљеник; човек који воли песму, игру и весело друштво.
„Илија севдалија кућу забравија“ (изрека).
Изв. од *sevдах* (в.).
- севте* и *сѣфте* (ар.) почетак, први пут. „Купи, направи ми једно севте“. „Севте на Рајка гаће“ (изрека).
Тур. *sefta* „почетак“ (у трговини).
- сеир* (ар.) м подсмех; омаловажавање; кад се нешто ради неозбиљно. У брзом говору чује се и *сир*. „Не терај сеир сас старога човека, и ти ће остариш.“ „Кад ораћни вол клекне (изнемогне), јунчики сас њега сеир терав“ (посл.). „Све работи сас сеир.“
Тур. *seyir* „покрет“, „ток“.
- сеирлија* (ар.-тур.) м онај који се подсмева.
Изв. од *сеир* (в.).
- сеирџија* (ар.-тур.) м који се другоме подсмева. „Девери ми сеирџије, / јетрве ми сеирџике“ (жали се млада жена у нар. песми).
Тур. *seyirci* „посматрач“.
- сеирџика* (ар.-тур.) ж жена која се другоме подсмева. „Велика сеирџика“, каже се за жену која воли да се подсмева. „Нећу гу у друштво, сеирџика је.“
Изв. од *сеир* (в.).

- серѝ* (перс.) љутит; силан; веома живе природе.
Тур. *sert* „чврст“; „жесток“.
- сеџиџелија* (ар.-тур.) м први купац; човек који први нешто уради.
Изв. од *сеџиџе* (в.).
- сеџаде* (ар.) с ћилимче (обично шарено). „На сеџаде момче и девојче, / па се играв сас златно прстенче“ (нар. песма).
Тур. *seccade* „молитвено ћилимче“.
- сиџиџка* (тур.-срп.) ж узица, обично од конопље.
Тур. *sicim* „узица“, „канап“.
- сокаќ* (ар.) м уска улица. Ђор-сокаќ — улица која се на једном крају затвара.
Тур. *sokak* „улица“.
- сиџаја* (перс.) м велепоседник. Спаија (спахија) је био господар једног или више села.
„Што ми је мило и драго сапија да сам, / сапија да сам на твоје село“ (нар. песма).
Тур. *sirahi* „феудално-војни поседник“.
- срч* (тур.) стакло. Све се више у говору прави разлика између речи срч и стакло.
Срч — ситно изломљено стакло.
Тур. *sırca* „стакло“.

Т

- џаџе* (перс.) свеже; ново, оно што се употребљава први пут. „Једите, јело је тазе.“
„Обукја се све у тазе.“
Тур. *taze* „свеже“.
- џаџин* (ар.) м оброк хране; храна уопште. „На волови таин испушисте“ (каже се за оне пушаче који дуван увијају у комушину).
Тур. *taun* „војнички оброк“; „следовање за 24 часа“.
- џаќаџи* (ар.) м снага, моћ. „Како да работим кад немам више такар?“
Тур. *takat* „снага“.
- џамин* (ар.) м проценити нешто без мерења. Највише иде уз глагол чини(ти). „Чини тамин такој напривечер, па дођи“.
Тур. *tahmin* „претпоставка“; „досетка“.
- џаџфра* и *џаџвра* (ар.) ж гиздавост; отменост; понос. „Тафра га напиња, рђа га сапиња“ (посл.). „Тафра да потера, Дено, тебе да превари“ (нар. песма).
Тур. *tafra* „уображеност, надменост“.
- џаџфрен* гиздав, дотеран; поносан. „Тафрено девојче кућу не гледа.“ „Тафрена Дена, вуна непредена“ (посл.).
Изв. од *џаџфра* (в.).
- џекме* (тур.) с направа од дасака за прављење малтера.
Тур. *tekne* „корито“.
- џеџџера* (тур.) ж дубока посуда без дршке са стране, најчешће је од печене глине.
Тур. *tepcere* „шерпа“; „лонац“.
- џеџеларче* (тур.-срп.) с кратка окићена женска капа или само плочица на њој. „И на главу свиљна капа и на капу тепеларче“ (нар. песма).
Изв. од *џеџелук* (в.).
- џеџелук* и *џеџел'к* (тур.) м кратка женска капа окићена бисером, сромом и златом; плочица на женским капама извезена златом.
Тур. *terelik* „кратка равна капа“ (у девојке).
- џерач* (тур.) м оно што човека подстиче на рад. „Нема (или има) терач у орце.“
Тур. *taraç* „грабеж“.
- џербилја* (ар.-тур.) м лепо васпитан човек.
Тур. *terbiyeli* „учтив, уљудан“.
- џерџија* (перс.) м кројач. Терџија је раније обилазио села и кројио одела од сукна. Носио је: маказе, метар, иглу, конач и шило. „Илијо, млади терџијо, / да ми сашијеш јелече, море“ (нар. песма).
Тур. *terzi* „кројач“.

- шокмáк* (тур.) м дебео колац, служио је за затварање врата; глуп човек. „Тоља амам-ција што се измислија / и на амам токмак направија” (нар. песма).
Тур. *tokmak* „маљ”.
- шоуáл* (тур.) м хром. Топалци — махала у Д. Жапском.
Тур. *topal* „хром”.
- шúлбен* и *шúлбén* (перс.) м фино танко платно. „Верен платно, Мурат, тулбен бошче” (нар. песма).
Тур. *tülbent* „врста финог и танког платна”.

Ћ

- ћаáа* (перс.) ж хартија; документ; диплома (у новије време). „Што му можеш, има си ћагу” (диплому).
Тур. *kâğıt* „хартија”.
- ћар* (перс.) м зарада (у трговини); чист добитак. „Ћар те до овде” (каже се кад је мала зарада). „Што год више живиш, све ти је ћар.”
Тур. *kâr* „зарада”; „посао”.
- ћáја* или *ћаја* (перс.) м управник спахијског чивлика.
Тур. *keňaya* „управник”; „власник”.
- ћевлија* и *ћевлија* (ар.-тур.) м човек у добром расположењу; припит. „Кад ја пијем, кажев напија се, а кад доктор пије, викав ћевлија”, рекао неугледан човек.
Тур. *keyifli* „весело, у добром расположењу”.
- ћелейúр* (тур.) м добитак без рада.
Тур. *kelepir* „јевтиноћа”.
- ћелейуш* (перс.) м плитка капа; стара и ружна капа. „Скени тај ћелепуш, па купи капу како човек.”
Тур. *kellepiş* „капа испод каука”.
- ћерйúч* (тур.) м цигла сушена само на сунцу; неотесан сељак (погр.).
Тур. *kerpiç* „непечена цигла”.
- ћев* (ар.) м расположење, воља; хир. „Поступа с људи како му је ћев.” „На ћев ли си?” (Да ли си у добром расположењу?).
Тур. *keyif* „расположење”.
- ћóа* (перс.) м хром човек.
Тур. *çolpa* „нерадан”; „неспретан”.
- ћóав* (перс.) хром, шепав.
- ћóра* (перс.) м човек без једног ока; човек који носи наочаре (погр.).
Тур. *kór* „слеп”.
- ћóрав* (перс.) човек који не види на једно око. Погрдан израз: „ћорчо ћорави” (кад неко нешто не види).
- ћóрча* м исто што и *ћóра*, али погрдно.
- ћумúр* (тур.) м дрвени угаль, који је произвео угљар.
Тур. *kötmür* „угаль”.
- ћумурија* (тур.) м угљар.
Тур. *kötmürsü* „угљар”.
- ћуирија* (грч.) мост; главна греда на тавану. „Што зарадиш на мос, изгубиш на ћу-прију” (лажан добитак).
Тур. *köprü* „мост”.
- ћускија* (тур.) м-ж гвоздена мотка; пијан; глуп. „Напија се — ћускија.” „Што ти знаје тај ћускија!”
Тур. *küskü* „гвоздена мотка”; „жарач”.
- ћуиёк* (тур.) м батинање, туча. „Због тебе сам добија голем ћутек.” „Не могу да забрајим тија ћутеци”.
Тур. *kötek* „батина, штап”.
- ћушúк* (тур.) потпун(о). „Ћутук пијан”, „Ћутук мокар.”
Тур. *kütük* „дебло”; „брвно”.

У

- уџурсуз* (тур.) м лош човек; себичњак. „Неће ни на кога да даде, угурсуз је голем.”
Тур. *uğursuz* „несрећан”.
- узуран* (ар.) силан. „Бегај, коњи су узурни, ће те згазив.”
Тур. *huzur* „смیرهње”.
- ујдурма* (тур.) ж подвала; договор с лошом намером.
Тур. *uydurma* „лаж”; „удешавање”.
- урда* (перс.) ж грушавина из сурутке.
Тур. *hurda* „ситница”; „делић”.

Ф

- фалција* (срп.-тур.) хвалиша.
Тур. је суф. *-ci* (*-ми*).
- фалцика* ж жена која се хвали.
- фараон* (ар.) м Ром (погр.).
Тур. *firavun* — „фараон”.
- фидан* (грч.) м млада воћка; воћка уопште. У многим селима фидан је само младица или млада воћка. „Посади фидан од јабуке.” Али и: „У лојзе су ми стари фидани” (мисли се на воћке, не на лозу).
Тур. *fidan* „младица”, „лоза”.
- фрља* (тур.) баца. У нар. песмама фрља је и пуца. „Дете фрља артију на улицу.” „А ти ле, аго, пушке да си фрљаш” (нар. песма).
Од тур. глагола *firlatmak* „бацити нешто из даљине”.
- фукара* (ар.) м-ж сиромак (погр.); ништавило; човек из најнижег друштвеног слоја.
Тур. *fukara* „сиромак”.
- фусџан* (грч.) сукња. Дем. *фусџанче*. „Седнала ми стара мајка на фустан” (нар. песма).
Тур. *fistan* „хаљина”.

Ч

- чакър* и *чекър* (тур.) разрок; човек разнобојних очију. „Код бунара чакър Мара” (нар. песма).
Тур. *çakır* „плаво-зеленкаст”.
- чакарлија* и *чекарлија* (тур.) човек разнобојних очију; разрок. „Добра је девојка, али је чекарлија.”
Изв. од *чакър* (в.).
- чаре* (перс.) с могућност, излазак из неке ситуације. У изразу: „Да гледам(о) неко чаре”. „Аутобус отиде, али да гледамо неко чаре и да отидемо у село.”
Тур. *çare* „лек”, „спас”.
- чајџал* и *чејџал* (тур.) м грана (обично већа). „Ветар искршија четал на крушку.”
„Јабука потерала четали.”
Тур. *çatal* „рачва”.
- чајџалас* и *чејџалас* дрво са гранама, али и рачваст.
Изв. од *чајџал* (в.).
- черџа* (тур.) ж ћилим (пре свега од конопље). „Пупуњак у черге” (недорасли муж).
Тур. *çerge* „шатор”.
- чере* и *черџе* (перс.) с лице.
Тур. *çehre* „лице”, „образ”.
- чифџи* (перс.) двострук; целина од два дела. Употребљава се често у изразима: „чифџи пиштољи”, „чифџ волови” и сл.
Тур. *çifte* „двоструки”.

чифте (перс.) задње ноге у коња. „Сламу једе, чифте фрља” (изрека).

Тур. *çifte* „двоструки”.

чучук (тур.) мали; чврст. „А чучуку један!” виче се ономе који је малог раста. „Малецка, ама чучук!” (чврста). „Чучук баба”, каже се за бабу која је држећа.

Тур. *çocuk* „дете”.

Ц

цабе (тур.) бесплатно; узалудно. „Цабе му окопа дојзе.” „Цабе работимо, ништа нема да се роди.”

Тур. *saba* „бесплатно”; „поклон”.

цамбас (перс.) м напрасит, склон свађама. „Мушко дете ми је цамбас, па учитељ с њега има муку.”

Тур. *satbaz* „препродавалац коња”.

цанам, *цанум* и *цанъм* (пер.-тур.) душо моја. Јавља се као припев у нар. песмама. „Куде си била, цанам, шетала?”

Тур. *sapıt* „душо моја”.

цанариќа (перс.-тур.) ж шљива. Плод је округло, а може бити беле, жуте, црне и црвене боје.

Тур. *sarı eriği* „шљива ранка са црвенкастим плодом” (букв. „шљива као душа”).

цеваи (ар.) кад се неко не може смирити. „Цевап му се не дава.” „Постали су млого немирни, цевап ги се не дава.”

Тур. *cevab* „одговор”.

ценабџи (ар.) м човек склон свађама; напрасит. „Ценабет поп, сас цело се село свађа.”

Тур. *cenabet* „оскрнављеност”; „нечистоћа”.

церима (ар.) ж стока од које се нема користи; стока која чини штету. „Ће продам туј цериму, неће да вуче.”

Тур. *serime* „кривица”, „глоба”.

цумбус (перс.) м неред. „Пијанице отишле, а у кућу оставиле цумбус.”

Тур. *çimbüş* „шала”; „веселе”.

Ш

шамџа (перс.) ж повезача од танке тканине за жене.

Тур. *şate* „повезача”.

шебек (тур.) човек омањег раста, али снажно грађен.

Тур. *şebek* „врста мајмуна”.

шебеклија м исто што и шебек.

шеќа (ар.) ж подсмевање. „С Турче шегу терала” (нар. песма).

Тур. *şaka* „шала, пошалица”.

шеќачи(ши) се подсмевати се, бити неозбиљан. „Милан се шегачи.” „Он се шегачија.”

Изв. од *шеќа* (в.).

шејџан (јевр.) враголан, обешенак. „Из бању иде шејтан девојче” (нар. песма).

Тур. *şeytan* „ђаво”.

шише (перс.) с боца.

Тур. *şişe* „боца”.

шкџмбе (перс.) желудац; трбух. „Ће ти пукне шкџмбе.”

Тур. *işkembe* „дроб”.

шкџбар (перс.-срп.) м човек који прави јело од желуца.

Изв. од *шкџмбе* (в.).

шкџмоња (перс.-срп.) трбоња.

Изв. од *шкџмбе* (в.).

Скраћенице:

ар.	— арапски
букв.	— буквално
в.	— види
грч.	— грчки
дем.	— деминутив
изв.	— изведеница
итал.	— италијански
јевр.	— јеврејски
лат.	— латински;
перс.	— персијски
погр.	— погрдно
посл.	— пословица
срп.	— српски
тур.	— турски
ч.	— читај

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдулах Шкаљић, *Турцизми у српскохрватском језику*. — Сарајево, 1966.
2. Славољуб Ђинђић, *Уџбеник турског језика*. — Београд, 1979.
3. Э. М. Э. Мустафаев и В. Г. Щербинин, *Русско-турецкий словарь*. — Москва, 1972.
4. А. Н. Баскаков и др., *Турецко-русский словарь*, Академия наук СССР, Москва, 1977.

Момчило Злајановић

МИКРОТОПОНИМИЈА СТРУГАНИЦЕ И ОБЛИЧКЕ СЕНЕ

(ВРАЊСКА КОТЛИНА)

СТРУГАНИЦА

Белјкине дујке ж стеновито земљиште. Струганчани су ту ловили белјке (куне).
Белица ж њива.
Брекиња ж њива. Расла биљка брекиња.
Брес м виногради.

Врчишиће с њиве. Врчва је врста малог ђупа.

Гнојина ж њиве. У близини су биле трле, па су њиве ђубрене („гнојене“).
Грџавачка доли́на ж долина и поток.
Грџавишиће с њиве.
Грне́нце с вир (удубљење) у каменитом кориту реке.

Дзакин кла́даниц м кладенац. Власника Захарија сељани су звали Дзака.
Длу́је лазине ж њиве. Некада били дугачки пропланци (лазине) у храстовој шуми.

Дрења́к м забран.
Дула́н м вирови и ливаде. Раније био кладенац озидан са свих страна. С једне стране је постојао отвор („дуло“) за хватање воде.
Дујадина ж брдо. До њега је потес Падина. Назив је свакако сложеница (до-падина).

Злове́рски кла́даниц м кладенац у махали Зловерци. Зловерци — „од злу веру“ (убијала се браћа).

Јасен м ливада.
Језери́це ж ливада. „Језери се вода.“ Некада постојао већи вир („језеро“)
Јелен м виногради. У давној прошлости ту је била храстова шума у којој су живели јелени.

Камберова си́руја ж њиве и пашњак. Турчин Камбер имао стругару. Струганчани мисле да струга није трла.

Кла́дничина м извор.
Кобњска гла́ва ж брдо. На страни брда која је према селу пасли су струганачки коњи. Глава је главица.

Королџски кла́даниц м кладенац. Припада роду Королџици. Королџа је ћорав.
Кошара́чки кла́даниц м кладенац у махали Кошарчани. Житељи ове махале преселили су се на место где су пре тога биле кошаре.

Крста́ши дуб м пашњак и храстова шума. Крстати — хрст који има крошњу у виду крста. Дуб — стари хрст.

Ку́ка ж забран. Стари шумски пут „бија на ку́ке“ (окуке).

- Лешѿар* м њиве. Прича се да су ту биле леске.
Ливáда ж њиве.
Лишков клáданџ м кладенац рода Лишковци. Неко је из овог рода имао белегу („бија лис“) од ватре.
Лозá ж виногради.
Лóжиште с њиве.
Лом м земљиште које клизи, па „прави лом“.
- Мáли јелéн* м брдо. Некада су ту ловци виђали малог јелена.
Мртвица ж шума и пашњак у осоју. „Мртвичáво мéсто, не фáћа га слóнце“.
- Нóвина* ж њива. „На нóво избóрана.“
- Огрáђа* ж њиве. Ограђа — нешто што је ограђено или ограда.
Орничка ж утрина. Орничка — мала напуштена њива.
Осредак м њиве између путева. Осредак — нешто што је у средини.
Осири чукáр м брдо са стрмим странама. Остар — оштар (стрм).
- Пијáвчина* ж-м долина. Били вирови (појила) за стоку. Пи — већи вир.
Плáвило с удубљење у камену (у Моштаничкој реци). „Плáви се вóда.“
Плáндиште с њиве. Донедавна пландовале овце.
Присóјинка ж њивица у присоју.
- Рéка* ж речица.
Рéчки кáмење м-с утрина. Поређано велико камење.
Рúа ж падина према сунцу.
- Свињски кáмен* м стена. Ту се криле дивље свиње.
Слáниште с њиве и виногради.
Сѿáро селó с извор и потес. Ту су биле куће старих Струганчана.
Сѿáришала ж њиве. Добивено од Стара трла (у брзом изговору).
Сѿрујáница ж заселак у горњем делу долине Моштаничке реке. Насеље су основали браћа Милисав и Радисав у првој половини XVIII века. Браћу су Турци из Србије одвели у Македонију, у злетовске руднике. После угушеног устанка у Македонији, побегли су у босилеградски крај, а отуда су дошли у долину Моштанице, која је била дивља. Стварали су крчевине у непроходној храстовој шуми како би сејали житарице и чували стоку. Радиле су и стругаре, па сељаци мисле да је отуда и име насеља. Са друге стране, пак, Струганчани су клесали („стругáли“) камен за тоцила. Мање је вероватноће да је име села од сточарског термина *сѿруја* (трла). Етници: *Сѿрујáнчанин* и *Сѿрујáнка*. Ктетик: *сѿрујáнски* и *сѿрујáначки*.
- Сѿудéн клáданџ* м извор.
Сúви дуб м њиве. На међи био велики суви дуб (стари храст).
- Тосáчки клáданџ* м кладенац рода Тосаци.
- Угáри* м пашњак. „Угáрено за усев.“
Усов м брег. Усов — земљиште које клизи.
- Цер* м њиве.
- Чешмица* ж извор и баште.
Чукáр м брдо.
- Шујли кáмен* м стена са удубљењима.

ОБЛИЧКА СЕНА

- Бáба-Ружин чукáр* м њиве на узвишењу.
Базáрник м поток и шума. Зова се овде назива баз (бъз)
Бáра ж бара. „Барљиво мéсто.“

Безно језеро с кладенац. Сељани мисле да је од имена Безна.

Бела вода ж извор.

Беланица ж њиве и ливаде. Било раније насеље.

Беланички рид м брдо.

Било с било.

Биланица ж други назив за Беланицу. У Биланицу се некада одлазило за биље (на Ћурђевданско јутро, нпр.).

Бобовиште с неплодно земљиште које клизи.

Брестовац м утрина и извор.

Брестовачка бара ж бара и ливаде.

Вирине м вододражно место.

Висока бука (*бука*) ж брдо са буковом шумом.

Гарина ж букова шума. „Била палећина, па затој Гарина.”

Грби м планински вис и каменолом.

Гумниште с утрина.

Дрен м њиве.

Дубица ж њиве. Дубица — храст.

Дубрава ж махала и потес око ње.

Жежница ж припек испод виса Грота. Жежница — припек.

Заједница ж њиве. „Било заједничко.”

Иванова њива ж букова шума.

Изворје с извор и око њега мањи извори. Изворје — кад је више извора у непосредној близини.

Јабучина ж њиве. Расту и јабуке.

Камен'к м каменито брдо.

Камењивче с њива с камењем.

Кашуниште с ливаде. Изв. од катун.

Кваче м стена у облику ковчега.

Коња бара (у брзом изговору *Коњабара*) ж поток. „Барљиво место, свратиште за коњи.”

Косијевац м неплодно земљиште.

Котлина ж њиве у котлиници.

Котлински рид м њиве на узвишењу код Котлине.

Кућејински кладанац м кладенац. „Биле старе куће, па се срушиле.”

Леђиште с њиве. Сејана лећа (сочиво).

Ливађе ж ливаде и њиве, и кладенац.

Маћановица ж извор и њиве. Мисли се да је назив добивен због маховине.

Мејаниште с место где је за време турске власти била механа.

Мирковац м извор.

Мривеца ж храстова шума. „Не гу греје довољно слунце.”

Мурекиште с њиве. Сејана врста пшенице мурејка.

Облик м планински врх.

Обличка Сена ж село у непосредној близини Врањске котлине и Пољанице. Недалеко од села је врх Облик. Досељеници са Косова у другој половини XVIII века прво су се населили на потесу Селиште, где су имали стогове сена. Тако је и добијено име Обличка Сена. Етници: *Сенџанин* и *Сенка*. Ктетик: *сенски*, *сенска*, *сенско*. „Идем у Сену.”

Пешино с њиве.

Пойва бара ж ливаде и њиве,

Пóрадина потес и извор. „Туј су њиве на слог, по ред.”
Прéка вода ж чесма.
Прéко рид м махала.
Просењак м њиве. Према традицији, због просидбе неке девојке на том месту је био крвави сукоб.

Триéвина ж њиве. „Трсена шума.”

Радíчевица ж њиве, шума, ливаде.

Ракајáновица ж букова шума.

Рамњáк м равни део на врху брда.

Рв'жшишће с њиве. Сеје се раж.

Рид м узвишење.

Рóбов гроб м поток. „Неки дошја из затвор, па га туј убили.”

Рóвине ж њиве. Земљиште некада клизило, па биле ровине.

Росуља ж неплодно земљиште. „Росуљаво, не држи воду.”

Сáми дуб м крупан храст и земљиште око њега. „Туј је у старо време била црква.”

Сéлшишће с њиве.

Сел' с главна махала.

Семéнско колишче с букова шума поред пута за Белишево. „Туј били сејмени.”
Колишче — кобилица.

Сíйуи м брдо изнад села где се вади камен.

Слáйшина ж ливаде и њиве.

Смóков клáданъц м извор. У близини се појављују смукови.

Смрекар м букова шума.

Сíтáро селó с потес. „Било село, па се сунало” (одронило).

Сíудéна бáра ж хладан извор и бара.

Сунóйшине ж земљиште које клизи.

Тóйчино шрлшишће с букова шума.

Трескар м кржљава шума.

Трлшишће с пашњак. Постојале трле.

Уши ,превој и пут између два брда који води за Белишево.

Ча-Јóвин чукар м брдо.

Ча-Јóвин клáданъц м чесма.

ФОЛКЛОРИСТИЧКИ ЗАПИСИ ИЗ ВРАКЕ

1. Оља се

- Оља-се да-пупу̀кнѐш кад-загр̃м̃и — да-не-ўдр̃и гр̃ом бљ̃изо.
- Оља-се кат-чк̃овр̃ан прел̃ѣти преко-кў̃нѣ аль-б̃ило х̃ѣ да-га-в̃идиш да-р̃ѣкн̃ѣш: „Тў̃ј, тў̃ј, вр̃ане, св̃ако зл̃о с-т̃об̃ом, а̃јт х̃е-су-Тў̃рци”.
- Оља-се на-М̃рач цў̃кн̃ут м̃ашица̃ма по-дем̃ирицу да-Дукљ̃ану пот-Вез̃ир̃ѡф м̃ос на-Мор̃ачу ѡп̃ет одебља̃ занѡр.
- Оља се попит̃ к̃ашљу л̃анск̃е вод̃ице̃ на Бого̃јављ̃ење ў̃тро пр̃ијет н̃о д̃ође ў̃годишња̃ ис цр̃кв̃е, и потр̃цк̃ат св̃угђе — р̃ат здравља̃ и напр̃етка у св̃ем.
- Оља се цў̃лыт̃ л̃ѣп кат-ти-пан̃е — ер-га-м̃ош жель̃ѣт.
- Оља-се цў̃лыт̃ залага̃ј на-с̃ѡфру кат-ти-прет̃еч̃е, да-га-дрў̃ги из̃ијѣ и не иј̃ѣ залага̃је тў̃нѣ док-је-ж̃иѡ.
- Оља-се на-Ђур̃беѡд̃ан да-се-цеца̃јў̃ х̃ѣца, лў̃н̃и и ж̃ене р̃ат-млад̃ѣжи и-здравља̃.
- У-н̃ек̃е свеч̃ан̃е дане оља-се ста̃йт̃ на-ўста мр̃вицу ст̃ар̃е напор̃е пр̃ијет н̃о д̃ође н̃ѡв̃а ис-цр̃кв̃е.
- Кат-се-миј̃ѣш, опл̃акни-се истрип̃ут̃ п̃ѡ-бр̃аз̃а — оља-се да-си-л̃ѣпч̃и.
- Кад-се-ў̃тро ум̃иј̃ѣш, прекр̃сти-се истрип̃ут̃ п̃ут-їстока — Б̃ѡк пом̃аж̃е.
- Оља-се на-Бож̃ић ў̃тро да-се-омр̃сиш м̃ѣсн̃ѡм кубасиц̃ѡм, а-на-Вель̃ик̃дан̃ ја̃јц̃ѡм — ѡбич̃ај-је.
- Оља-се на-Б̃ад̃н̃и дан чоб̃ан̃ от-ѡв̃аца̃ да-нич̃е, да-му-ѡфце ја̃гн̃ў̃ ја̃гњице, и-не-иј̃ѣ л̃ѣбн̃ѡга ни-пиј̃ѣ вод̃е, на̃ко в̃ѡн̃ѡга.
- Кат-ма̃јка окў̃пл̃ѣ х̃ѣцу, оља-се нис-њ̃ѣга от-гл̃ав̃е да-ўсп̃ѣ вод̃е и-р̃ече: „В̃ѡда н̃иже, ч̃ѣдо више!”
- Р̃ѣчи ма̃шала дрў̃ѡме и-кат-није за-т̃ѡ — оља-се р̃ат-свој̃ѣга бири̃х̃ѣта.
- Кат-напр̃ал̃аш̃ н̃ѡв̃у кў̃ну и-з̃адови гот̃ѡви, зак̃ѡлы б̃рава̃ на̃-з̃ат̃ да-га-окр̃в̃ав̃и што-више, оља-се да-не-ў̃мр̃ѣ дома̃иин̃ кў̃нѣ т̃ѣ-г̃ѡдине. [У Бару заклана коко̀та уз̃ида̃ју у источни̃ хо̀шник̃ тем̃ѣла, да се гра̃ѣвина одр̃жи].
- Кат-н̃еш-да-гл̃ѣд̃аш̃ ко̀билицу̃ зак̃лан̃ѡга, не ф̃ат̃ај-га ж̃ив̃ѡга з̃а-гр̃ло, за-кр̃в̃ав̃ише ко̀билица̃ и-не-м̃ѡже да-се-гл̃ѣд̃а.
- Кат-гл̃ѣд̃аш̃ ко̀билицу̃ па-ѡне дрў̃ги, б̃ачи-је испр̃ѣт-њ̃ѣга, а-н̃ѣ ў̃-руке, оља-се да-м̃ѡже да ч̃ит̃а у-њ̃у и ѡн̃.
- Оља-се кат-ми̃н̃ѣш преко-па̃с̃ѣга сў̃гр̃ѣба, да п̃лў̃н̃ѣш — да-ти-се-што-не-наб̃ач̃и п̃ѡ-бр̃аз̃а, п̃ѡ-ч̃и.
- Кат-се-оп̃ѡзниш̃ покр̃ај-ў̃бл̃ѡв̃а и-н̃ѣки̃ја̃ рас̃кр̃с̃ница̃, п̃ут̃ѡв̃а, па-затр̃уп̃а̃ н̃ѣшто̃ из̃а-т̃ѣбе, не-ѡбр̃ни-се на̃з̃ад̃ — оља-се да-ост̃ан̃ѣш̃ здр̃аф̃ ў̃-пам̃ѣт.
- Б̃ѡно̃ д̃ајете̃ пров̃у̀чи̃ прос-Шў̃пл̃ь̃и̃ к̃ам̃ у-Бегл̃ак̃ кот-Р̃аш̃а и-б̃ачи̃ т̃амо̃ какву-н̃ѡв̃у-ал̃ьину̃ х̃ег̃ињ̃у̃, оља-се да-т̃амо̃ ост̃ан̃ѣ̃ б̃ѡл̃ѣс̃ и-не-уз̃им̃љи̃ т̃амо̃ б̃аче-н̃ѡга да-ти-не-ост̃ан̃ѣ̃ б̃ѡл̃ѣс̃ он̃ѡго̃ва.
- Да̃ пр̃в̃ѡ б̃ад̃ња̃цима̃ да-веч̃ѣра̃јў̃ от-св̃ѣга̃ што-је-ч̃ѣл̃а̃дима̃ на-Б̃ад̃н̃у̃ в̃ѣч̃е, — оља се та̃к̃ѡн̃.

— Кат ко ђаола спомй̄нѣ ӣль ш-н̄йм кунѣ, затукѹј у-к̄ам и рѣчи: пй! пй! пй! уста-му-се скаменила, ан̄а̄нема-га б̄ило, у -к̄ами се к̄аз̄ало, а-он̄омѣ-се за-врат обр-н̄уље [вилаце] и-п̄дп му-бй̄јб̄.

— Омр̄чи д̄обр̄ога б̄рава, в̄ола, дијете, оља-се р̄ат-ур̄ок̄а и-злы̄ оци, а̄ль ст̄аи ам̄ајљу око-р̄ог̄ов̄а и-ките н̄а-р̄еп, п̄а-нека-му-сва̄ко злы̄ п̄уне п̄от-р̄еп — оља-се.

— Која мајка н̄ема м̄л̄ијека нека о̄дн̄ѣ у-ск̄адарски грат на-Т̄ѣпу, ђе т̄о̄чи м̄л̄ијеко Г̄б̄јковицѣ, д̄о̄х -ђе -је р̄ана у-сйсе — оља-се и-м̄лог̄ѣ-је т̄о пом̄огло отсв̄укут дол̄аз̄ӯђе.

— Ко-је-б̄он б̄ѣс-л̄ијека и-не-пом̄аж̄у б̄аја̄лице и-угл̄ијевл̄и, нека-п̄о̄ђе у-Ос-тр̄ок, слава-му и-м̄йл̄ос, пом̄о̄ђе ако-л̄ѣрујѣ.

— Коме-сп̄анѣ врат а̄ль-заврат̄на̄ к̄ос [ангина], нека-о̄дн̄ѣ кот-Н̄ана-Ј̄овѣ у-Р̄аш. Она-ђе пр̄стом у-гр̄ло ус-окла̄сину, да-је-не изй̄је зар̄об̄лат пр̄ѣс-гр̄ло — с̄ӯтука-је и-бй̄ђе-му д̄обро за-д̄ва-са̄та.

— Којѣ дијете споп̄анѣ фр̄ус, нека-га-понѣс̄у пот-д̄ивл̄и шй̄п̄ак [нар], св̄ӯч̄у голог̄уза и-к̄о̄ж̄ом вр̄ѣ̄ом по-њ̄ѣму док-му-кр̄ф не-п̄ук̄нѣ св̄ӯх по-ча̄при, па-б̄р̄зо д̄ома у-т̄опл̄ѣ а̄йне, пр̄о̄ђе му „ка̄ рук̄ом̄ ма̄кн̄ӯто” и-с̄ӯтра здра̄ф — оља-се т̄ак̄он кат-затр̄ѣбујѣ.

— Оља-се кат-се-врат̄иш с-а̄ј̄т̄ара да-умй̄јеш р̄уке пријет н̄о-ульѣг̄н̄еш у-к̄ӯћу.

— Кат-се-нај̄јеш, потр̄ла̄ р̄уку о-р̄уку и-рѣчи: „Б̄о̄же ми га в̄аз̄да д̄а̄ва” — оља се р̄ат бирӣђета.

— Оља-се с̄ѣ̄х̄ јапй̄ју у стар̄и м̄л̄ѣс̄ѣц да-не-биш̄а, а-с̄ѣмена у-зем̄љу б̄ач̄ат да-б̄о̄ље ра̄ђе.

— Заб̄оди с̄ѣ̄чив̄о вр̄в̄ом у-зем̄љу кат-што-зак̄о̄л̄ѣш, сев̄ап-је да-б̄р̄же и-лак̄че л̄йп̄чѣ.

— Кат-пом̄уз̄ѣж жй̄в̄о, б̄ачи пр̄ст̄ом̄ п̄л̄енѣ ис-пӯћерй̄цѣ, пуп̄к̄ни и-рѣчи: ма̄шала, гр̄иш̄ма̄шала, небирй̄л̄ок̄ — оља-се р̄ат-м̄л̄ијека.

— Оља-се на-с̄о̄фру в̄аз̄да ст̄аит̄ ложй̄цу вй̄ше, сл̄ӯти ч̄ѣл̄аде вй̄ше. Истом ст̄аи ложй̄цу ч̄ѣлад̄ѣту које-није д̄ома — д̄о̄ђе.

— Ч̄им-се с̄о̄фра пост̄ав̄и, оља-се да-један-мушк̄а̄̄ ст̄аи р̄уку на њ̄у, док-се-не-изн̄ѣс̄ѣ с̄о̄ф на-њ̄у.

— Оља-се да-ба̄дн̄а̄к оч̄ѣп̄и што-вй̄ше от-к̄лад̄ѣ, р̄ат-напр̄ѣтка у-д̄ом̄, п̄о̄ље и-т̄ор и-св̄ѣ бй̄дне ја̄ко.

— Оља се навече М̄арча да-ђец̄ур̄л̄ија, намр̄чена и-об̄ӯчена у-расп̄ал̄ѣ пр̄њ̄е-тй̄не, скӣну сас-жй̄в̄ога зв̄она и-цй̄нгаре, пок̄ӯп̄ӯ ма̄таре [канте], т̄ене̄ђе и ла̄ме, п̄а-ц̄укај̄у око-б̄ашт̄ина̄ п̄ч̄ѣница̄, т̄р̄ов̄а и к̄ӯј̄ца жй̄в̄ога, подвик̄ӯј̄ӯћи: „Б̄л̄ѣш, зй̄ма, ђ̄ѣра-те прол̄ѣђе” и „Б̄л̄ѣш, Марй̄ја, ђ̄ѣра те карй̄ја [клас̄ ц̄укуруза црвених зрна] — оља-се, да-одагна̄ј̄у б̄о̄л̄ѣс и-св̄ѣ гр̄дно от-о̄зим̄а, ст̄ок̄ѣ и-ч̄ѣл̄ади.

— Навече М̄арча, оља-се по-ћ̄ошк̄ов̄а к̄ӯћѣ, ок̄о-ст̄ок̄ѣ по-об̄ору, да-ж̄ѣне за̄жд̄у с̄вй̄ја̄ б̄ал̄ѣг̄а, кр̄петина̄ да-б̄аз̄ђ̄ешом̄ одагна̄ј̄у зл̄ѣ о̄чи, л̄ѣштице, коља̄ру и-др̄угѣ бо̄л̄ештй̄не от-к̄ӯћѣ, ч̄ѣл̄ади и-жй̄в̄ога.

— Оља-се на-Б̄ур̄ђеф̄д̄ан заб̄о̄с̄ Б̄ур̄ђево цвй̄је̄ђе, гр̄ане ора̄ва, кар̄аб̄уш [лукаста пољска једногодишња биљка са крунасто процветаном стабљиком боје јоргована] и-деб̄ѣл̄ѣ тй̄кве на об̄ор̄ску стр̄ӯгу, по-врат̄а к̄ӯћѣ, ст̄аја и-с̄вй̄м т̄им-се ст̄о̄ка на̄ћер̄ӯје на-м̄ӯж̄њу, у-т̄орове, закй̄ти с̄ӯђе за-м̄ӯж̄њу и-кад̄ӯчи [каце] за-сйр — св̄ѣ за-свй̄та̄ње прол̄ѣђа и-напр̄ѣдак.

— Оља-се на-Б̄ур̄ђеф̄д̄ан б̄л̄ѣл̄ѣжит̄ ја̄г̄нат̄ за̄с̄ѣком̄ й̄ст̄ога ӯва п̄а-т̄о-б̄а̄чит̄ у-с̄ут с-вод̄ом̄; одвојит̄ ја̄г̄нат̄ от-ма̄јк̄ѣ и-т̄о̄га д̄ана-се „бр̄о̄ј̄и” чӣја-ђе ђ̄ур̄ђеф̄с̄ка̄ гр̄уда сйра бй̄т вй̄ш̄а. Т̄о̄га д̄ана св̄а̄ко ко-й̄ма̄ о̄ва̄ца̄, зак̄о̄л̄ѣ ја̄г̄ње.

— Оља-се ст̄аит̄ мало-с̄о̄ла у-чем-ти-ко-й̄-села донѣс̄ѣ м̄л̄ијека — р̄ат м̄л̄ѣч-ности жй̄в̄ога.

— Кат-се-пос̄ѣч̄ш̄ с̄ѣчй̄в̄ом, п̄о̄чки (попиша̄) т̄о-м̄л̄ѣсто свој̄ом̄ чкй̄њ̄ом̄, — оља-се, да-ти-пријет зар̄аст̄ѣ.

— Кат-што-жй̄в̄о уд̄арй̄ш̄ т̄о̄лько сум̄ач̄асто [неспретно, тешке руке] а̄ј̄ӯћ а̄ль не-ха̄ј̄ӯћ, те-му-се-вр̄ти свй̄ј̄ес да-панѣ, х̄ӯкни у-р̄уку — оља-се, пријет-ђе д̄о̄х̄ у-свй̄ј̄ес.

— Кат-рук̄ом̄ т̄ак̄н̄ѣш̄ своје а̄ль-гр̄ло др̄уг̄ога, х̄ӯкни у-р̄уку, оља-се, р̄ат-тво-ј̄ђа и-он̄о̄гова жй̄в̄ога.

— Кат-збѡриш ѱ-име кѹћѣ, дѡма, вѡзда-се ола рѣћ „ми”, а нѣне „ја” — кѡбѹ-се дрѹга чѣљаѡ.

— На Спѡсофдѡн ола-се заклѡт јѡгње кѡме-је дѡ Бѡк ѱ-тѡр и-ѡма ис-чѣса изд-војит да-не-купѹје рѡт-ѡбичѡја.

— Кат-дијете тѣшко обљеѡй [падне] и закрѡштѡ плѡчом, не-ћешѡ-се, дѣсном рукѡм ѱ-ѹста а-љѡјевѡм иза-шије, цѣцни-га ис-трѡ-пѹт от-земље, ола-се да-му-не-спѡне врат ал-завратнѡ кѡс и-рѣчи: „Опѡ, уфѡтиѡ-си зѣца!” Ако се дијете не-нас-мије, вѡди-га кот-љѣштѡја жѣнѡ да-видѹ није-љи-мѹ спѡ врат.

2. Не-ола-се

— Не-ола-се никѡко, ни-ѱ-зѡму, пѡдневи држѡт врата от-кѹћѣ затвѡрена било-да-је које-чѣљаде у-кѹћу, а-кат-је-прос-ѡбѡре ал-прѣшѡм ѱ-село, стѡй прикрѣ-нѹта на-стѡтку тѣке да-вѡрѹ, нико нѣће у-кѹћу и-ѡна никѡт није сѡма. Дрѹкче: слѹти-кѹћа-је затвѡрена.

— Не-ола-се прет-самдрѹгѡм женѡм јѣс ни-пѡит што-јѡ-не-мѡш дѡт, да-јѡ-дијете не-бѡиднѣ глѡдно ал жѣлно от-тѡгѡ.

— Не-ола-се остаљѡт јѣдан зѡлагѡј љѣба на-сѡфру а-да-га-не „цѹљѡш” — слѹтѡ: нѣко-ће-ти бѡит глѡдан.

— Не-ола-се пљувѡт ѱ-ѡфце ал ѣаольѡкѡт, нѡ-вѡзда рѣчи мѡшала, ер-су-благо-сѡљене и-рѡт-мљѡјѣка и-напрѣтка.

— Не-ола-се ћѣци да мѣсѹ ѱ-пости и-стрѡједу и-пѣтѡк — пѡп кѡдѡ азѡк и-нѡси Бабарѹга.

— Не-ола узѡмѡт вагѡн испре-дрѹгѡга — бѡћеш глѡдан кѡ-Дукљѡн.

— Не-ола убит кѹкавицу, тѡ-кѣер кѹкѡ ѡца, цѡра Лѡзара.

— Не-ола-се штѣтит гњѡјезду ластѡвицѡ — ѡне-су кѣћери цѡра Лѡзара.

— Не-ола-се убит лѡстаицу — ѡмријеће-ти мѡјка.

— Не-ола-се тѹљѡт ѡгањ ни-глѡмњу водѡм, да-ти-се-дѡм не-отѹљѡ.

— Не-ола-се обѡцувѡт грѡвѣе пријет Преѡбрѡжѣња што-је-тѡј-дѡн благосѡ-љено ѱ-цркву.

— Не-ола-се рѡдѡит ништа на-зѡвљѣтнѡ дѡн — да-те-не-снаћѣ.

— Не-ола-се убит змију кѹтњицу — имѡла-је кѡт иѣзѣс које-чѣљаде да-је-кѣћла.

— Не-ола-се убит глѡвѡра [блѡвор] — ѡни ѡјѹ змије.

— Не-ола-се на-Бѡднѡј дѡн бѡит никѡга, никнѹте ти чѡровѡ.

— Не-ола вѹну горѣт — нѣћеш имѡт штѡ да-стрѡжѣш.

— Не-ола прескѡкѡт преко-ногѣ ћетѣту — нѣће рѡс.

— Не-ола прелѡзит преко-пѹшке нѣкѡме — нѣће-му пѹцѡт.

— Не-ола-се скрѡј-Шѹпљѡга кѡма узѡмѡт бѡченѣ прѣе — пријенѹће-ти бѡљѣс ѡнѡгова.

— Не-ола причѡт пѹнѡнијѡ ѹстѡ — запѡнѹће-ти.

— Не-ола-се врѣѡт у-кѹћу кат-нѣгѣе крѣнѣш, слѹтѡ на-нѣдѡћ.

— Не-ола да-се-врата кѹћѣ цѣцајѹ, слѹтѡ да-се-ѡмаћѡн-сво цѣцѡ [није стабилно]. Тѡко смѡри и-верѡге кат-се-цѣцајѹ.

— Не-ола кат-мљѡјѣко чѣсто превѡрѣ — ѡриће-се и-нѣће-се сѡрѡт.

— Не-ола ѡфце бројѡт прѣстом, но-шѡкѡм, да-се-млѡжѹ.

— Не-ола пребѡрѡт на-сѡфру — остаћеш и-бес-тѡгѡ.

— Не-ола почийѡт никѡкву нѡвѹ рабѡту око-уштѡпа.

— Не-ола-се цѣцѡт ни-пријет ни пѡслијет, нѡко сѡмо на-Бѹрѣфдѡн.

— Не-ола-се кѡдѡт нѡкте ѹочи пѣтка, нѣтѹ рѡс и-спѡнѹће-ти занѡктице.

— Не-ола губѡт нѡрѡк [срећу] ћѡјки, дѡма-ћеш-га нѡћ.

— Не-ола-се мѡнѡвѡт прес-тѹћѣ ѡфце да-и- дијѣљѡш, нѡ-се-се-скрѡјни да-мѡнѹ и-рѣчи: „Мѡшала, чѡбѡне!”, е-ћѣ-ти-ѡн кѡзѡт: „Пѹвѡ ѡ пѡд-рѣп!” — „Очи-ти испѡ-ље!” [искапале], а ѣе мѹзѹ, рѣчи: пѹнѡна-ви стрѹга, тѡр и-пућерица.

— Не-ола-се затвѡрѡт врата ал-стрѹгу кат-мушкѡћ нѣгѣе отпѹтѡ — нека-му-је-ѡтвѡрено за-врѡћѡње.

— Не-ола-се кѹтња врата ѡтвѡрѡт-прѡтвѡрѡт ногѡм ал-плѣћѡма — слѹтѡ да-се-дѡм ћѹшкѡ, затвѡрѡ.

— Не-оља-се да-ђеца и-ко-још расте да-подиже убљену змију повр кљену до Сунца, докле-је-она жива и-врџка рѣпом — неће више рас а по Сунцу може, ер-тодар љипче.

— Кат-жедна мете не-оља да-загакне мушкаћа, ни-себе, но-кат-то бидне, да-плуће на-метлу и-рече: пй-пй-пй, да-се-не-раћу хојке.

— Не-оља-се на-Бадњи-дан ни-што дават ис-куће ни тражит у-кога, рат-берихџа свйја.

— Не-оља-се гламњу аль-огањ туљит водом ни-плуват на-њи, но-гламњу заби у-супраицу и-отуљи, а-огањ запрѣни да-се-дом кући.

— Не-оља двојца на-сѣфру да-еданак престану јес — едан нека-заложји још еднoш — слутѣ да-ће-неко мйнѣт.

— Не-оља вратит прѣсѣка бес-ништа — да-ти не-дѣш на-негѣф стап и-гране.

— Не-оља-се ујтро дић на љијеву банду, надпак-ће бит дан.

— Не-оља стаљат опанке и кондуре прстима ѓт-зада, да он не отпѣти, нѡ-прсте прй-заду.

— Не-оља-се да-жедна прѣсѣче пѣт чојку аль џетйћу, да-му-се-пѣт и-зѡмаф не-прекйну.

— Не-оља љеп да-стоји на-кѡру от-сѣча, рѣт бирихџа.

— Не-оља бѡчѣт сас-сѣфре ништа, ни-кѡсти, док-се-не-дйгнѣ — слутѣ на-празну сѣфру.

— Не-оља-се упйздрѣт очима на-напрѣдно живѡ и-чѣљаде, рѣт урокљйности.

— Не-оља скрѣт от-гладнога — Бѡк-ће скрѣт от-тѣбе.

— Не-оља кљѣт кат-меће [грми], нѡ-пупѣкни устима да-суминѣ.

3. Знаци

— Које-дѣјете йма бијелога испот-нокатѡ — биће стрѣтње.

— Које-дѣјете йма негѣ по-чѡпри „младѣш“, рѡжено-је за-нешто више нѡ-дрѣгѣ — по-љепѡти, умности...

— Таламѡрит по-вѡћу, бостану како-ко-ѡће, слутѣ на-нѣрѡт.

— Ко-је-вѡзда глѡдан — слутѣ е-му-никат неће бит дѡста.

— Кукурујѣкање кѡкота пѡдневи значѣ прѡмљену врѣмена.

— Кат-уши србу, лѡставице љетѣ нйско, нема мравѡља по њинйја пѣтѡва и-дѣм пада, значѣ кйшу. Такѡн и кат Румйју покрйју ѡблаци по-врѡвѡвѡ аль зельѣне жѡбице крекрѣкѣу на-љыстове дрѡвѡ.

— Кат-гламња и-плѡм цмйљу и чѡфке-се мѣтѣ висѡко ѣ-крѣк, значѣ (в)љѣтар, аль-ту-се хојке родѣт.

— Спѡро уждйрѡње ѡгна-је на-кйшу аль-ће-се-рѡдѣт хојка.

— Млѡго мѡљѣња значѣ сирѡтйњу.

— Кат-неко љежѣ преко-прагницѣ, значѣ нѡсила у-кѣћу.

— Кат-дѣње млѡго замѣтну, слутѣ вѣљѣ рѡт жѣта (кукуруза).

— Фрѡчка на-дрво у-ѡѡр слутѣ пријѡтел у-кѣћу, спрѣми-се.

— Ко-мѡвѡ (маше) запѡленѡм гламњѣцѡм — почкѡће се у айине.

— Цирйкафци значѣ врућину.

— Рйјетке звйјезде значѣ врућину, а-чѣсте — чѣкѡ кйшу.

— Ко-љѣп бѡчѡ аль-се-ш-њѣм лѡжавѡ кунѣ, значѣ жельѣне-га.

— Удри пѣѡ кат-завйја у-вѣжѡн и-рѣчи: „На-крмнйка и-на-вѣка!“, е-слутѣ нѡсила у-кѣћу.

— Крѡф Мљѣсѣц значѣ рѡт негѣ.

— Фѡгање Сунца [помрачѣње] значѣ нестрѣћу ѣ свйјет.

— Кат-млѡго грми, нема кйше иљ-је-вѣљѣ снйјек у Маранѡј.

— Кѡљко-је клѡвѡка [мехѡра] пот-капавицѡма, значѣ е-је-тѡљкѡ Пуљтинѡѡ [„Пулати“], пѡт брйјек Вѣљѣ Ванѣше.

— Кат-некѣ мѡрскѣ тйце злѡслѣтницѣ љетѣ преко-Врѡкѣ, чѣкѡ нѣврйјеме.

— Кат-мацудѡни сѡс-Блата удру да-љетѣ преко-Врѡкѣ, чѣкѡ сѣвѣр (мацудѡн — птица шароперка са Ск. језера).

- Кат-пци завијају – вукови-су бљио, крмник аљ-ће-потрѣс удриѣ.
- Кат-видиш „светога Луку”, [дуга] значи престаће киша.
- Кат-се-„хић” прѣстрѣ зими врјеме-се „јалови”, а лѣти на сѹшу.
- Кат говѣда забуричѹ на-лѣдину ѹ-крѹж, чѣка пѹвање иљ-ће-нѣшто љициѣт.’
- Кат-нѣко штѹкѧ [штуца], нека-се-сѣти ко-га-поминѣ—престаће-му.
- Кат-ѹба ѹ-зиму сманкѧ водѣм, испрет-кишѣ-је.
- Кат-се-звѣјезда прољѣје [метеор], знѧчи пропѧ-је један-свијет нѣгѣ.
- Кат-те-нос срби, знѧчи нѣко-ћс-те карѧт аљ-ћеш-се напѹчит [наљутити].
- Кат-вѹк стрѣтѣ магѧре, три пѹт-га прескѣчи кољко-се-весѣљи прије нѣ-га-закѣљѣ.
- Првѣни облѧк на-зѧпат знѧчи ведрѣну.
- Кат кѣкошка закукурѣјекѧ кѧ-кѣкѣт, кѣли-је – не-слѹти нѧ-добро.
- Кат-у-сѧн гѧзиш аљ пијѣш бѣстру вѣду – значи здрављѣ, а-мѹтнѹ—нѣко слабило, рѣвило.
- Кат-у-сѧн идѣш нис-бѣстру вѣду – значи напрѣдак, а-нис-мѹтнѹ – назѧ-дак.
- Кат-ти-дѣсно ѹво запѣјѣ – значи дѣбар глѧс тѣбе аљ онѣмѣ што-погѣди кѣје-ти ѹво пѣјѣ, а-љѣјевѣ-је лѣш глѧс.
- Сѧн ѹочи нећѣљѣ аљ—свѣца не-знѧчи ништа.
- Сѧн ѹјтро испричѧн не-остварѹје-се, а-заборѧљен-те посѣти кат-се-стрѣфѣ снѣјевѧно.
- Кат-ваћѣње зѹба у-сѧн забѣљѣ, значи смрт нѣкога бљѣжњѣга, а-кат-не-за-бѣљѣ, ѹмријеће нѣко старѣ аљ-га-не-жѧљѣш тѣљкѣ.
- Кат-гљѣстарѣ [глисте] зачѣстѹ наизвѧн – знѧчи киша.
- Ако-се у-сѧн пѣњѣш ѹс-дрво аљ-стѹбице – знѧчи напрѣдак, а-слѣмување-је назѧдак.
- Кат-кѣкошка стојѣ на-јѣдну нѣгу, значи стѹт-ће.
- Кат-дѣсни длѧн срби, дѧћеш пѧре, а-љѣјѣви, примићеш и-цѹљи-га.
- Кат се пѧс прѣ-тобѣм протѣжѣ, не-слѹти нѧ-добро за-нѣчијѹ глѧву, нѣ-га-ошијкни: чѣбу, ѣш, нѧ-вѹка-се протѣгѧ, да-тѧ слѹтѧ суминѣ.
- Љубѧмно дијете-је знѧк да-није дѹгѣга живѣта.
- Јѣс грѣвѣ у-сѧн знѧчи сѹзе.
- Плакѧт у-сѧн-је радѣс.
- Снѣјѣвѧт змијѹ значи нѣпријатѣљ; изѣјѣ-љ тѣ-чѹвѧ-се јѧмнога аљ нѣпријатѣља потѧјниѧ; не-изѣјѣ-љ – ништа; ако-је-у-сѧн убијѣш—побијѣди-о-си нѣпријатѣља.
- Кѣме лѧкѣм бѣло штѣ пѧдѧ ис-рѹкѧ – значи да му бљѣжи стрѣћа и-готѣви зѧлагѧј ис-ѹстѧ.
- Кат-нѣко рѣчѣ пријет тѣбе онѣ што-си-ти ктијѣ „ѹзмѣ-ти-је ис-ѹстѧ-аљ-ти-је-сас-езѣка смѧкне” – живљѣт-ће више нѣ ти.
- Ако је плѣштаница дѣбљѧ пѹт врѧа - зѣма-је ѹназѧт, а-кат-је-свѹгѣ јѣднѧко дѣбѣла - знѧчи зѣма ће бѣт дѹгѧчка.

4. Клеѣве

- Ђѣде дѣма, дѣм-те нѣмѧ.
- Ђѣт, грѣба-ти-се не-знѧвѧло.
- Бѣже-му дѹша у-пѧкѧ горѣла.
- Бѣс-носа пѣ-свијѣту одѣјѣ.
- Брѹка-му-се по-трацѣбини кажѣвѧла.
- Бѣже-се, тамо-ѣн, о-својѣму јѧду забѧвијѣ.
- Бѣже-се потѣнчијѣ.
- Бѣже-се потѹрчијѣ.
- Бѣже у-њѣга трѣштило [гром].
- Бѣже дочѣкѧ с кантѧра ѣѣба да ѣјѣ.
- Врѧн-му црѣни на-кѹћѹ пѧ.
- (В)љѣштице-му кѣсти пѣпѣље.

- Вѣзда-му ма̀ло бѣло, вѣзда гла̀дан бѣјо.
- Гр̀дан свѣјетом шѣта̀.
- Гр̀ом-га у-кѹху га̀ћа — нѣма-му кѡ помѡћ.
- Гу̀баф, гу̀бало-га губавило и ма̀јчино мљѣјекo.
- Дабѡкдѧ ш-њѣм у-вѣљѣ сѣло [гробље].
- Дабѡкдѧ бес-кр̀пѣ одѣла за-каљѣјѣш.
- Ђѧѡ-му-се душѡм поигра̀.
- Ђѣца-се су-ш-њѣм шѡка̀ла (спрдала).
- Жа̀љѣљи-га жѣвѡга.
- Зѐмња-му тѣјело не-прѣма̀ла, ду̀ша-му ра̀ја не-гљѣдѧла.
- А̀јт, дошѧ кат-те-сѣло дѡнијело.
- Испѣу̀вѧн бѣјо от на̀рѡди.
- Ит, књѣига̀ма-те пѡ свѣјету тра̀жѣљи.
- Јѣфтѣка-га дофа̀тила, Бѡже ѣдан.
- Ку̀ћа-му-се пропѧла девет-шѐжѧѣ.
- Ложица-му-се сломѣла [умро].
- Лѣља-се, не-умѣра̀ [животарио болестан].
- Мѣчијо-се ка̀-Дукљѧн пот-Везѣрѡф мѡс.
- Ма̀јка-му да̀не у-ја̀т бројѣла.
- Мѣшкѡ-му у-кѹху не-пла̀ка̀ло.
- Ма̀јка-му мѡзак ѹ-руке ку̀пила и-у-фу̀тицу носѣла.
- Мѣчијо-се ка̀-ракија прос-љѹљу.
- Не-ку̀ни, Бѡже-ти-се на̀-дѡм обрну̀ло.
- Нѣма̀ло-и-се ѣе ѹ-дѡм дѡћ нѣ-и-Бѡк помѧга̀.
- На-чу̀до-се у-њѣ дѡдѣло.
- На̀шла-га гр̀ћа от-смр̀ти.
- Нѣкат-му-се стр̀ви не виѣло.
- Не-мѹчи-ме — мѹке-те не-оста̀љѧље.
- Нѣма̀ла свѧтѡвѧ, ѣѹшка от-ѣѹшкѣ, тамо-ѡна.
- Осванѹјо укѡчен ка̀-ба̀дњѧк (умро).
- Ога̀њ-је па̀ламѣтнѣ изгорѣјо (љу́ту жену).
- Омр̀ка̀ а-не-осванѹјо.
- Пошѧ а-не-дошѧ на̀ко-кат-сѣло за-њѣга пѡшло.
- Прѡкљѣто-му и-деветѡ кољѣно.
- р̀ва̀ дѡвијек, а-свѣ-му за̀лду бѣло.
- Ср̀це-га забѡљѣло.
- Тра̀к-му-се по-тра̀гу ископа̀ ка̀-ша̀ренијема коњѣма.
- Трољѣтнѧ-га гразнѣца уфа̀тила и-не-пу̀штѧла.
- Ђѹшкѣпицѣ-се ѣѣца ш-њѣм игра̀ла.
- Ђѡрѡга-те по свѣјету водѣљи и-с-тѡбѡм просѣљи.
- У-ку̀ху-му пу̀шка не-вѣсила.
- У-свѡју-се ма̀с прѣга̀.
- У-манѣтѣ удѧрѣјо, чу̀че.
- Фѣштѣло-га ѹ-чело.
- Цр̀н-му обрѧс ка̀-говѣѣѧ ба̀љега.
- Цр̀ви-га жѣвѡга јѣљи.
- Цр̀на-му ма̀чка пу̀т пресѣкла, не-умѣјо-се дѡма вра̀тит.
- Цр̀ѣјева-му-се по-дра̀ча̀ вѹкла.
- Чу̀до-га сна̀шло па̀-не-оста̀љѧло.
- Што-ми-жељѣјо и-чињѣјо — ѡт-Бога-га на̀ша̀.

5. Блајослови

- Ајт, вѣзда поја (петлу, веселяку).
- Бѡже, ни-драча-те не-огрѣбла.
- Бѡк-му да аѣнѣла (мир).
- Вѡзда слѡвильи и-Бѡк-ви помѡга.
- Вѡзда дѡвѡљи да-ви-се-не-познајѣ и-наодйљи што-трайљи.
- Вѡда нанйже — бѣца навйше (при купању деце).
- Грѣднѡ-те суминувѡло.
- Да-жйвй нѡвй јуѡак у-кйту брѡће (новорођеном мушкарцу).
- Да-зѡјдно стѡрајѡ (младенцима).
- Ђе-крѣћѡљи — допйрѡљи.
- Жљѣ-му нѣ-было ни-пѡ-прсту.
- Злѡ-га не-знѡло.
- Имѡљи-се по-кѡме и-по-чѣму кажѣвѡт.
- Јѡди-те прескѡкѡљи.
- Крѣс и-аѣнѣљи бѡжй ш-њйм вѡзда бйљи.
- Кѡћо мѡја пѡнѡна (тепање сину).
- Љѣжѡљи с-аѣнѣљима (мир на спавању).
- Млѡћй-те стимѡљи и-помѡгаљи.
- Напрѣдувѡло-ви свѣ кѡ-плйма.
- Не-вйћѣље зљѣ ѡчи.
- ѐчни вйду мѡј (тепање деци).
- ѐфце-ти-се иљѡдйље.
- Одйјо и-дѡма дѡдйјо.
- Помѡжѣ, помѡгла-му бѡжѡ рука.
- Помѡга-му Бѡк и-свй бѡжй свѣци.
- Рѡста и-стѡрѡ бес-маѡнѣ.
- Свѡћ одйјо и-стрѣћу доносйјо.
- Свѡкојѣга-се дѡбра нагљѣдѡ на-ѡба свйјѣта.
- Свѣ-ви напрѣдувѡло у-вѡс кѡ-плйма нѡ-Блато (Ск. језеро).
- Стрѣтње-ни [нам] нѡвѡ пријатѣљство на-ѡбље бѡнде.
- Тѡмо-му дѡбрй дѡн бйјо (раднику на њиви, путнику).
- У-здрѡвље-се стрйјѣгѡљи и-гљѣдѡљи (опраштање).
- У-вѡс-се вѡзда нѡ-добро долѡзйло.
- Фѡљйли-ве пријатѣљи а-за-нѣпријатѣље-ћемо лѡко.
- Цйјо свйјѣт твѡј бйјо.
- Чѣкѡ и-дѡчѣкѡ.
- Цѡбѣ-се мѡчйјо ко-ти-жљѣ мйсльйјо.
- Штѣта-је пѡнйјѣла кѡ-пѡнйјѣла, не-познавѡло-се, а-мй здрѡво бйљи.

6. Изреке

- Ајт на-ѡта — дйјѣте на-дѡјка.
- Ако-не-знѡ рѣћ — умйјѣ лѣћ (во, коњ).
- Ако-је-покодѡена ѡтава — ѡстѡла-је лйвѡда (Рекао К. Мартиновић, 1942. пријатѣљу Суљчо-бег Бушату као ѡдговор на реч: „Крсто, прѡпаде Југослѡвйја!”).
- Бѡље-је у-свѡдје мљѣсто сиротувѡт нѡ у тѡће благоувѡт.
- Бѡље-је да-маѡкѡјѣ нѡ да-претйјѣче.
- Блѡгѡш ѣ-ймѡ да-се-за млѡћѣ мйсльй.
- Вѡзда мйсльй на-зѡдѡу — прѡва-се не-брѡјй (зарачунава).
- Вѣљѣ фѡље у-мѡљѣ бисѡке.
- Вйшй-је ајтѡр (ајтѣр) нѡ сйла.
- Грабй кѡ испре-смрѣти.
- Гљѣдѡ кѡ испо-стрѣјѣ.
- Дебѣлѡ глѡва гузйцѡм плѡћѣ.
- До-пот-врѣф стйзѡ, а-на-врѣф нй-дѡ-бѡк.

- Дијо (део) и-прут-су йс-раја.
- Ђе-је-о-Бдџићā бес-праџа, а-Ђурђевуднѐ бес-прасицѐ — тун не-сврђи.
- Ђе-се-млозина питају — тун нѐмā мајки весѐља.
- Ђто-ји (их) кā-кўсийā пасā.
- Ђто-ји кā-Кўртојћа свāтови (гомила).
- Ђто св. Лўка [дўга] — нѐмā кйшѐ.
- Живй не-мѐже чѐкāt да-се-мртвай дйгнѐ, нйт-га мѐш дозвāt.
- Живдтѐм-се дијѐлй (болестан на смрт).
- Заметнўјо-се (затурио) кā йгла ў-сијено.
- За-угйчом свѐ ѓџе идў.
- Зўби гузйцу напрāљају.
- Има Срба и-бес-грѐба (одговор инокосника моћнику).
- Испрескāкā-га кā-вўк магарца (изасрамотити).
- Јадд јадўјѐ — сāmѐ самўјѐ — рādѐ радўјѐ.
- Јѐдна глава — дѐвет ѐзйка (љута жена).
- Кат-сѐдеш на-кадйфу — мўка пѐсле на-кострику.
- Ко-сāt не-рања — нѐће пѐсле наодйт (штедња).
- Ко вāзда кўка — „кўку”-ће дозвāt.
- Ко-чѐкā рўчак й-села — ѓстаде глāдан.
- Кўку кат-прерѓдй — кўку не-рѓдй.
- Лāко-је рўке нā-пркно пā-пѓш-дѓш прѐ-село.
- Лѓза и-кѓза-се не-слāжў.
- Лѐжй кā-породйља (лењ).
- Лѐто лѐти — зйма спй.
- Мāльй кā-грѓш надно-ћѐсѐ.
- Млāдй йјў зельѐно — стāрйма зўби трнў.
- Не-дāј, Бѓже, да свѐ бйднѐ дѓбро.
- На свѓју ни-да-лāнѐ, а-на-тўђў верйге да-окйнѐ.
- Нѐчијѐ клѐтве-су кā-блāгософ.
- Ни-дрйјево без-гранѐ — ни-чѓжак бес-мāнѐ.
- Нй-ћу дијѐла нй-ћу грйја у-гѓ.
- Нйштачѓјку-се не-мѓже угодйт.
- Њѐму и-пцў — ѐднāко.
- Њѐму-је вāзда прс ў-уво (безбрижник).
- Њўѓѓ рѓђен — нўѓѓ ўмре.
- Ор-тāѓѓр — кѓкотова вѓјска (кућа, друштво без реда).
- ѓџе бес-угйча чўвā вўк.
- О-свѐм брйнѐ а-сѐбе нѐмā лйјѐка.
- Попāшенѓј ливāди говѐда обрђў рѐп.
- Поскйтā-се кā-тигāњ прѐс-село на-бйјѐље поклāде.
- Пўче пўшка — плāс, ѐто мѐне глāс.
- Рāнй тйћ — пољетйћ (одмена оцу).
- Рѐђā рѐпа вйшў главу вѐжѐ.
- Рѐћ и учињѐт — млѓго-је.
- Рукāма дāјѐ а-ногāма трāжй.
- Стāрѐ гѓдине — млāдѐ нѓге.
- Свāкй сѐкнѐ кā-Мāркова сāбља.
- Слāбу зѐмњу и-мљѐсѓц сўшй.
- Тѐшко кāши чѐкајўћти тўђѐ мљйјѐко.
- Трѓта-врѓта, стрйна Бѓсна (празан говор).
- Тѐшко тѓмѐ ко-чѐкā да-му-се-дāјѐ.
- Тйпрй (жури) кā-кѓза нā-јārца.
- Ћār и-зарār (губитак) йдў зāјдно.
- Узми ћѓјку от-мртваѐ [лење] мāјкѐ ако-ћеш-да-ти-је-жѐна рāдна.
- Узми за-љенчанѓга кўма инокѓсникā ако-ћеш-да-ти-се-рāђў ћетйћи.

- У-кѡга нѡвѣ мѣс не затѣјечѣ стѣрѣ — тѣн-нѣмѣ дѡма.
- Уста прдѣ — пѣре пѡсѣ опрѣлајѣ.
- У-нѣга-је чѡјсва кољко-свѣйлѣ у-самѣр.
- Фѣс по-нѣму кѣ-да-није жѣф (фускати = ударати).
- Фѣсан [гадљив], на-свѣм-се јѣжѣ.
- (Х)ѣдѣк не остѣлѣ трѣк.
- Х(К)тѣјо-би јѡш да-му-се-чѣчѣ.
- Црногѡрскѣ рѡба Сѣнцу одговѣрѣ.
- Цѣн-му обрѣс кѣ-говѣнѣ бѣлега.
- Чѡјак нѣпријет погѣбѣ ѣз-дома.
- Чеса-је-млѡго, нѣма цѣјенѣ.
- Цицѣрѣјку стѣрцу кѣ-ћетѣгу (цицѣрѣјка = играчка).
- Цѡран ѣл-цѡра — ѣстѣ рабѡта.
- Што-нѣма — нѣнеш-га нѣш.
- Што-штѣта понѣсѣ — није нѣше ни-бѣло.

*

Бѣјо неки-самѣрцѣја у-Скѣдар, пѡдѣмно. Он-је држѣ у-догѣњу нѣјстаријѣга сѣна, да-се-ѣчи да-напрѣлѣ самѣре и, кѣт порѣстѣ, да-у-догѣњу смѣјенѣ ѡца и-држѣ кѣћу. Но-је-га-сѣн бѣјо нѣрѣдан и-крѣјо-је пѣре ѡцу. Ђѣ-и отѣц скрѣје, прес ѣцѣрице, у-догѣњу ѣл-дѡма, сѣн-је пѣре наѡдѣјо. Тѣмо-ѣмо, от вѣлѣ неѡлѣ, отѣц једнѡш за-шѣјѣ гѣтулицу срѣбрнѣјѣ парѣ у-слѣму нѡвѡга самѣра и-тѣ-самѣр стѣј нѣ-бѣнду, посѣбе от дрѣгѣјѣ самѣрѣ, да-се-не-прѡдѣјѣ.

Једнѡга пѣзарѣ отѣц рѣчѣ јѣдо-сѣну: „Манкѣла-ни-је дрварѣја за-самѣре. Јѣ ојдѡк да-кѣпѣм ѣко-нѣшѣм ѣе-се-тѣквѣ дрѣве прѡдѣјѣ. Тѣ-чѣвѣ догѣњу и-прѡдѣ с-тѣ-гомѣйлѣ ѣко-ко-дѣћѣ да-купѣјѣ самѣрѣ; немѡ дѣт ѡвѣ што-је-нѣнѣсе, нѡ-из-тѣ гомѣйлѣ” — и испѣнѣ.

Нѣ бѣ нѣкољко, јѡ Брѣнѣнин, Маљесѡр, да кѣпѣ самѣр. Разбѣчѣјѣ с-онѣ-гомѣйлѣ, пѣ-се-прѣмѣче онѡмѣ сѣмѡме самѣру. Ђѣтѣћ-му бѣш нѣга прѡдѣднѣ и-ѣзмѣ пѡгодбу. Брѣнѣнин су-самѣрѡм прѣко-врѣтѣ.

Кѣт-се-самѣрцѣја врѣти и-сѣн-му дѣ пѣре, вѣѣе злѣ прѣлѣјку пѣ ѣчѣшѣ: „Ѧ ѡх! Ѧ ѡх!” и-дѡфѣтѣ-се шѣкѣма зѣ-глѣву. Ушѣера сѣна наѣзвѣн, пѣ-кѣт-се-ѣзгубѣ прес-нѣрѡд, отѣц закљѣчѣ догѣњу. Крѣнѣ сокѣцѣма пѣ-дома, вѣкајѣћ да-не-патѣшѣ: „Кѣт-се-нѣше — нѣше-се!” Чѣдѣјо се нѣрѡт кудѣјен је минуѣвѣ: ѣтрѡс бљѣше здрѣф; је-љ-шѣнѣјѡ ѣ-памѣт! Жѣни, дѡма, ѣсте рѣјѣчи. Долѣзѣли прѣјѣтѣљи и-кѡнѣшѣје да-га-глѣдѣјѣ и-што-бѣ ш-нѣш! И-нѣшѣма ѣстѣ рѣјѣчи. Нѣје ис-кѣћѣ излѣзѣјѡ нећѣљу дѣнѣ.

Нѣвр нећѣље дѣнѣ, у-дрѣгѣ пѣзарнѣ дѣн, отѡврѣј догѣњу — ѡе-кѣћа трѡшка и мѣлѣ ѣѣца лѣба. Врѣ позѣр от-нѣрѡдѣ и-грѣјѣ. Кѣт — јѡ Брѣнѣнин самѣрѡм нѣ-рамѡ: „Кѣпѣк у-прѣвѣ позѣр ѡвѣ самѣр ѡћѣн, у-вѣс. Стѣкѣ-ми-је кѡња, нагрѣјѡ по-рѣбѣрѣ да-се-не-мѡже самѣрѣт, но-га-јѣ дѡнијек ѣз-дома дѡлѣн. Мѡлѣм-тѣ-се ѡлѣ-ми-га замѣјѣнѣт и-да-прѣдѣм што-рѣкнѣш!?” Самѣрцѣја прѣтѣснѣ длѣном на-онѣ крѣвѣју пљѣгу по самѣру унѣтра и-ѡсѣтѣ онѣ замѡтѣлѣк парѣ те-рѣче: „Кѡме бѣ прѣје нѡ-муштерѣји кѣ тѣ! Нѣсѣ тѣ крѣф, нѡ-онѣ мѡј гѣлѣјѡт и-нѣћу-тѣ прѣде, нѡ алѣл и-опрѡдѣсти!” Брѣнѣнин ѣзмѣ самѣр нѡвѣ и-рѣче да-ће-вѣзда купувѣт самѣре у-тѣ догѣњу.

Самѣрцѣја брѣзо отѡврѣј онѣ самѣр и-пѣре тѣснѣ ѣ-нѣдра. Затѡврѣј догѣњу, пѣ-с-пѣргнѣјѣцѣ подругѡјѣчѣ: „Кѣт-се-ѡће — ѡће-се!” Сѣт-су ѡкѡлнѣ самѣрцѣји и-кѡји су-чѣлѣ за-прѣвѣ рѣјѣчи пѡсѣгѣрно мѣслѣйлѣ е-је-зѣсто помѣнѣтѣ, онѣ самѣрцѣја чѣм-је ѡпѣта мѣјѣнѣ рѣчѣму. ѡвѣ-тѣ обрнѣ прѣко-Кѣсѣпнѣјѣцѣ, кѣпѣ дебѣлѣ омнѣ-јѣнѣ, брѣме, те-пѣрѣво до-у-кѣћу у-ѣстѣ рѣјѣчи. — Кѣт дѡма, прѡгѡрѣј жѣни: „Нѣ! Сѣвѣ сѣгурѣ за-дѡјчѣн, а-дѣћу-тѣ знѣк кѣт ћеш постѣјт вѣчѣру. Прѣјѣтѣљи-тѣ кѣ-прѣвѣ пѣт долѣзѣт да-вѣдѣјѣ и-пѣтајѣ штѡ-ми-је. Кѡ-је прѣвѣј ѣрѣјѣтѣлѣ банѣше док-се-дѡбро замѣрѣчѣ, пѣ-некѣ-ѣјѣ кѡљко мѡѣгу, а-тѣ немѡ збѡрѣтѣ нѣшѣга. ѣвѣчѣ дѡје ко-дѡбе, а самѣрцѣја одговѣрѣ: „Кѣт се ѡће — ѡће се!” Кѣт вѣдѣ врѣјѣме, ѡн закљѣчѣ врѣта кѣћѣ. Дѣ знѣк жѣни те-ѡна постѣвѣ богѣту сѡфру, ѣлѣ-кѡ да-ѣзѣмѣ. Тѡдѣр прѡгѡ-врѣј самѣрцѣја кѣ-вѣзда здрѣф ѣ-памѣт. Кѣза прѣјѣтѣлѣма за-ѣлѡстрѣтнѣга сѣна,

онѝ самѡр, пѡре и-о-Брђанину. Свѣ-се ѡвеселѝ, нѡједе и нѡпѝ. Пѡслѣ-је онѝ самѡр-
цѝја рабѡтѡ кѡ прѝжет. Овѡ истинитѡ прѝча ѡста у-нѡрѡт. Нѣки нѡши пѡстаријѝ по-
знѡвѡљи-су тога-самѡрцѝју.

(Саопштио Саво Марковић-Бјелановић, рођен у Рашу око 1900)

★

Укѡрѡ некаквѝ-сѣљанин сиромѡву у-дрўгѡ сѣло једину крѡвицу нат-ситнѡм
ћѣѡм, пѡ-се-фѡлѝјо у-свѡѣ сѣло. Слўшѡ тѡ један-прѝзнѡти стѡрац, ћѣѡ бѝјелѣ
брадѣ дѡ-пѡса. Он-припитѡ ѡдука је-љ-тѡ-крѡва пројѣла и-пропѝла ѡткѡ-је кот-њѣга.

— Дѡ-са-јѡ нѡљѣпчѣга сѝјена и-водѣ бѝстрѣ, ал-ни-да-обакўни ниједнѡга!
— Бѝће јѡш сѝтѡна ѡз-дома, умѡрена, нѡ-док-починѣ, јѡпѣта-је понўткѡ и-
намѝни-се да-ми-кѡжѡш ѡѣ-љ да-ѝјѣ и-да-пијѣ — кѡ-пѡдучи-га онѝ-су-с-брадѡм.
— Крѡва-се ни-по-дрўгѡш није намѡмѝла—рѣче лўпѣш.

Овѝ-ти њѣму јѡпѣтаке велѝ:

— Помѡлѝ-је и-трѣћѡш пѡ-тадѣр дѡђи да-знѡм што-ће-бѝт!
— Изѣла-је свѣ што-са-јѡ-прѝнијо ис-свѣ трѝш и-напила-се, кѡ-брѝјек-је дѡшла-
огрѡшено изўстѝ онѝ нестрѣћник.

— Ђ, сѝнко, тѣбе и-твојѡјзи ћѣци нѣће бѝт ништа, нѡ-ћс-се-грѝје твој растѡвѡрит
на-трѣћѣ кољѣно, на-нѣдўжнў твоју унўчѡт.

(Саопштио Томо К. Ускоковић, рођен у Рашу, 1912)

★

Бѝлѣ-су вактѝљѣ трѝ сѣстре којѣма-никат нико не-знѡ ѝмена. Нѡјстаријѡ-је
напрѡвила цркву у-Крајину и-пред-њѡм ўбѡ за-нѡрѡт. Стрѣдњѡ-је начињѣла цркву
от-којѣ-је сѡт нѡша Црквѝна у-Рѡш, у-Врѡку. И-пред-њѡм ѣто Убѡ на-Црквѝну што-
ѝмѡ водѣ и-кат-је-нѡјвишѡ сўша и-Врѡка пресўши, до-само-јѡш-ўблови Касѡра
(Косѡра) у-Стѡри Грѡмѝр. Нѡјмлаћѡ-је подѝгла цркву у-Шѝрћ, на-лѝјевѝ брѝјек
Бојѡнѣ, поднѡ-Скѡдра, ѡлѝ-је-њў и-стѡбѡр дѡмно пѡнијѣла Бојѡна, пѡ-се-ѡна више
у-нѡрѡт не-помѝњѣ.¹

(Саопштио Илијѡ Марковић-Бјелановић — Раш око 1870—1973. Балабани)

★

Повѡдом Фѡлклѡрисѝчѝких зѡјисѡ Блаѡја В. Марковића. Овим при-
логом Б. В. Марковића пропѝрије се наш увид у проблематику не само говѡра
Врачана него и у више других аспекѡта живота и схвѡтања те наше етничке енк-
лаве код Скадра. Главне информације о говѡру Врачана читалац може наћи у
Годишњѡку Филозофског факултѣта у Новѡм Саду (књ. XV/1, 1972; XVI/1, 1973;
XVII/1, 1974) и у Зборнику за филологију и лингвѝстику Матице српске у Новѡм
Саду (књ. XVI/2, 1973), а овде треба скренути пажњу само на једну прозѡдијску

¹ Предање о трѝма сестрама и трѝма црквама можда има основе и у историј-
ским изворима. Рушевине *Пречисѝе крајинске* и *Св. Јована* у Рашу — потврђене су,
а она у Ширћу само је поменуѡга у документима. Предање о трѝма сестрама сачувано
је у две варијанте, а у ѡбема се полази од Косаре, жене зетског кнеза Владимира у
Крајини. По прѡјој варијанти — друга би 'сестра' била њена сестра Мирослава, удѡта
за Ашѡта, намесника Драча, а трећа — Неѡа, жена зетског кнеза Војислава а кћи
или унука Самуилова из Преспе. По другој варијанти — поред Косаре — друга би
'сестра' била српска краљѝца Јелена Урошева (која је подизала и обнављала цркве
у Скадру и околини после провале Монгола 1242) и њена сестра Маријѡ ('domina
Ulcinii') — која је могла подићи цркву у Ширћу на Бојани, недалеко од Улциња.

појединост која је у поменутим чланцима постављена друкчије. Ради се, наиме о примерима типа *дијете, врјеме, њрије* и сл., на којима је Марковић увек инсистирао а ја их „увек чуо” као *дијете, врјеме, њрије* и сл. Овога пута, међутим, ти су акценти остављени онако како их је сам аутор означио, а то је учињено из једнога посебног разлога чија природа још није сасвим јасна — али за један битан детаљ фонолошке структуре тога говора може бити врло индикативна. С обзиром на судбину дугог јата у говору Мрковића, наиме, може се показати сличним и развој у говору Врачана, тј. на обема странама рефлекс јата могао би имати дифтоншку вредност /je/ и у том случају запис *дијете могао би се разумети* као /'di:ete/, *врјеме* као /v'ri:eme/, *њрије* као /p'ri:e/ и сл.

Даља испитивања мрковићкога говора показале да ли иза индиције о којој говоримо стоји — и нешто више од саме индиције. Ако се покаже да наша интерпретација нема основе, решење проблема мора се даље тражити, утолико пре што Б. В. Марковић доследно разликује секвенцу /ije/ у помињаним примерима од секвенце /iē/ у примерима типа *вијемо, сијемо* и сл.

Д. Пејровић

С А Д Р Ж А Ј

Марија Грасл: Имперфекат у делима Милоша Црњанског	5
Вера Васић: О усвајању прилога на раном узрасту	39
Mirjana Jocić: Osobine jezičkog komuniciranja sa decom predškolskog uzrasta	103
Mirjana Burzan: Interferencija u kongruiranju predikata sa subjektom u broju u govornoj produkciji mađarsko-srpskohrvatskih bilingva na srpskohrvat- skom jeziku	119
Јасмина Грковић: Деклинација именица у Јеванђељу из Мркшине цркве	137
Александра Роквић: Палеографски опис <i>Цейињскої йсалїири</i>	155
Ксенија Минчић: Палеографска и ортографска испитивања лењинградске <i>Александриде</i>	163
Момчило Златановић: Турцизми у говору јужне Србије	179
Момчило Златановић: Микропонимија Струганице и Обличке Сене (Врањска котлина)	195
Благоје В. Марковић: Фолклористички записи из Враке	199